

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНА ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

БИБЛИОТЕКА

ИЗДАНИЕ НА НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

5'2010

ГОДИНА XVII

ISSN 0861-847X

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНА ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

БИБЛИОТЕКА

ГОДИНА XVII. 5' 2010

БРОЯТ СЕ ПОСВЕЩАВА НА ЮБИЛЕЯ НА
СТ.Н.С. II СТ. Д-Р АНТОАНЕТА ТОТОМАНОВА

ГЛАВЕН РЕДАКТОР **АЛЕКСАНДРА ДИПЧИКОВА**
РЕДАКТОР **ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ**. КОРЕКТОР **АНЕЛИЯ ГОРАНОВА**
РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ: **АЛЕКСАНДЪР ДИМЧЕВ, АНЕТА ДОНЧЕВА,**
АНИ ГЕРГОВА, АНТОАНЕТА ТОТОМАНОВА, БОРЯНА ХРИСТОВА,
ДОНКА ПРАВДОМИРОВА, ЕЛЕНА ЯНАКИЕВА, ЕЛИСАВЕТА МУСАКОВА,
НИНА ШУМАНОВА, СТОЯНКА КЕНДЕРОВА
ДИЗАЙН **АНИ КОЛЧЕВА**. ПРЕДПЕЧАТ **ВАСИЛКА СТЕФАНОВА**
ПЕЧАТНИ КОЛИ 9,25. ФОРМАТ 16 / 70 X 100. ТИРАЖ 360.
НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1037 СОФИЯ.
БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88
ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 988 28 11 (304, 206).
E-mail dipchikova@nationallibrary.bg; peturveli4kov@abv.bg
ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ 2010
РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ. ISSN 0861-847X

ст.н.с. II ст. д-р Антоанета Иванова Тотоманова

Съдържание

Първи раздел

ТАТЯНА ЯНАКИЕВА

За Антоанета Тотоманова
и за българската национална
библиография в новата
информационна среда

5

ЕФРОСИНА АНГЕЛОВА-ПЕНКОВА
ИЛИОНА КАЛЮЯНОВА

Библиография на трудовете на
ст.н.с. II ст. д-р Антоанета
Тотоманова

17

Втори раздел

ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ

Изборът ми беше осъзнат.
Интервю с
Антоанета Тотоманова

31

Трети раздел

АЛБЕРТ БЕНБАСАТ

Книжен дефицит
и филтър

37

ЕЛЕНА ГЕОРГИЕВА

Книгите
с автографи на
Кирил Христов

40

АНИ ГЕРГОВА

Статистиката
за печатните ни издания

45

ТАТЯНА ДЕРМЕИДЖИЕВА

63

Българската книга
по време на криза

АЛЕКСАНДЪР ДИМЧЕВ

Библиотечното и информа-
ционното осигуряване
на образователната и
научната дейност във
Философския факултет на
СУ „Св. Климент Охридски“

69

АЛЕКСАНДРА ДИПЧИКОВА

79

Международни правила за
каталогизация – необходимост,
проблеми и перспективи

СТОЯНКА КЕНДЕРОВА

89

Библиотеката на един
провинциален управител
в Османската империя –
Осман паша, валия на Сайда

РУМЯНА КОЙЧЕВА

98

Обществените библиотеки
като информационни
центрове

РАДКА КОЛЕВА

105

Дарение от ценни
документи на
Димитър Кудоглу

С ъ д ъ р ж а н и е

МИЛЕНА МИЛАНОВА

Съвместимост в обмена
109 на библиографска
информация

ЦВЕТАНКА ПАНЧЕВА

115 Дигитализацията
на краеведски документи

ЖИВКА РАДЕВА

122 Белите полета
и белезите на времето

СИЛВИЯ ФИЛИПОВА

Нормативният контрол
127 в текущата национална
библиография на България

ЕЛЕНА ЯНАКИЕВА

139 Справките
за научно цитиране

146 Списък
на авторите

Хонорари не се изплащат. Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст.

Приемен ден за автори — сряда от 14 до 15 часа.

ЗА АНТОАНЕТА ТОТОМАНОВА И ЗА БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА БИБЛИОГРАФИЯ В НОВАТА ИНФОРМАЦИОННА СРЕДА

ПО ПОВОД НА НЕЙНАТА 60-ГОДИШНИНА

ТАТЯНА ЯНАКИЕВА

Някак изненадващо за мене, а вероятно и за околните, Антоанета Тотоманова навърши 60 години. И когато ме поканиха да напиша традиционната юбилейна статия, аз, както предполагам и всеки, който има подобна задача, си зададох въпроса – откога датира познанството ни?

Било е вероятно през 70-те години. Спомням си моето първо впечатление от Ани – на втория етаж на Университетската библиотека, по коридора срещу мене върви една истинска Кармен – черни къдрави коси, смугло фино лице, стройна фигура, облекло в червено и черно – ярка и запомняща се външност. Разбрах, че е новопостъпила библиотекарка в УБ, завършила Държавния библиотекарски институт и философия в Университета. Впечатлена съм – трудна специалност, но за да бъдеш в помощ на едни от водещите специалисти в тази област, е нужно философското образование.

По-нататък пътищата ни с А. Тотоманова се раздалечиха – аз станах преподавател по библиография в Катедрата по библиотекознание и научна информация в Софийския университет, а Ани – научен сътрудник в Националната библиотека (1980). Между двете институции съществуваше известно напрежение, наследено от миналото, но в колегиалните общности под „ръководното равнище“ имаше уважение и желание за сътрудничество. И макар да се виждахме по конференции, да се срещаме по чествания и юбилеи, истински трайните ни професионални, лични, а по-късно и приятелски контакти започнаха през 1992 г., когато ст.н.с. д-р Александра Дипчикова бе избрана за директор на Националната библиотека, а Ани влезе в нейния екип като ръководител на направление „Национална библиография“ – наследникът на Българския библиографски институт.

Днес си давам сметка, че преди две десетилетия за Антоанета Тотоманова този избор не е бил само радостно събитие, свързано с кариерното ѝ израстване, а преди всичко – голяма отговорност. Вероятно от този ден нататък тя неведнаж си е мислила колко е „тежка царската корона“. Големи бяха предизвикателствата, пред които тя бе изправена. Ще посоча най-напред отговорността пред предшествениците. На този пост Антоанета Тотоманова наследя блестящи интелектуалци с име и авторитет не само в тясната професионална област на библиографската информация, но и в обществото. Проф. Тодор Боров, който бе създал Библиографския институт и го бе ръководил в продължение на две десетилетия (1942–1963), бе направил от него

една образцова информационна институция с международно признание, извела българската библиография на европейско равнище. А стратегическата програма на Института за библиографско отражение на писменото културно наследство на България и до днес не е загубила своята актуалност. През 70-те години, когато Центърът за национална библиография се ръководеше от ст.н.с. д-р Кремена Зотова, бе направена още една важна крачка в неговото развитие. Разработен бе оптималният модел на националната библиография, насочен към пълноценното ѝ интегриране в световната система за универсален библиографски контрол. Приет бе нов модерен закон (1976) за задължително депозиране на документите, представящи националната памет, пристъпи се към хармонизация на стандартите за библиографско описание с разработените от ИФЛА през 70-те и 80-те години международни стандарти, за да се ускори глобалният информационен обмен и да се гарантира достъп на българския и чуждестранен потребител до информационните ресурси. Постави се въпросът за **информатизация** на библиографския процес в страната ни. Естествено очакванията към Антоанета Тотоманова бяха големи. Тя трябваше не само да се стреми като ръководител да бъде на висотата на бележитите си предходници, но и да реши редица отлагани във времето въпроси, свързани с изграждането на информационното общество в страната ни. Предстоеше компютризацията на Националната библиотека и, разбира се, на националната библиография, на чиито записи разчитаха библиотеките от цялата страна, за да поддържат каталозите си.

В какви обществени условия трябваше да се пристъпи към решаването на тези жизненоважни въпроси? По-старото поколение библиотекари помнят обстановката през онези бурни дни след 1989 г. Митинги, стачки, протести, създаване на политически партии, на профсъюзи, възвания, постери, които се лепяха по стените, всеки ден – нови вестници. Цялата страна се тресеше в устрема си към демократични преобразования в политическата система. Библиотекарите от Националната библиотека, а и не само те, бяха увлечени в този кипещ, за спокойна и съзидателна работа не можеше и да се мисли. Проблемите се трупаха едни върху други.

Интегрирането към т.нар. „свободен свят“ изискваше отказ от старите класификационни практики в българското библиотечно дело, организирано по съветски образец. Трябваше да се намерят добри решения за използване на оригиналните класификационни системи, а не техните адаптирани през социалистическата епоха варианти. Преходът от държавна към частна собственост в издателския бранш наруши сериозно взаимоотношенията на Националната библиотека с преживяващата решителни структурни промени издателска общност. Законодателството за задължителен депозит от социалистическо време бе вече пречка за частната инициатива и се нуждаеше от корекции. Ред нововъведения в сферата на издателско-търговската информация – като цифровия код за стандартна номерация на изданията, трябваше да се въведат и у нас. Нужно беше в годините на безпаричие и на тежка финансова криза да се намерят средства за набавяне на скъпа електронна техника. И още, и още...

И когато днес се вглеждам в списъка с публикации на А. Тотоманова, аз разбирам защо се е насочвала към дадени теми, какви решения е търсела за възникналите проблеми и как се е опитвала да ги решава не еднолично, а в духа на наследените традиции – в екип от съмишленици.

Обобщено казано, обект на публикационна активност на юбилярката е българската книга, разгледана в контекста на взаимоотношенията между автор, издател, разпространител и потребител. Концептуалната рамка, изборът на съответна изсле-

дователска методика, както и най-значимите нейни приноси са свързани с ролята на библиографията като метаинформационна система, способстваща за успешното осъществяване на тези взаимоотношения в ситуация на революционни промени в областта на информационните и комуникационните технологии. Тя съответства на професионалната ѝ позиция в библиотечната система – ръководител на Центъра за национална библиография (1992–), директор на ISSN центъра (1992–), председател на научната секция по библиографознание (1995–).

И за да спазва хронологическата последователност, в която А. Тотоманова разгръща своята дейност като изследовател, ще спра вниманието най-напред върху работата ѝ в областта на информационно-търсещите езици. Тя е привлечена от историческото развитие на класификационната схема на текущата национална библиография (ТНБ) и от усъвършенстване на класирането чрез УДК – основа за изграждане на систематичните каталози на публичните библиотеки. През 1985 г. А. Тотоманова взема участие в новото издание на таблиците на десетичната класификация¹, предназначени за т.нар. общообразователни библиотеки в България. В това издание е демонстриран стремеж към хармонизация с измененията и допълненията към УДК, внасяни систематично от Международната федерация по документация (МФД), за да се отрази динамиката в развитието на науката, технологиите и обществените процеси. Разбира се и в него са направени отклонения, главно в сферата на обществените науки, по идеологически причини – прибавят се нови структурни деления, които липсват в УДК, за да се открият различията между буржоазната и марксистическата идеология. На Ани се пада отговорността за раздела „Философия“.

Работата на А. Тотоманова в областта на библиотечните класификации придобива нови измерения след промените през 1989 г. Именно тогава се поставя остро въпросът – да се продължи ли използването на различни класификационни системи в българските библиотеки². Надделява мнението за необходимостта от единна за страната класификационна система и се взема решение това да бъде широко разпространената в света УДК. През 1991 г. А. Тотоманова излиза с предложение за промяна в класификационната ориентация на ТНБ³ и доказва предимствата от въвеждането на УДК като основен език за систематизация на записите. През 1992 г. на научната конференция „140 години българска библиография“ в съвместен доклад на А. Тотоманова и А. Дипчикова⁴ се предлага програма за стандартизирането на класификацията на национално ниво. За съжаление по финансови причини България не можа да подготви стандартно издание, признато от ФИД, и не можа да стане член на международния консорциум. Но публикациите, фиксирани в библиографията на А.

¹ Таблицы на десетичната класификация / Състав. Анастасия Лютова и др. ; Ред. Лора Рибарска, Екатерина Ласкова. – София : Нар. библ. Кирил и Методий, 1985. – 363 с.; Класификационната схема на текущата национална библиография. Исторически преглед. // 90 години законодателство за задължителния депозит и текущата национална библиография на България. Сборник. – София : Нар. библ. Кирил и Методий, 1988, с. 158–169.

² Проблеми на приложението на УДК в България / Съавт. А. Дипчикова. // Библиотекар, 1991, № 4, с. 7–9.

³ Текущата национална библиография пред нова класификационна ориентация. // Библиотекост., библиогр. и книгозн., 1991, № 1, с. 46–51.

⁴ За стандартизацията на УДК в България / Съавт. А. Дипчикова. // Българска книга, I, 1992, № 8, с. 60–64.

Тотоманова, свидетелстват за упорита и настойчива борба за промени и допълнения към таблиците, за да се гарантира, макар и частично, въвеждането им в практиката на националната библиография и на централната каталогизация и да се даде възможност на библиотеките да работят със стандартни класификационни индекси. Изработен и приет бе български държавен стандарт за основните деления на УДК (БДС 17388–96 УДК. Подбрани деления). А в сп. „Библиотека“ през годините 1993–1994 А. Тотоманова публикува в съавторство или самостоятелно шестнадесет допълнения, изменения и методически консултации към „Таблицы на десетичната класификация : 1985–1991“, които, допълнени с материалите от рубриката „Експертна консултация“, по-късно бяха издадени като самостоятелни пособия⁵ и днес са основно помагало на библиотекарите в страната и на студентите по библиотечно-информационни науки, които изучават принципите на класирането.

Дали А. Тотоманова е удовлетворена от практическите решения, взети в Националната библиотека, за развитието на УДК като основен търсещ език на националната библиография? Определено мога да твърдя, че това не е така. Заедно с А. Дипчикова, с която тя работи в творчески тандем по въпросите на класификациите, А. Тотоманова е убедена⁶, че без национална стратегия и без ясно осъзната политика в този сектор не могат да се очакват големи постижения. Преди всичко трябва да стане ясно дали българските библиотеки имат готовност да реструктурират своите каталози и фондове. И тъй като въпросът за национално стандартно издание на УДК е и финансов, той не може да бъде решен без библиотечната общност в страната да се обедини за осигуряване на средства (купуване на лиценз за ползване на мастер-файла на класификацията). Колко е важен изборът на съответстваща национална стратегия стана ясно, когато Националната библиотека започна присъединяване към системата COBISS (Co-operative Online Bibliographic System and Services) и COBISS.net. При конвертиране на данните от националната ни библиография трябваше да се подготвят таблици за прехвърлянето им в новия формат, включително и по отношение на УДК⁷. Достатъчно е да се видят тези сложни плетеници с огромен брой съотнасяния към таблиците с кодовете в системата COBISS, за да стане ясно, че в глобалното общество комуникацията изисква да говорим в информационната сфера на общ език, разбираем за всички негови членове.

Друга важна насока в изследователската дейност на А. Тотоманова е анализът на книгоиздателската продукция в България. Към тази тема тя подхожда от позицията на библиограф, който осъзнава, че в т.нар. „книжна верига“ взаимодействието е

⁵ **Таблицы на десетичната класификация : Дополнение / Состав.** А. Дипчикова, Й. Шопова. – София : Нар. библ. Св. св. Кирил и Методий, 1992. – 72 с.; **Таблицы на десетичната класификация : Доп., попр. и метод. решения 1993–2004 / Состав.** Л. Ахчийска, Б. Табакова ; Ред., [предг.] Ал. Дипчикова, Ан. Тотоманова. – София : Нар. библ. Св. св. Кирил и Методий, 2005. – 140 с.

⁶ Във връзка с въпросите, зададени от колежата Антоанета Димитрова [за приложенията на УДК в българската библиотечна и библиографска практика] / Съавт. А. Дипчикова. (Публикации). // *Библиотеки* в България. 4 ян. 2008, 5 март 2010. <<http://www.bibliotekibg.primasoft.bg/html/images/klasifikacija.htm>>

⁷ Конвертиращи таблици за прехвърляне на цифрово-буквените индекси от изданията на УДК, издадени преди 1992 г. в действащия вариант на класификацията / Съавт. Е. Ангелова-Пенкова. – 2404 съотнасяния; Конвертираща таблица на индексите за сортиране в изданията на ТНБ / Съавт. Е. Ангелова-Пенкова. – 704 съотнасяния.

„conditio sine qua non“. В няколко последователни статии⁸, писани в сътрудничество с Т. Дерменджиева, е направен библиометричен анализ на издателската продукция в България след Втората световна война. Те се основават на данните от ТНБ на България в следните аспекти: брой заглавия по години, тиражи, цена, съотношение между оригинална българска и преводна литература, езици, от които се превежда, тематично и жанрово разпределение на издателската продукция, географска карта на книгоиздаването, динамика в развитие на периодичните издания – вестници и списания, по заглавия, тиражи и брой екземпляри на лице от населението. Това, което отличава тези проучвания, е изследователската оптика. Тя дава възможност да се очертае динамиката в книгоиздателското дело, да се сравни издателската активност на България с тази в други европейски страни, да се потърси мястото на страната ни в европейски контекст, да се открият тенденции от миналото, които се възпроизвеждат в новата обществена среда, и да се потърсят причините за този феномен в съвременната ни социална история.

Настойчиво и упорито А. Тотоманова търси контакти с издателската общност, настоява за съвместни инициативи, разяснява ролята на Националната библиографска агенция за книжния сектор. Тя е един от убедените поддръжници за въвеждането на каталогизацията в изданието, т.нар. система СІР⁹, защитава проекти в тази област. Изяснява ролята на Националната библиографска агенция за определяне на книжовната държавна политика¹⁰, настоява за култура на книгоиздаването, изтъква неговите отговорности за пълнотата на данните в ТНБ.

Обобщение на дългогодишните ѝ занимания в тази посока е нейният труд „Книгата и нейното „лице“ (2008). Първата част на тази книга – „Идентификационни данни в изданията“, представя гледната точка на библиографа относно полиграфическото оформление на книгата и може да бъде наречена ръководство за издатели. Тук А. Тотоманова се изявява като специалист, участвал в подготовката на два важни стандарта БДС ISO 1086:2002 Информация и документация. Заглавни листове на книги и БДС ISO 8:2009 Документация. Оформление на периодични издания. Тези стандарти са израз на международната тенденция към изграждане на глобално общество чрез уеднаквяване на правилата и регулациите в

⁸ Книжовната продукция в България 1985–1993 г. / Съавт. Т. Дерменджиева // *Култура, комуникация, книжовност. Семинар Библиология*, 11–14 окт. 1994. – София : Център за телематични услуги, 1994, с. 32–40; Книжовната продукция в България за периода 1985–1995 г. : Библиометричен анализ / Съавт. Т. Дерменджиева. // *Библиотекознание, библиография, книгознание*, 1998, № 7, с. 62–78 ; Издателската продукция в България след Втората световна война / Съавт. Т. Дерменджиева. // *Българска книга : Енциклопедия*. – София–Москва, 2004, с. 184; Книжовната продукция в България (2004–2008 г.) // *Полиграфия*, 2009, № 6, 27–32.

⁹ Каталогизация в публикацията. СІР / Съавт. В. Людсканова. // *Библиотека*, 1996, № 2–3, с. 43–49; Каталогът Български книги '97 – цели и перспективи. // *Полиграфия*, 1998, № 1, с. 6–8; Каталогите Books in print в България. // *Бюлетен* на СБІР, 1997, № 2, с. 14–15; Системата СІР и необходимостта от въвеждането ѝ в България. // *Бизнес среда на книгата* : Сб. с докл. от науч. семинар по книгоиздаване, проведен на 23 ноем. 2004 г. – София, 2007, с. 177–183.

¹⁰ Ролята на Националната библиографска агенция при определяне на държавната политика за книгата. // *Пътят на книгата* : Сб. от текстове за застъпническата кампания. – София, 2001, с. 31–38.

информационното пространство. Те отразяват новите насоки в стандартизационната практика в България след приемането на новия закон от 1999 г. Стандартите от типа „БДС ISO“ са кореспондиращи стандарти и представляват превод и адаптация на международните стандарти към българската национална традиция. В книгата са включени многобройни примери, представящи добрата издателска практика за разположение на изходните данни. Като се взема под внимание фактът, че оформлението на различните видове издания е творчески процес, който илюстрира замисъла на автора, редактора, художника и т.н., А. Тотоманова предвижда и възможности за алтернативни решения. Но във всички случаи се отчита необходимостта от наличието на достатъчно данни, необходими за библиографското описание на монографии, многотомни издания, учебници, атласи, дисертации, материали от конференции, продължаващи издания и др. Позицията на авторката е, че българските издатели не трябва да пренебрегват библиографските изисквания, защото те произтичат от принципите за хармонизация на стандартите на международно ниво. Неспазването им влиза в противоречие с международната система от библиографски стандарти ISBD, с които днес си служи цял свят, и в които заглавната страница на изданието се определя като основен източник на данни за неговото безпогрешно и точно библиографско идентифициране и последващо цитиране от всички негови ползватели.

Втората част от труда на А. Тотоманова е озаглавена „Информатизацията на книжния сектор в страната и Националната библиографска агенция“. Тя отразява теоретичните възгледи на юбилярката за необходимостта от нови взаимоотношения между Националната библиографска агенция и книжния сектор в България. Нейната теза за „абсолютна необходимост от уеднаквяване на прилаганите правила, стандарти, формати, класификационни схеми и др. при обработката на документите“ между двата сектора изразява модерното гледище – сближаване на информационните системи в издателско-търговския сектор и на националната библиографска информационна система. Защитена е важна позиция – за обединяване на професионалните общности при подготовката на закони, стандарти, правила и норми, определени са зоните на отговорност на всички звена от „книжната верига“.

За първи път в този свой труд А. Тотоманова поставя въпроса за кооперирано регистриране на бързо растящия поток от електронни издания чрез съвместно разработване на технологии за тяхната идентификация и осигуряване на програмна възможност за обмен на данни в електронна среда. Тя убеждава издателите в необходимостта да използват УДК като основна класификационна система, да въвеждат динамично развиващите се издателски цифрови идентификационни системи, поточно – международната стандартна номерация на различните видове документи, да пристъпят към предварителна каталогизация в публикацията и др. Тези предложения говорят за нейната готовност да се операционализират в българска среда такива важни проекти като „Каталогизация в публикацията“ (CIP), „Books in Print“, „Music in Print“, идентификацията чрез ISBN, ISSN, ISMN. В края на книгата са включени като приложения: Закон за авторското право и сродните му права, Закон за задължително депозиране на екземпляри от печатни и други произведения и Правилник за неговото приложение. „Книгата и нейното „лице““ засяга малко разработена в българската професионална литература тема от значение за библиографската и издателската практика, за обучението на студентите в специалностите „Библиотечно-информационни науки“ и „Книгоиздаване“.

Най-голям е броят на публикациите на А. Тотоманова, свързани с националната

библиография на България, сектора, който тя ръководи вече 18 години. Известно е, че основните задачи и структурата на националната библиографска система (НБС) са формулирани от Т. Боров и доразвити от Кр. Зотова. А. Тотоманова уважава и цени труда на предходниците си, за което свидетелстват нейни статии за Т. Боров, М. Стоянов и др., както и енциклопедичните статии от „Българска книга“ за Хр. Тренков, Д. Бошнаков, Й. Данчева, Ив. Панчева. Но тя не е само техен последовател, а търси своя посока на изследвания в тази област. Те са формулирани най-точно в заглавието на дисертационния ѝ труд „Националната библиография на България в изменящата се информационна среда – края на XX и началото на XXI век“ (2006).

Кои са актуалните и значими проблеми на НБС според А. Тотоманова? За юбиларката това са: технологическа преориентация на информационния обмен, като се използват съвременните ИКТ, прилагане на нов интегрален подход за анализ и управление на протичащите явления и процеси в информационната сфера. За страна като България с нейните ограничени финансови възможности, но същевременно с амбиции да се включи във формиращото се ново европейско информационно пространство, изборът на подходящ модел за иновационни промени в организацията на националната библиография се очертава като задача от значение не само за Направление „Национална библиография“, но и за българската култура.

Моделът на българската НБС, представен в дисертационния ѝ труд, предлага програма за действия, чиято цел е да подобри функционирането на системата в законодателно, структурно и организационно направление. Като стратегическа задача е изведена разработката на необходимата електронна инфраструктура за изграждане на съвременни машинночетими бази от данни – контролни файлове от авторитетни данни за управление и организация на информацията, периодична актуализация и хармонизация на националните стандарти за описание на документите със системата ISBD, въвеждане на международен комуникативен формат за обмен на машинночетими записи. Защитена е тезата за достъп до библиографската информация в НБС в различни формати в зависимост от информационните потребности на ползвателите ѝ, а като информационна среда за развитието ѝ се препоръчва интернет. Предлага се стратегия за достъп до българската книжнина, която да интегрира усилията и да разпредели дейностите между отделните културни институции в страната – библиотеки, издателства, архиви, музеи и др.

Дисертацията на А. Тотоманова обобщава идеи, които можем да срещнем в ред нейни предишни публикации, от които тук ще посоча само някои по-важни¹¹. Приносните моменти в тях са свързани със сравнителния анализ на българската с други национални библиографски системи в края на XX и началото на XXI в. и с лансиране на организационни програми, които биха подпомогнали формирането на национална стратегия за създаване на библиографска информация от национално значение¹². Заслужават внимание статиите ѝ за еволюцията на формите за

¹¹ Националната библиография на България – състояние, проблеми и перспективи на развитие. // *Изв. НБКМ*, 23 (29), 1999, с. 141–160; Националната библиография на България : Състояние, проблеми и перспективи на развитие. // *Българска библиография 1852–2002*. – В. Търново, 2002, с. 81–97; Националната библиография на България в изменящата се информационна среда. // *Библиотеката – минало и настояще : Юбил. сб., посветен на 125-год. на НБКМ*. – София, 2005, с. 49–60.

¹² Политиката на Народната библиотека в създаването и организирането на библи-

публикуване¹³ и проблемите, свързани с депозирането на новите динамични документи, с адекватното им библиографско описание и оповестяване от Националната библиографска агенция. В съвременната информационна среда особена важност за нея придобива опазването на българското писмено наследство¹⁴, фиксирано не само върху книжни носители, но и в разнообразни електронни формати. Ролята на човешкия ресурс при реализацията на отговорните библиографски задачи е предмет на разсъжденията на А. Тотоманова за знанията и професионалните компетентности на днешния библиограф¹⁵.

Съвременните проблеми на законодателството в областта на депозирането са важна тема в нейните публикации¹⁶ още от началото на 90-те години. Тя убедено доказва, че възможностите за нормалното функциониране на българската библиографска система са заложили преди всичко в промяната на законодателството, в което ясно трябва да се дефинират новите обекти и субекти на депозита. Нивото на интерпретация на дискутираната проблематика в тези публикации на Антоанета Тотоманова съответства на европейското разбиране за ролята на депозитното законодателство като регулатор на взаимоотношенията между автори, издатели, книготърговци и библиотеки. В публикациите ѝ по тази тема се поставя акцент върху международния дебат за съхраняване и за достъп до електронните публикации, върху мисията и ролята на националната библиография в дигиталната

ографска информация от национално значение / Съавт. А. Дипчикова. // *Информационна политика в България – формиране и развитие в съвременните условия* : СБИР, VII нац. конф., 5–6 май 1996. – София, 1998, с. 44–51.

¹³ Еволюция на формите за публикуване и проблемите на регистрацията и съхраняването на националната писмена памет. // *Книгата : бъдеще време в миналото* : Нац. науч. конф., София, 1 ноем. 2003 г. – София, 2004, с. 231–238.

¹⁴ Участието на Националната библиографска агенция в опазването на писменото културно наследство в електронна среда. // *International Conference Globalization, Digitalization, Access and Preservation of Cultural Heritage*, 8–10.X.2006, Sofia. – Sofia, 2007, p. 40–50.

¹⁵ The Bibliographical Profession – Male or Female? // *The Library and the Woman. Libraries and Women Intern. Sci. Conf.* – Sofia, 2004, p. 94–105; Нови аспекти на библиотечната професия в дигиталната епоха : Доклад на XVIII Национална конференция на СБИР „Библиотечната професия през 21 век – промени и предизвикателства“, 19–20 юни 2008, Велико Търново / Състав. Ал. Дипчикова и А. Тотоманова. < http://www.lib.bg/konferencii/nk2008/prezentacii/dipchikova_totomanova.pdf >

¹⁶ Проблеми на законодателството за задължителния депозит. // *Библиотека*, 1993, № 6, с. 8–13; Задължителният депозит – законодателство и изпълнение. // *Полиграфия*, 1995, № 2, с. 4–8; Промените в законодателството за задължителното депозиране и тяхното отражение върху структурата на книжния сектор в България. // *Библиотека*, 1998, № 3–4, с. 5–10; Закон за задължителното депозиране на печатни произведения, аудиовизуални, електронни и други видове документи – промени и изисквания. // *Библиотечно законодателство* : VIII национална конференция, 10 юни 1998 г. : Доклади / Състав. Ал. Димчев. – София, 1998, с. 25–30; Новият закон за задължителното депозиране – реалност и начин на употреба / Съавт. А. Дипчикова, Т. Янакиева. // *Библиотека*, 2001, № 2, с. 5–11; Авторското право, задължителното депозиране и българските библиотеки. // *International Conference Libraries, Globalization and Cooperation*, 3–5 nov. 2004, Sofia. – Sofia : St. Kliment Ohridski, 2005, p. 257–264; Законът за задължителното депозиране – пресечна точка на интересите на библиотеки и издатели. // *Библиотеките и промените в съвременното българско законодателство* : Докл. от XIV нац. науч. конф., Варна, 3–4 юни 2004 г. / Ред. кол. В. Грашкина и др. – София, [2005], с. 12–16.

епоха¹⁷. Като се позовава на представителни международни изследвания, проведени от Секцията по библиография на ИФЛА през ХХІ в., тя обобщава, че единствено осъзнаването на промяната в средата, в която съществува системата на националната библиография, ще помогне да се дадат верните отговори на въпросите, кои ще бъдат нейните потребители през новото хилядолетие и какви ще бъдат техните информационни нужди и изисквания. Двама основни вида потребители – крайните и институционалните (библиотеки, издателства и редакции, книжарници и книготърговски фирми, агенции, националната статистика, управлението на авторските права), имат различни информационни нужди и по различен начин използват националната библиография. А това променя както обхвата ѝ, така и строгите правила за подбор, особено по отношение на електронните ресурси, нейната функционалност, моделите за управлението ѝ.

Като ръководител на секцията по библиографознание, А. Тотоманова заедно със ст.н.с. д-р Радка Колева подготвя обобщение¹⁸ за дейността ѝ. Като приоритетна за членовете ѝ се очертава тематиката с практическа насоченост към проблемите на българската библиография. Самата А. Тотоманова е убедена, че натрупаните теоретични познания трябва да се трансформират в конкретни проекти и тяхната практическа реализация. Като пример за такава практическа реализация от изследване към проект¹⁹ ще посоча ретроконверсията на репертоарите на българската книга, обхващащи натрупаната библиографска информация за периода 1878–1991 г. Основните цели на този проект бяха: създаване на автоматизирана база от данни за книгите, издадени в България, в периода преди автоматизиране на дейностите в Националната библиографска агенция; помощ за ретроконверсията на каталозите на библиотеките в страната; изграждане на машинен каталог на българските книги в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и изграждане на национален автоматизиран своден каталог на българските книги. Макар ретроконверсията да бе осъществена с операционна система MS-DOS на Microsoft (спряна през 2000 г.), създадената база от данни послужи за основа на участието на Националната библиотека в интегрираната информационна система COBISS. Успешната реализация на това начинание ще се превърне в продължение на националната традиция за създаване на репертоари на българската книга, но вече със средствата на новите информационни технологии. Ще бъде гарантиран достъп на националния и на чуждестранния потребител до информацията за българската книжнина и ще се подпомогне интегрирането на страната ни в европейското информационно пространство. На А. Тотоманова дължим и утвърждаването на термина „Национална библиографска агенция“, който тя последователно налага в българските професионални среди в съответствие с международната терминологична практика.

¹⁷ Международният дебат за съхраняването и достъпа до електронните публикации и отзвукът му в България. // *Българската култура между държавата и пазара*. – София, 2007, с. 164–169; Мястото и ролята на националната библиография в дигиталната епоха. // *Пътят към книгите и информацията*: Юб. сб., посветен на на 65-годишнината на Татяна Янакиева. – София, 2009, с. 216–231.

¹⁸ Научната дейност на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в областта на библиографознанието / Съавт. Р. Колева. // *Изв. НБКМ*, 23, 1999, с. 263–277.

¹⁹ Проектът „Изграждане на библиографска база данни за българските книги 1878–1991“ / Съавт. А. Дипчикова. // *Библиотека*, 2003, № 6, с. 17–24.

Практико-приложният характер на нейната изследователска дейност намира отражение в значими за българската култура нормативни документи, подготвени с нейно участие. За някои от тях вече споменах. Но в тази юбилейна за А. Тотоманова година искам да отделя специално внимание на работата ѝ по Закона за задължително депозиране на печатните и други произведения. Като участник в екипа, излъчен от СБИР (днес ББИА), за подготовка на законопроекта, аз съм свидетел на огромното напрежение, с което А. Тотоманова и А. Дипчикова без да разполагат със средства и със свободно време, без да се откъсват от професионалните си ангажменти в Националната библиотека, дадоха всичко от себе си, за да бъде изготвен и съгласуван с професионалната общност този законопроект и да бъде защитаван в Комисията по култура към Народното събрание не от отговорната държавна институция в страната ни – Министерството на културата, а от фактическите му създатели – библиотечните професионалисти. През 2000 г. законопроектът бе утвърден от Народното събрание и трябва да подчертаем, че това бе първият библиотечен закон, приет в нашата страна след 1989 г. На А. Тотоманова дължим и Правилника за приложение на закона. Съвместно с А. Дипчикова тя подготви и промените²⁰ в него, утвърдени със Закона за обществените библиотеки (2009). Най-важните от тях се отнасят до депозирането на произведения в дигитална форма, разпространявани за обществено ползване от български физически и юридически лица и публикувани в електронните комуникационни мрежи. Вменява се задължението, когато едно произведение се разпространява в печатна и в дигитална форма, то да се депозира и в двете си форми, а когато е необходимо да се осигури трайно съхранение на дигиталното копие, то да се презаписва върху друг носител.

Цялата професионална кариера на Антоанета Тотоманова е свързана с библиотеките. Извървяла е дълъг път – от далечната 1971 г., когато е назначена за библиотекар в читалище „Искра“ (Казанлък) – до днес, когато заема един от най-отговорните постове в библиотечната ни система. Почти четири десетилетия тя неотклонно служи на книгата и на библиотеката. Избирана е в ръководството на Съюза на библиотечните и информационни работници, изнася доклади, участва в подготовката на проекти, в неговите национални и регионални инициативи.

Знам, че неведнъж е получавала примамливи предложения за друга кариера – политическа и обществена, но никога не е била съблазнена от подобна публичност. На какво се дължи тази нейна трайна привързаност към недотам оценяваната в наше общество професия на библиографа?

Отговор на този въпрос ще потърся във фамилените корени, в нравствените ценности, които ѝ е дала семейната среда. От Ани знам, че в нейното семейство книгата е била на голяма почит. „Книжовната жилка“ идва по бащина линия. Майката на нейния баща, родом от Прилеп, е от рода, към който принадлежи един от най-големите български писатели класици Димитър Талев. Братът на баща ѝ е бил библиотекар в библиотека „Гоце Делчев“ – гр. Щип (Македония) и Ани отрано е

²⁰ Предложения за промени в Закона за задължителното депозиране на екземпляри от печатни и други произведения. // *Библиотеките* и информационната компетентност. XVII нац. конф. на СБИР, 7–8 юни 2007, София. <<http://www.lib.bg/konferencii/nk2007/programa.htm>>

опознала професията „отвътре“. Баща ѝ, любител на книгата, е притежавал грижливо поддържана библиотека от няколко хиляди тома. Ани, поощрявана да чете от най-ранна възраст, открива чрез четенето нов и по-прималив свят. Тези семейни ценности Ани е предала и на двете си деца. Възпитала ги е в любов към книгата и уважение към знанието. И двете са завършили елитни училища в България: дъщерята Елена – френска гимназия, а синът Александър – Американския колеж в София. И двамата поемат към престижни чуждестранни университети, печелят стипендии, доказвайки пред света високия интелектуален потенциал на младите българи. Днес те градят успешна кариера в глобалния свят. Впрочем за много от децата на моите библиотечни приятели може да се каже същото. Понякога си мисля, че има някаква магия в атмосферата на библиотечните семейства и ми се иска да вярвам, че тайната на тези успешни деца е закодирана в привързаността им към книгата и четенето – научили са се да мислят и критично да поемат знания, без да се загубят в информацията.

Привързаността на А. Тотоманова към духовните ценности не се проявява само в семейната среда. За себе си тя казва, че е човек с осъзнати граждански позиции. Краткото ѝ пребиваване на ръководна длъжност (председател на Комисията по култура) в КТ „Подкрепа“ я убеждава, че спазването на партийна дисциплина не е за всеки, че изпълнението на „повели“, противоречащи на моралните ѝ принципи, е недопустимо. Вярна на „македонската“ жилка в кръвта си, тя напуска ръководството на синдиката, като открито заявява всичко, с което не е съгласна и което не приема от политиката на организацията.

На обществената сцена А. Тотоманова се изявява в друга организация – в Националния граждански форум (НГФ) „Българка“. Тя е привлечена от целите, които организацията си поставя – интелектуално и духовно развитие на нацията, възпитание и културно израстване на децата и младежите в духа на националните традиции и християнските добродетели. Тя работи във Форума от неговото създаване и е член на управителния съвет. Дванадесет години подред тя отговаря за дейностите му в областта на културата. Не ѝ тежи работата – в моменти на откровение споделя, че всички негови инициативи са преминали „през сърцето, главата и ръцете ѝ“. А тези инициативи са многобройни. Едва ли ще мога да изброя всички, но ето по-важните:

- *Есенните школи по изкуствата „Копривщица“* помагат на талантиливи деца и младежи от цялата страна да навлязат в желаните от тях изкуства под ръководството на известни творци. Проектът се изпълнява (1999–2003) съвместно със Сдружение „Димчо Дебелянов – Копривщица“ и Фондация „Д-р Стамен Григоров“.

- По време на *Есенните дни на изкуствата* (провеждани до 2002 г.) се представят нови книги, организират се художествени изложби, театрални спектакли, концерти, рецитали, творчески срещи.

- *Националните конференции и дискусии* са посветени на духовното развитие, на християнските ценности и на приноса на българската култура в световната цивилизация. Лектори са известни историци, философи, богослови, филолози, писатели, музиковеди, изкуствоведи, журналисти.

- Цикълът *от музикално-образователни концерти*, подготвен съвместно с Нов симфоничен оркестър, предлага беседи, изнасяни от маестро Росен Миланов и прекрасни изпълнения на оркестъра под неговото диригентство.

- Десетки са проведените *конкурси за деца и младежи*, които стимулират

литературната и художествената им изява чрез есета, стихотворения, рисунки – „Вечната и святата – родината и майката“, „Нарисувай народна песен“, „Аз общувам със света“, „Светлина и мрак“ и много други.

• *Националните конкурси* също са многобройни: *Литературен конкурс* за произведения на морално-етична тема, написани от жени, който от 2003 г. носи името на Блага Димитрова, съмишленичка на идеите на НГФ „Българка“; *Национален конкурс „Жени-светци, почитани по българските земи“* – за литературно произведение (разказ, есе, новела) и за художествено произведение (икона, живопис, графика); *Национален литературен конкурс „Европейският съюз – отговорност и шанс за България“* (2008), организиран съвместно с Фондация „Конрад Аденауер“ – за есе и къс разказ.

Имам и лични впечатления от нивото на изявите на Форума. Вълнуващ спомен за мене е възпоменателната вечер за поета, писателя и преводача Стефан Гечев в Националния дворец на културата през 2000 г., на която близки на твореца, негови приятели и почитатели разказваха спомени, размишляваха върху приноса му за пълноценния културен диалог на България с балканската и европейската литература.

Когато питам Ани за причините, които са я карали да посвети толкова усилия на НГФ „Българка“, тя скромно заявява: „Искам да помогна за създаване и утвърждаване на гражданското общество в България“. Мисля си, че наистина се иска търпение и постоянство, защото очевидно граждани у нас могат да се възпитат като че ли само по метода за поддръжка на английска ливада – поливаш и подстригваш, поливаш и подстригваш... и така триста години.

Връщам се към заглавието, което избрах, за да представя моите размисли за Антоанета Тотоматова по повод на нейния юбилей.

Какво значи да си ръководител на информационен сектор във времена на преход и трансформация в технологиите, начините и формите на комуникация?

Една китайска пословица казва, че да живееш в интересни времена, е проклетие. Аз бих искала да предложа на Ани друга интерпретация на тези думи – да живееш и работиш на границата на две епохи е предизвикателство, но и голяма отговорност. Затова пожелавам на Ани Тотоматова здраве и дълголетие и вярвам, че нейната 60-годишнина не е само повод за оценка на направеното, а преди всичко – отправна точка за продължаване на усилията ѝ да реализира предложения от нея модел на НБС и българската национална библиография да се впише достойно в съвременната информационна среда.

БИБЛИОГРАФИЯ НА ТРУДОВЕТЕ НА СТ.Н.С. II СТ. Д-Р АНТОАНЕТА ТОТОМАНОВА

ЕФРОСИНА АНГЕЛОВА-ПЕНКОВА, ИЛОНА КАЛОЯНОВА

А. АВТОРСКИ ТРУДОВЕ

I. ДИСЕРТАЦИИ

1. Националната библиография на България в изменящата се информационна среда – края на XX и началото на XXI век / [Рец. Анка Гергова, Татяна Янакиева]. – София, 2005. – 181 л.

Предложена от Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“; Защитена пред СНС по библиотечно-информационни науки, 10 февр. 2006. – Утвърдена от ВАК с прот. № 12–7 от 17 апр. 2006. – Библиогр. в края на текста.

Автореферат: 2006. – 44 с.

Дисертационен труд за научна и образователна степен „Доктор“.

2. Изходни библиографски данни в изданията – елементи, подреждане и оформление / Рец. Анка Гергова, Татяна Янакиева. – София, 2007. – 245 с.

Предложен от Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“; Избран пред СНС по библиотечно-информационни науки. – Утвърден от ВАК с прот. № 6 от 2 апр. 2008 г. – Библиогр. в края на текста.

Хабилитационен труд за научно звание „Доктор на науките“.

II. КНИГИ

3. Книгата и нейното „лице“. – София : Нар. библ. Св. св. Кирил и Методий, 2008. – 272 с.

Рец.:

Алберт Бенбасат. С отговорност пред „лицето“ на книгата. (Отклик). // *Библиотека*, XVI, 2009, № 1, с. 56–58.

Алберт Бенбасат. Антоанета Тотоманова. Книгата и нейното „лице“. (Книгопис). // *Наука*, XIX, 2009, № 6, с. 77.

Ани Гергова. Антоанета Тотоманова. Книгата и нейното „лице“. // *Библиотека*, XVI, 2009, № 2, с. 44–47.

III. СТАТИИ В СБОРНИЦИ ОТ НАЦИОНАЛНИ И МЕЖДУНАРОДНИ КОНФЕРЕНЦИИ, СЕМИНАРИ И ДР.

1994

4. Книжовната продукция в България 1985–1993 г. / Антоанета Тотоманова, Татяна Дерменджиева. // *Култура, комуникация, книжовност* : Семинар Библи-

ология : Международен форум „Информационните услуги в периода на преход“, София '94, 11–14 окт. 1994 г. – София, 1994, с. 32–40.

Също и в:

Полиграфия, XV, 1994, № 5, с. 4–7.

1996

5. Националната библиография на България – състояние и перспективи на развитие. // *Информационно осигуряване на книжния сектор* : Национален семинар, Пловдив, 8–9 ноем. 1996. – София, 1996, с. 8–20.

1997

6. Политиката на Народната библиотека в създаването и организирането на библиографска информация от национално значение / Александра Дипчикова, Антоанета Тотоманова. // *Информационна политика в България – формиране и развитие в съвременните условия* : VII национална конференция [на] Съюза на библиотечните и информационни работници, София, 5–6 юни 1997 г. : Доклади / Състав. Мария Капитанова и др. – София, 1998, с. 44–50.

1998

7. Закон за задължителното депозирание на печатни произведения, аудио-визуални, електронни и други видове документи – промени и изисквания. // *Библиотечно законодателство* : VIII национална конференция, 10 юни 1998 г. : Доклади / Състав. Александър Димчев. – София, 1998, с. 25–30.

2002

8. Динамика и бъдеще на текущата национална библиография / Антоанета Тотоманова, Константина Недкова, Люля Костова. // *СБИР в началото на 21 век* : Доклади от XI годишна конференция на СБИР, 5–6 юни 2001 г., София. – София, 2002, с. 12–17.

Също и на адрес:

(Конференции). // *Българска библиотечно-информационна асоциация*. 10.03.2010 <<http://www.lib.bg/dokladi2001/totomanova.htm>>

2004

9. Географска карта на българската книжнина. По документи на д-р Маньо Стоянов / Антоанета Тотоманова, Илона Калоянова. // *По следите на българската книга* : Описи ; Находки ; Библиология : Национален колоквиум, посветен на 100-год. от рождението на д-р Маньо Стоянов / Състав. Венета Ганева ; Отг. ред. Радка Колева. – Пловдив, 2004, с. 52–59.

10. Еволюция на формите за публикуване и проблемите на регистрацията и съхраняването на националната писмена памет / Антоанета Тотоманова, Александра Дипчикова. // *Книгата : бъдеще време в миналото?!* : Национална научна конференция, София, 1 ноем. 2003 / Състав. Петър Парижков, Евгения Русинова ; Ред. Петър Парижков. – София, 2004, с. 231–238.

11. The Bibliographical Profession – Male or Female? // *The Library and the*

woman : Intern. Sci. Conf., Sofia, 24-26th Sept. 2003 / Ed. Boriana Hristova ; Introd. A. Donceva ; Transl. Zorniza Hristova. – Sofia, 2004, p. 94–105.

2005

12. Авторското право, задължителното депозиране и българските библиотеки / Антоанета Тотоманова, Александра Дипчикова. // *Libraries, globalisation and cooperation : Papers from intern. conf. held in Sofia, Bulgaria, 3–5 Nov. 2004* / Ed. by Herbert K. Achleitner, Alexander Dimchev ; [Introd. Alexander Dimchev]. – Sofia, 2005, p. 257–264.

13. За съдбата на българската книга – с внимание и отговорност. // *Библиотеки, четене, комуникации : Съдбата на българската книга : Трета национална научна конференция, 25–26 ноем. 2004 г., Велико Търново* / Състав. Лъчезар Георгиев и др. – Велико Търново, 2005, с. 17–28.

Проблемите във взаимоотношенията автор, издател, разпространител и потребител.

14. Законът за задължителното депозиране – пресечна точка на интересите на библиотеки и издатели. // *Библиотеките и промените в съвременното българско законодателство : Доклади от XIV национална научна конференция, Варна, 3–4 юни 2004 г.* / Ред. кол. В. Грашкина и др. – София, [2005], с. 12–16.

15. Проблеми и решения при интегрирането на библиотеките в националната информационна инфраструктура / Александра Дипчикова, Антоанета Тотоманова. // *Libraries, globalisation and cooperation : Papers from intern. conf. held in Sofia, Bulgaria, 3–5 Nov. 2004* / Ed. by Herbert K. Achleitner, Alexander Dimchev ; [Introd. Alexander Dimchev]. – Sofia, 2005, p. 17–21.

2007

16. Международният дебат за съхраняването и достъпа до електронните публикации и отзвукът му в България. // *Българската култура между държавата и пазара : Национална конференция, 13–14 юни 2007 г., Национален дворец на културата, София* / Състав., [предг.] Васил Проданов и др. – София, 2007, с. 164–169.

17. Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и интегрирането ѝ в книжния сектор / Антоанета Тотоманова, Александра Дипчикова. // *Българската култура между държавата и пазара : Национална конференция, 13–14 юни 2007 г., Национален дворец на културата, София* / Състав., [предг.] Васил Проданов и др. – София, 2007, с. 146–150.

18. Системата СІР и необходимостта от въвеждането ѝ в България. (Издателят и другите). // *Бизнес среда на книгата : Сборник с доклади от научния семинар по книгоиздаване, проведен на 23 ноем. 2004 г. във Факултета по журналистика и масова комуникация на Софийския университет „Св. Климент Охридски“* / Състав., [предг.] Алберт Бенбасат и др. – София, 2007, с. 177–183.

19. Участието на Националната библиографска агенция в опазването на писменото културно наследство в електронна среда. // *Globalization,*

Digitalization, Access and Preservation of Cultural Heritage : [International Conference], Sofia, 8–10 Nov. 2006. – Sofia, 2007, p. 40–50.

2008

20. Взаимодействие между Националната библиотека и книжния сектор. Кой ще даде тон? // *Книга*. Четене. Библиотека : Сборник доклади от три национални кръгли маси, посветени на проблемите на книжния сектор и библиотечното дело в България / Състав. Валери Стефанов и др. ; Ред. кол. Боряна Христова – гл. ред. и др. ; [Предг. Надежда Захариева]. – София, 2008, с. 88–94.

21. За „лицето“ на книгата и пътя на реализацията ѝ. // *Книга*. Четене. Библиотека : Сборник доклади от три национални кръгли маси, посветени на проблемите на книжния сектор и библиотечното дело в България / Състав. Валери Стефанов и др. ; Ред. кол. Боряна Христова – гл. ред. и др. ; [Предг. Надежда Захариева]. – София, 2008, с. 190–194.

22. Нови аспекти на библиотечната професия в дигиталната епоха (презентационни материали) / Александра Дипчикова, Антоанета Тотоманова. // *Библиотечната професия през XXI век – промени и предизвикателства* : XVIII национална конференция на ББИА, 19–20 юни 2008 г., Велико Търново : Доклади. – София, 2009, с. 79–80.

Също и на адрес:

(Конференции). // *Българска библиотечно-информационна асоциация*. 12.05.2010. <http://www.lib.bg/konferencii/nk2008/prezentacii/dipchikova_totomanova.pdf>

23. Оформлението на изданията през погледа на библиографа. // *Книга и комуникация – от идеята до интерпретацията* : Национална кръгла маса по случай петнадесетгодишнината на Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 24–25 април 2007 г. / Състав. Елена Георгиева и др. – В. Търново, 2008, с. 102–116.

IV. СТАТИИ В ЕНЦИКЛОПЕДИИ И НАУЧНИ СБОРНИЦИ

1991

24. Текущата национална библиография пред нова класификационна ориентация. // *Библиотекознание, библиография, книгознание*, 1991, № 1, с. 46–51.

1997

25. Книжовната продукция в България за периода 1985–1995 г. : Библиометричен анализ / Антоанета Тотоманова, Татяна Дерменджиева. // *Библиотекознание, библиография, книгознание*, 1997, № 7, с. 62–78.

1998

26. Класификационната схема на текущата национална библиография. Исторически преглед. // *90 години законодателство за задължителния депозит и текущата национална библиография на България* : Сборник / Ред. кол. Кремена Зотова – отг. ред. и др. – София, 1988, с. 158–169.

1999

27. Научната дейност на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в областта на библиографознанието / Антоанета Тотоманова, Радка Колева. // *Известия на Нар. библ. Св. св. Кирил и Методий*, т. 23 (29), 1999, с. 263–277.

28. Националната библиография на България – състояние и перспективи на развитие. // *Известия на Нар. библ. Св. св. Кирил и Методий*, т. 23 (29), 1999, с. 141–160.

2001

29. Ролята на националната библиографска агенция при определяне на държавната политика за книгата. // *Пътят на книгата* : Сборник от текстове за Застъпническата кампания / Състав. и ред. Мария Огойска. – София, 2001, с. 31–38.

2002

30. Националната библиография на България : състояние, проблеми, тенденции на развитие. // *Българска библиография 1852–2002* : Юбилеен сборник / Състав. Марин Ковачев. – Велико Търново, 2002, с. 81–97.

2004

31. Архив на печатните издания. // *Българска книга* : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 43–44.

32. Бошнаков, Димитър. // *Българска книга* : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 85.

33. Българска възрожденска книжнина. 1806–1878. // *Българска книга* : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 90–91.

34. Български библиографски институт. // *Българска книга* : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 99–100.

35. Български книги. 1878–1944. // *Българска книга* : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 100.

36. Данчева, Йота. // *Българска книга* : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 140.

37. Задължителен екземпляр. // *Българска книга* : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, 2004, с. 175.

38. Законодателство за задължителното депозирание. // *Българска книга : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 176–177.*

39. Издателската продукция в България след Втората световна война / Антоанета Тотоманова, Татяна Дерменджиева. // *Българска книга : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 184.*

40. Каталогизация в изданието. // *Българска книга : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 220.*

41. Международен стандартен номер на периодичните издания (ISSN). // *Българска книга : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 279.*

42. Национална библиографска агенция. // *Българска книга : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 306.*

43. Панчева, Иванка. // *Българска книга : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 331.*

44. Ретроспективна библиография. // *Българска книга : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 376.*

45. Статистика на книгоиздаването и печата. // *Българска книга : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 414.*

46. Текущ библиографски указател. // *Българска книга : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 424.*

47. Тренков, Христо. // *Българска книга : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 431.*

48. Универсален библиографски контрол. // *Българска книга : Енциклопедия / Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. – София, 2004, с. 436.*

49. Problems and solutions in the integration of libraries in the national information infrastructure / Alexandra Dipchikova, Antoaneta Totomanova. // *Libraries, civil society and social development. – Sofia, 2004, p. 17–21.*

2005

50. Националната библиография в изменящата се информационна среда. // *Библиотекари – минало и настояще* : Юбилеен сборник, посветен на 125-год. на Нар. библиотеката „Св. св. Кирил и Методий“ / [Увод Александра Дипчикова]; Науч. ред. Александра Дипчикова, Елисавета Мусакова. – София, 2005, с. 49–64.

2006

51. Тодор Боров и българската национална библиография. // *Библиотеки, четене, комуникации* : Пета национална научна конференция, Велико Търново, 22–23 ноем. 2006 г. / Състав. Лъчезар Георгиев Георгиев и др. ; Науч. ред. Лъчезар Георгиев. – Велико Търново, 2007, с. 28–39.

52. На колегата и приятеля – с почит и уважение / Антоанета Тотоманова, Виолета Людсканова. (Около юбиляра). // *Библиотечни дискурси* : Юбилеен сборник, посветен на 60-год. на Александра Дипчикова / [Увод] Боряна Христова ; Състав. Антоанета Тотоманова ; Науч. ред. Цветанка Панчева. – София, 2006, с. 221–233.

2007

53. Информатизацията на книжния сектор в страната и националната библиографска агенция. // *Общуване с Изтока* : Юбилеен сборник, посветен на 60-год. на Стоянка Кендерова / Състав. Любомир Георгиев ; Ред. кол. Боряна Христова и др. ; Науч. ред. Румен Ковачев. – София, 2007, с. 59–70.

2008

54. На колегата и съидейника – с признателност / Антоанета Тотоманова, Цветанка Панчева. (За юбиляра). // *Професия. Поприще. Призвание* : Юбилеен сборник, посветен на 65-год. на ст.н.с. II ст. д-р Радка Колева / Състав., науч. ред. Антоанета Тотоманова, Цветанка Панчева. – София, 2008, с. 9–19.

2009

55. Мястото и ролята на националната библиография в дигиталната епоха. // *Пътят към книгите и информацията* : Юбилеен сборник, посветен на 65-год. на Татяна Янакиева / Състав., науч. ред. Антоанета Тотоманова, Цветанка Панчева. – София, 2009, с. 216–231.

V. СТАТИИ В СПИСАНИЯ И ВЕСТНИЦИ

1991

56. Проблеми на приложението на УДК в България / Антоанета Тотоманова, Александра Дипчикова. // *Библиотекар*, XXXVIII, 1991, № 4, с. 7–9.

1992

57. А сега – накъде? : Необходими ли са промени в Указа за задължителния депозит. // *А.Б.В.*, III, № 24, 16 юни 1993, с. 1, 4.

58. За стандартизацията на УДК в България / Александра Дипчикова, Антоанета Тотоманова. // *Българска книга*, I, 1992, № 8, с. 60–64.

1993

59. Допълнения и изменения към Таблици на десетичната класификация : 1985–1991 / Антоанета Тотоманова, Йонка Шопова. // *Библиотека*, I, 1993, № 4, с. 29–32.

60. Допълнения и изменения към Таблици на десетичната класификация : 1985–1991 : [5 Математика. Естествени науки] / Антоанета Тотоманова, Йонка Шопова. // *Библиотека*, I, 1993, № 5, с. 32–35.

61. Допълнения и изменения към Таблици на десетичната класификация : 1985–1991 : [54 Химия]. // *Библиотека*, I, 1993, № 6, с. 25–28.

62. Допълнения и изменения към Таблици на десетичната класификация : 1985–1991 : [61 Медицина]. // *Библиотека*, I, 1993, № 8, с. 34–37.

63. Допълнения и изменения към Таблици на десетичната класификация : 1985–1991 : [62 Техника. Технически науки]. // *Библиотека*, I, 1993, № 9, с. 48–55.

64. Допълнения и изменения към Таблици на десетичната класификация : 1985–1991 : [63 Селско стопанство. Горско стопанство. Лов. Рибно стопанство]. // *Библиотека*, I, 1993, № 10, с. 11–15.

65. Допълнения и изменения към Таблици на десетичната класификация : 1985–1991 : [64 Домакинство. Комунално-битово обслужване]. // *Библиотека*, I, 1993, № 11, с. 23–25.

66. Допълнения и изменения към Таблици на десетичната класификация : 1985–1991 : [65 Управление на предприятията. Организация на производството. Полиграфическа промишленост и издателско дело]. // *Библиотека*, I, 1993, № 12, с. 20–25.

67. Проблеми на законодателството за задължителния депозит. // *Библиотека*, I, 1993, № 6, с. 8–13.

1994

68. Допълнения и изменения към Таблици на десетичната класификация : 1985–1991 : [66 Химическа технология. Химическа промишленост. Родствени отрасли]. // *Библиотека*, II, 1994, № 1, с. 27–33.

69. Допълнения и изменения към Таблици на десетичната класификация : 1985–1991 : [67 Различни отрасли на промишлеността и занаятите]. // *Библиотека*, II, 1994, № 2, с. 17–23.

70. Допълнения и изменения към Таблици на десетичната класификация : 1985–1991. // Библиотека, II, 1994, № 3, с. 25–28.

71. Допълнения и изменения към Таблици на десетичната класификация : 1985–1991 : [68 Различни отрасли на промишлеността и занаятите, свързани с крайната обработка и монтиране]. // Библиотека, II, 1994, № 4, с. 21–27.

72. Допълнения и изменения към Таблици на десетичната класификация : 1985–1991 : [69 Строителни материали и изделия, инженерно оборудване на сгради, строително-монтажни работи и въпроси, свързани с организация на строителството]. // Библиотека, II, 1994, № 5, с. 27–29.

73. Допълнения и изменения към Таблици на десетичната класификация : 1985–1991 : [7 Изкуство. Художествени занаяти. Фотография. Развлечения. Игри. Спорт]. // Библиотека, II, 1994, № 6, с. 26–30.

74. Допълнения и изменения към Таблици на десетичната класификация : 1985–1991 : [78 Музика ; 79 Масови развлечения. Зрелищни изкуства. Игри. Спорт]. // Библиотека, II, 1994, № 7–8, с. 32–35.

75. Допълнения и изменения към Таблици на десетичната класификация : 1985–1991 : [8 Езикознание. Филология. Литература]. // Библиотека, II, 1994, № 9, с. 25–28.

1995

76. Задължителният депозит – законодателство и изпълнение. // Полиграфия, XVI, 1995, № 2, с. 4–8.

77. Някои особени случаи при класифицирането на художествена литература по УДК / Александра Дипчикова. Антоанета Тотоманова. // Библиотека, III, 1995, № 4, с. 21–22.

1996

78. Каталогизация в публикацията. CIP / Антоанета Тотоманова. Виолета Людсканова. // Библиотека, IV, 1996, № 2–3, с. 43–49.

79. Проблеми на каталогизацията на българската книжовна продукция / Антоанета Тотоманова, Виолета Людсканова. // Библиотека, IV, 1996, № 2–3, с. 40–42.

1997

80. Каталогите Books in print в България. // Бюлетин на С'БИР, 1997, № 2, с. 14–15.

1998

81. Каталогът Български книги'97 – цели и перспективи. // Полиграфия, XIX, 1998, № 1, с. 6–8.

82. Промените в законодателството за задължителното депозиране и тяхното отражение върху структурата на книжния сектор в България / Антоанета Тотоманова, Александра Дипчикова. // *Библиотека*, V, 1998, № 3–4, с. 5–10.

1999

83. Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и библиографията „Булгарика“. // *Библиотека*, VI, 1999, № 3–4, с. 5–12.

Виждане за състоянието и развитието на библиографията „Булгарика“.

2001

84. Международен панаир на детската книга, Болоня 2001, апр. 2001 г. // *Библиотека*, VIII, 2001, № 3–4, с. 92–93.

85. Новият закон за задължителното депозиране – реалност и начин на употреба / Антоанета Тотоманова, Александра Дипчикова, Татяна Янакиева. // *Библиотека*, VIII, 2001, № 2, с. 5–11.

86. Поглед към „Летопис на статиите от българските вестници“ : Резултати от анкетно проучване / Антоанета Тотоманова, Константина Недкова, Люля Костова. // *Библиотека*, VIII, 2001, № 3–4, с. 46–53.

87. The Bulgarian National Bibliography. History, Present State and Perspective for Development. // *International Cataloging and Bibliographic Control*, 2001, № 30, p. 65–69.

2003

88. Проектът „Изграждане на библиографска база данни за българските книги 1878–1991“ : Етап в развитието на националната библиография / Антоанета Тотоманова, Александра Дипчикова. // *Библиотека*, X, 2003, № 6, с. 17–24.

2004

89. Има ли пилот в самолета. // *Дневен труд*, LXVIII, № 225, 15 авг. 2004, прил.

Линсата на държавна политика в книжния сектор.

90. Поприще, професия, призвание... Радка Колева навърши 60 години / Антоанета Тотоманова, Донка Правдомирова. // *Библиотека*, XI, 2004, № 1, с. 30–32.

91. Цитирането на литература – проблем на автори и издатели / Антоанета Тотоманова, Ефросина Ангелова-Пенкова. // *Библиотека*, XI, 2004, № 2, с. 7–16.

2006

92. Националната библиографска агенция и изграждането на единно информационно пространство в книжния сектор. // *Полиграфия*, XXVII, 2006, № 5, с. 25–30.

2007

93. Сигнална информация за книгите и другите видове самостоятелни издания, депозиранни в НБКМ. // Библиотека, XIV, 2007, № 2, с. 23–25.

2008

94. Подкреждане и оформление на изходни библиографски данни в изданията. // Полиграфия, XXIX, 2008, № 2, с. 50–53.

2009

95. Книжовната продукция в България (2004–2008 г.) / Антоанета Тотоманова, Илона Калоянова. // Полиграфия, XXX, 2009, № 6, с. 27–32.

VI. ПУБЛИКАЦИИ НА ЕЛЕКТРОННИ НОСИТЕЛИ

2003

96. Архив на българската книжнина. // 125 години Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ [Електронен ресурс] : Пътеводител по колекциите на националната библ. на България. – София, 2003.

97. Отговори на Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ на въпросника на LiterNet / Антоанета Тотоманова, Ефросина Ангелова-Пенкова. (Стандарти). // Специализиран портал LiterNet. 25 юни 2003, 25 юни 2010. <<http://litenet.bg/publish9/eangelova/otgovori.htm>>

98. Цитирането – гледна точка на библиографа / Антоанета Тотоманова, Ефросина Ангелова-Пенкова. // Специализиран портал LiterNet. 29 юли 2003, 8 апр. 2010. <<http://litenet.bg/publish9/atotomanova/citiraneto.htm>>

2007

99. Предложения за промени в Закона за задължително депозиране на печатни и други издания / Антоанета Тотоманова, Александра Дипчикова. (Конференции). // Българска библиотечно-информационна асоциация. 19 февр. 2008. <<http://www.lib.bg/konferencii/nk2007/prezentacii/atotomanova.pdf>>

Доклад, изнесен на XVII национална конференция на СБИР „Библиотеките и информационната компетентност“, 7–8 юни 2007, София.

2008

100. Във връзка с въпросите, зададени от колегата Антоанета Димитрова / Александра Дипчикова, Антоанета Тотоманова. (Публикации). // Библиотеки в България. 4 ян. 2008, 5 март 2010. <<http://www.bibliotekibg.primasoft.bg/html/images/klasifikacija.htm>>

Приложенията на УДК в българската библиотечна и библиографска практика.

Вж № 8. № 22

101. Участието на Националната библиографска агенция в изграждането на общество на знанието. // С модерни библиотеки – достойно в Европа : XVI

национална научна конференция, София, 8–9 юни 2006. (Публикации). // *Съюз на библиотечните и информационни работници*. 16 авг. 2008. <<http://www.lib.bg/konferencii/nk2006/prezentacii/totomanova.pdf>>

Б. СЪСТАВИТЕЛСКА И РЕДАКТОРСКА ДЕЙНОСТ

1. КНИГИ

1985

102. Таблици на десетичната класификация / Състав. Анастасия Лютова и др. ; Ред. Лора Рибарска, Екатерина Ласкова. – София : Нар. библ. Кирил и Методий, 1985. – 363 с.

Други състав.: Антоанета Тотоманова, Анна Балтова, Екатерина Ласкова, Лора Рибарска, Пенка Митрани, Татяна Атанасова.

1992

103. Таблици на десетичната класификация. Допълнение / Състав. Александра Дипчикова и др. – София : Нар. библ. Св. св. Кирил и Методий, 1992. – 72 с.

Други състав.: Антоанета Тотоманова, Йонка Шопова.

1998

104. Библиотечното дело в България : Сборник от нормативни документи 1878–1998 година / Състав. Анета Дончева ; Ред. кол. Александър Димчев и др. – София : Съюз на библ. и информ. работници, 1998. – 183 с.

Други ред.: Антоанета Тотоманова, Маргарита Ангелова, Явор Михайлов.

105. Библиотечното дело в чужбина : Сборник от нормативни документи / Състав. Анета Дончева и др. ; Ред. кол. Александър Димчев и др. – София : Съюз на библ. и информ. работници, 1998. – 95 с.

Други състав.: Антоанета Тотоманова, Снежана Янева, Христо Вълчев ; Други ред. : Маргарита Ангелова, Мария Капитанова.

2005

106. Таблици на Десетичната класификация : Допълнения, поправки и методични решения 1993–2004 / Състав. Лозинка Иванова Ахчийска, Боряна Симеонова Табакова ; Ред., [предг.] Александра Дипчикова, Антоанета Тотоманова. – София : Нар. библ. Св. св. Кирил и Методий, 2005. – 140 с.

2. изд. 2009.

2006

107. Библиотечни дискурси : Юбилеен сборник, посветен на 60-год. на Александра Дипчикова / [Увод] Боряна Христова ; Състав. Антоанета Тотоманова ; Науч. ред. Цветанка Панчева. – София : Нар. библ. Св. св. Кирил и Методий, 2006. – 260 с. : с факс., табл., ил.

Рец.:

Радка Колева. // *Библиотека*, XIV, 2007, № 2, с. 51–55.

2008

108. Професия. Поприще. Призвание : Юбилеен сборник, посветен на 65-годишнината на ст.н.с. II ст. д-р Радка Колева / Състав., науч. ред. Антоанета Тотоманова, Цветанка Панчева. – София : Нар. библиот. Св. св. Кирил и Методий, 2008. – 276 с.; с цв. ил.

2009

109. Пътят към книгите и информацията : Юбилеен сборник, посветен на 65-годишнината на Татяна Янакиева / Състав., науч. ред. Антоанета Тотоманова, Цветанка Панчева. – София : Нар. библиот. Св. св. Кирил и Методий, 2009. – 456 с.

II. НОРМАТИВНИ ДОКУМЕНТИ

110. БДС 17388-96 УДК. Подбрани деления.

111. БДС ISO 1086: 2002 Информация и документация. Заглавни листове на книги.

112. Закон за задължителното депозиране на екземпляри от печатни и други произведения. // *Държ. вестник*, 122, № 108, 29 дек. 2000, с. 17–20.

113. Правилник за прилагане на Закон за задължителното депозиране на екземпляри от печатни и други произведения. // *Държ. вестник*, 124, № 26, 12 март 2002, с. 2–5.

V. НЕПУБЛИКУВАНИ ДОКУМЕНТИ

1998

114. Ролята на Съюза на библиотечните и информационни работници за изработването на демократично библиотечно законодателство : Международна конференция. 10–13 май 1998, Будапеща : Доклад. – 3 с.

2002

115. Инструкция за подпомагане на контрола по депозирането от страна на регионалните библиотеки : Проект. 2002. – 8 с.

2003

116. Инструкция за създаване и редактиране на контролен запис за име на автор с първична и вторична авторска отговорност : В сила от март 2003 г. – 2 с.

2005

117. Електронните библиотеки и проблемите на авторското право : Национална среща на книгоиздатели, книготърговци и литературни агенти. 25–27 март 2005 г., Пловдив : Доклад. – 13 с.

118. Методика за създаване на контролен запис за име на лице с интелектуална отговорност : В сила от 1 окт. 2005. – 9 с.

2008

119. Модел на Текущата национална библиография в системата COBISS : Задание и документация / Антоанета Тотоманова и др. – 45 с.

Други авт.: Ефросина Ангелова-Пенкова, Илона Калоянова, Люля Костова.

Изработен 2008 г.

2009

120. Идентификационни данни в изданията : Презентация, представена на конференцията, посветена на Международния ден на книгата. Регионална библиотека „П. Р. Славейков“, Велико Търново, апр. 2009 г. – 12 с.

121. Издателската институция в България (2004–2008 г.) : Доклад на Национална научна конференция за книгата, печатните комуникации и регионалните медии „Между традицията и модерността“, Велико Търново, 10–11 юни 2009 / Антоанета Тотоманова, Илона Калоянова – 16 с.

122. Инструкция за пътя на документите, постъпващи в Националната библиотека. – 11 с.

Изработена 2009 г.

123. Конвертираща таблица на индексите за сортиране в изданията на ТНБ / Антоанета Тотоманова, Ефросина Ангелова-Пенкова. – 704 бр.

Изработена 2009 г.

124. Конвертиращи таблици за прехвърляне на цифрово-буквените индекси от изданията на УДК, издадени преди 1992 г. в действащия вариант на класификацията / Антоанета Тотоманова, Ефросина Ангелова-Пенкова. – 2404 бр.

Изработени 2009 г.

125. Съкратен вариант на класификационна схема (УДК) за индексирание и търсене в споделената база данни COBIB.BG : Добавки и поправки / Антоанета Тотоманова, Александра Дипчикова. – 31 с.

Приложение G към формат COMARC/B.

Изработен 2009 г.

ИЗБОРЪТ МИ БЕШЕ ОСЪЗНАТ

– Госпожо Тотоманова, трудно ли е да се прекрачи от философията към библиографията?

– Платон определя философите в книга пета на труда си „Държавата“ като хора, „които обичат да се вглеждат в истината“. Определението много ми допада и винаги съм харесвала и продължавам да харесвам това, което съм учила и завършила. Мисля, че тази специалност формира един определен начин на мислене и на възприемане на света, дава солидна общокултурна основа и освен това много конкретни познания в областта на ситематизирането на обектите и на класификациите, например. През целия ми професионален път това образование и формираното „мисловно разглеждане на предметите“, както казва Хегел, много ми е помагало. Още в една от ранните си статии – „Излишни библиографии“, публикувана през 1923 г., проф. Т. Боров оценява библиографията като организирана система за информация в областта на науката и културата, а за основни критерии при оценката на тази система посочва следното: пълнота, точност и системност. Мисля си, че тук някъде трябва се търсят и пресечните точки с философията. Между другото аз съм привърженик на „течението“ – библиотекарите и особено библиографите, да имат някакво основно, базово образование, независимо какво е то, а библиотечната квалификация да е допълнителен елемент от общата им образователна подготовка. За аналитико-синтетичната обработка на документите това е от голямо значение. В това, което казвам, съм имала възможност да се уверя многократно на практика както в съвместната си работа с други колеги – като съставител и редактор на изданията на националната библиография, така и като административен ръководител. Ако във въпроса се съдържа и елементът дали осъзнато съм избрала професията „библиотекар“, ще отговоря, че в началото – не. Попаднах почти случайно в Държавния библиотекарски институт, а по-късно, в годините, в които завърших висшето си образование, възможностите за реализация в „марксистко- философското поприще“ не бяха особено големи. Аз направих само един опит да преподавам марксистко- ленинска философия и разбрах, че това не е за мен. В Националната библиотека постъпих след доста сериозно обмисляне и преценяване на достойнствата и на „подводните камъни“, които са заложили в нашата професия, тоест направих напълно осъзнат избор. Сега, от дистанцията на трийсетте години, прекарани в институцията Национална библиотека, мога да кажа напълно убедено, че не съм съжалявала и не съжалявам за решението си.

– Когато сте постъпвали на работа в Националната библиотека, мислехте ли, че един ден ще продължите делото на проф. Т. Боров?

– Нали знаеш, че проф. Александър Балабанов нарича Тодор Боров „одухотворител на българската библиография“? Е, аз не бих си позволила да мисля толкова ласкави неща за себе си. В Националната библиотека постъпих след конкурс – като научен сътрудник, тоест с известна теоретична подготовка. На делото на проф. Тодор Боров, на програмите, които е чертал за националната библиография, а също така и на извършеното след него от г-жа Кремена Зотова съм гледала и гледам с

изключително уважение и респект. Мисля, че съм от хората, които тачат „авторитетите“ и затова винаги съм се стремела да продължа направеното от тях. Дали съм успяла е съвсем друг въпрос. Не съм привърженик на революционните промени в нашата област, убедена съм, че тя е консервативна и когато се предприемат стъпки за трансформация, трябва да се „пипа“ внимателно. Трябва да се познават добре традициите, да се „използва“ всичко рационално, създадено от предшествениците ни и едва след това да се търси мястото на конкретния субект в съвременните тенденции и в чуждия опит, защото „камъкът си тежи на мястото“. Това не са общи приказки, аз наистина мисля така. Такова е било и моето кредо през годините, в които отговарям за националната библиография на България.

– *Кои са най-важните ви професионални приноси – статии, книги, проекти?*

– Ще бъде доста нескромно, ако започна да изброявам какво съм направила или написала, защото това, което не съм свършила, вероятно е много повече. А за приноси въобще не може да става дума. Има няколко неща обаче, които са влизали в моите отговорности и които дълги години съм отстоявала и бих искала да ги спомена. Едното е системата за задължителното депозиране, която стои в основата на всяка текуща национална библиография и от чието качество се определя и нивото на самата библиография. От много години се опитвам да обясня на българските издатели защо трябва да депозират всичко, което са произвели, а също и на колегите библиотекари защо не трябва да гледат на задължителния екземпляр като на екземпляр за комплектуване на фондове, но не бих казала, че съм постигнала кой знае какво. След голямо „ходене по мъките“ беше приет нов закон за задължителното депозиране (2000), но той не работи добре, защото очевидно не съм успяла да убедя издателите, че националната библиография няма за цел да ги притеснява или да извършва регистрация заради самата регистрация. Че всичко това, с което се занимават моите колеги, има една основна задача – да покаже на хората в страната и по света какво е написал даден автор, кой и кога го е издал. През 2009 г. бяха направени и промени в Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения и обектите бяха допълнени с произведенията в дигитална форма, разпространявани в електронни комуникационни мрежи. Така че притежаваме модерен закон, остава само да бъде изпълняван съвестно. Познавайки добре мнението на проф. Боров, че „Всеки народ има такава книга, каквато заслужава...“, аз съм полагала много усилия за осъществяването на известни промени в системата на българското книгоиздаване – за създаването на системите Books in print и Каталогизация в публикацията (CIP), за издаването на „по-добри“ книги, за актуализирането на признаците на деление в националната статистика на книгоиздаването, за отстояване на мястото и ролята на националната библиографска агенция в книжовната държавна политика и т.н. Ще спомена и проекта „Създаване на електронна база от данни за българските книги 1878–1991“, който беше финансиран от Фондация „Отворено общество“ в Будапеща и чийто ръководител бях в продължение на 6–7 години. Неговите задачи бяха да се изгради автоматизирана библиографска база от данни за книгите, които са издадени в България, в периода преди автоматизирането на дейностите в националната библиографска агенция; да се реализира ретроконверсията на каталозите на българските книги на всички библиотеки в страната; да бъде изграден машинен каталог на българските книги в Националната библиотека и да се създаде автоматизиран своден каталог на българ-

ските книги. Реализирането на проекта – освен задачите, които си беше поставил, създаде най-важната предпоставка за успешното включване на Националната библиотека в международната система COBISS и възможността българската книжовна продукция да бъде „показана“ в електронната европейска библиотека. Освен това с изпълнението на този проект бе потвърден отново стремежът за продължаване на националната традиция за създаването на репертоари на българската книга в условията на новите информационни технологии.

– Смятате ли, че най-важният ви принос предстои?

– По отношение на приносите вече споменах какво мисля. Ще се радвам, разбира се, ако все още имам сили и възможности, да видя реализиран модела на националната библиография в електронна информационна среда. Да се утвърди модерна национална библиографска система, обърната изцяло към нуждите на потребителите, система с ясно формулиран бизнес модел за производство и за разпространение, който, разбира се, ще бъде балансиран между възможността за приходи и потенциалните клиенти. Да се осъществи реално и сътрудничеството с издателите, което изисква обвързване на идеологическите и технологичните решения във веригата: автор–издател–книготърговец–библиотекар–читател, а също и между останалите културни институции в страната за осигуряването на пълен достъп до българската книжнина. Може би много се размечтах...

– През годините омръзвал ли ви е всекидневният досег с книгите или напротив?

– Ни най-малко. Трудно мога да си представя вече живота си без компютри и без интернет, но книгата – тя е съвсем друго нещо. Книгата освен знания носи и други усещания – удоволствие от допира, възхищение или раздразнение от „изработката“, естетическа наслада и т.н. Аз продължавам да си купувам някои справочници и на хартиен носител, въпреки че точно тях все по-рядко ги отварям. Глобалната мрежа интернет е система с други, различни възможности. В нея човек може да участва не само като ползвател, а и като създател на информация. Доволен съм, че съм свидетел на нейното появяване и утвърждаване. Убедена съм обаче, че книгите и четенето на книги винаги ще съществува, защото усещането от съприкосновението с книгата, осмислянето и съпреживяването на това, което си прочел, не може да бъде заменено от нищо друго.

– Кои са авторите и книгите, които бихте препрочели сега?

– Веднага се сещам за Достоевски, защото съм го чела в много ранна, почти детска възраст и мисля, че сега много неща бих тълкувала по друг начин. Искam отново да прочета и „Майстора и Маргарита“ на Булгаков, книгите на Габриел Гарсия Маркес и още много други, които, ако е рекъл Господ, ще препрочета, когато ми остане повече свободно време. Сега едва успявам да прочета една малка част от книгите на съвременните безкрайно интересни автори.

– Вие имате македонска жилка. Две ваши качества – набелязване на пряк път към целта и осъществяването ѝ – наследствени ли са? Моля, разкажете за семейството си.

– Родена съм в семейство, в което цареше любов, разбирателство и уважение, а също и доста строг морал. Освен това книгата бе на голяма почит. Баща ми,

вечна му памет, беше изключително любознателен човек и невероятен разказвач. Притежаваше библиотека от няколко хиляди тома, които старателно пазеше и подреждаше. Тези книги бяха купувани предимно в антикварни книжарници. Може би затова голяма част от тях бяха специално подвързани, с еднаква подвързия, избрана от самия него. Бяха доста строги в черно-сивите си „облека“, но изглеждаха добре и бяха много респектиращи. Предпочитани бяха историческите книги и биографиите на известни личности от издателството на Славчо Атанасов, на Тодор Филипов Чипев, на Иван Г. Игнатов, поредицата „Мозайка от знаменити световни романи“ и др. Покрай тази библиотека, а и защото винаги съм била поощрявана, започнах да чета на четиригодишна възраст. Определено мога да кажа, че прескочих книгите за детската възраст. Е, имах няколко любими книги, напр. „Тайната градина“, „Малкият лорд Фаунтлерой“, „Антон и Точица“, „Хвърчащата класна стая“, но много рано се „зарових“ в библиотеката на майка ми, която беше събирала подлистниците от списанията „Модерна домакиня“ и „Икономия и домакинство“, и така едни от първите ми четива бяха книги като „Мъртвите сибирски полета“, „Замъкът на шапкаря“, „Границите на невинността“, „Молитвената броеница“, „Отнесени от вихъра“, „Вечната Амбър“... Разбира се, че те не бяха единствените „уважени“ от мен книги. Спомням си, че в първите класове на гимназията си начертавах програма за лятната ваканция и започвах да чета систематично – всичко от Емил Зола, всичко от Арчибалд Кронин, от Стефан Цвайг, от Ерих Мария Ремарк, от Пърл Бък и от други писатели, които ми бяха „под ръка“. В стремежа си някак целенасочено да систематизирам интересите си към прочетеното и отделните автори, четях и книги, които въобще не ми бяха интересни, но никога не ги оставях недочетени. Този недостатък го нося и до днес. Така някак си освен, че чрез „изтезаване“ възпитавам и поддържам определени черти от характера си и писателите започват да ми стават по-близки, започвам да ги разбирам. Имах, разбира се, и доста „прескочени“ автори – като Майн Рид и Жул Верн например, а книгите за Ленко и овчарчето Калитко се наложи да чета за изпита по детска литература в Библиотечния институт. В семейството, което аз създадох, се наложи същият дух, който бях наследила от моите родители. Съпругът ми бе възпитаван по същия начин – с любов и възискателност, но и с голямо уважение към знанието. Това ми даде възможност да отгледаме две любознателни и четящи деца във време, в което книгата в голяма степен бе заместена от компютрите и някак си не беше на мода. Наскоро прочетох една анкета, в която се твърдеше, че деца, на които не са четени приказки като малки, също не четат. И това може би е вярно. На моите деца аз съм чела изключително много, във всяка свободна минута. И въобще всяка свободна минута, години наред, посвещавах на тях. И двамата не са ходили на детска градина и винаги са имали под ръка човек, който да им отговаря на стотиците детски въпроси. Това, което е прието да се нарича служебна кариера, започнах да правя доста късно. Но никога, нито за миг, не съм съжалила, че най-хубавите си години съм посветила на семейството и най-вече на децата си. Колкото до „македонската жилка“ и до ината, или постигането на набеязаните цели, бих казала, че е много възможно да са в пряка зависимост. Вероятно има заложили неща в характера, които са определящи за поведението на всеки човек, но възпитанието също има голямо значение. Аз съм възпитавана никога да не оставям една работа по средата, никога да не лъжа, защото рано или късно ще се разбере, да отстоявам позициите и мнението си, но никога да не „подминавам“ написаното или направеното от другите,

защото още Птаххотеп е казал, че: „Велик е умеещият да слуша“. Цял живот съм се придържала към тези максими, които дълбоко са ми били втълпени и никога не се научих да се съобразявам с конюнктурата. Това доста често ми е пречило, но убедено мога да кажа, че и досега „се гледам“ спокойно в огледалото.

– *Кои колеги в миналото са ви служили за ориентир и кои от днешните са ви съмишленици?*

– Още в началото споменах проф. Тодор Боров и Кремена Зотова. Към техните имена ще прибавя Димитър Иванчев, ст.н.с. Лиляна Албанска, Лора Рибарска, Станка Недялкова, Иван Фурнаджиев, Димитър (Нини) Бошнаков и много други. От всички тях съм се учила на различни неща, свързани с професионалното ми утвърждаване, а от някои на отношение към работата и отговорностите, които носи всеки от нас на различни равнища от своето развитие, и на коректно и толерантно отношение към колегите и хората въобще. Бих искала да вярвам, че проф. Боряна Христова, доц. Татяна Янакиева, проф. Ана Гергова, доц. Александър Димчев, ст.н.с. Александра Дипчикова, Виолета Людсканова, и, разбира се, всичките ми колеги от Направление „Национална библиография“ са наистина мои съмишленици. Имала съм десетки поводи да се уверя в това и може би тук е мястото да им благодаря за всичко онова, което сме работили и свършили заедно, за готовността им винаги да бъдат съпричастни на общата ни кауза.

– *Някои от тях бяха ли ваши съмишленици и извън библиографията?*

– Да, те споделях обществените и политическите ми пристрастия. Прекарвали сме много години, „митингувайки“ заедно, а също сме били „рамо до рамо“ в осъществяването на различни граждански инициативи – създаването на Съюза на библиотечните и информационни работници, на КТ „Подкрепа“, на Национален граждански форум „Българка“... Хубаво е, когато се обърнеш назад, да установиш, че има хора, с които пътищата ви в това отношение са били общи и непрекъснато са се пресичали, защото създаването и утвърждаването на гражданското общество у нас е бавна и много трудна задача. Имала съм много моменти, в които съм мислела, че сме от вид обречен на изчезване, защото хората все по-малко са склонни да правят неща, от които нямат пряка изгода. Напоследък обаче съм доста обнадеждена от поведението на най-младите. Организирант се много бързо, ползвайки възможностите на интернет и реагират на всякакви несправедливости – защита на природната среда и потребителите, незаконно строителство и какво ли още не. Тоест сетивата им са изострени и са готови да отстояват различни справедливи каузи.

– *Как виждате бъдещето на националната библиография?*

– Ще бъде изключително доволна, ако и в бъдеще ролята и мястото на националната библиография се съхранят такива, каквито са ги предвиждали, създали и отстоявали нашите предшественици. И такива, разбира се, каквито са очертани в най-новите международни документи, например в Ръководството за националните библиографии в електронната епоха (2008). Това го споменавам, защото напоследък се чуват разни еретични мисли и мнения, че автоматизираният каталог може да замести системата – текуща национална библиография, а това не е така. Двете системи имат доста различно предназначение. Ще се радвам и ако всички издания на текущата национална библиография, изработени до момента, видят „бял свят“

(по мое време). От няколко години, поради финансови причини, библиотеката не успява да отпечата месечните и годишни библиографски указатели. Такъв прецедент в българската практика е имало само по време на войните, които е водила България, но след това в кумулирани свитъци всичко е било издавано. А сега във времето на „големите възможности“, в най-широкия смисъл на това понятие, ние не можем да се преборим и се очертаваме като големи длъжници към цялата нация. Дано един ден и моето име не бъде споменавано редом с имената на разрушителите, защото много добре осъзнавам какво означава това, което споделих. Не бих искала да е така, а и освен това съм правила различни опити да го преодолеем, но неуспешни за голямо съжаление. За да могат ползвателите да следят какви нови книги са издадени и какво е депозирано в Националната библиотека, ние се принудихме да публикуваме на електронната ни страница самите депозитни списъци, защото освен всички други и чуждестранните партньори, с които работи библиотеката, не могат да получават информация за новоиздадените книги и съответно не могат да си ги поръчат и закупят. Нелепа ситуация, но е факт.

– *Така песимистично ли ще завършим разговора?*

– Не, няма. Истински се надявам, че има млади колеги, които ще искат и ще могат да отстояват каузи, защото отговорността за националната библиография трябва да се приема като кауза. Които ще могат по-убедително да убеждават тези, от които зависи съществуването и финансирането на значимите задължения към нацията, ще имат желание да бъдат „одухотворители“ на дейности и хора. И не на последно място – ще работят библиографската работа с разбиране и любов.

Въпросите зададе Петър Величков

КНИЖЕН ДЕФИЦИТ И ФИЛТЪР

АЛБЕРТ БЕНБАСАТ

През тоталитарния период в България съществува *държавно регламентиран дефицит на преводна западна литература*, обект на масов читателски интерес. Като част от общия дефицит (на битови стоки, облекла, козметика, храни и пр.), характерен за социализма, книжният също формира *черен или натурално-разменен пазар*, при който дадено дефицитно издание се разменя за друга дефицитна стока, като за целта се търсят и намират „вратички“ и „връзки“ в търговския сектор.

В дневника си литературният критик Борис Делчев не без ирония отбелязва: „Интересни подробности около „Декамерон“ (на Джовани Бокачо – бел. моя, А. Б.). Макар и в голям тираж, това издание не можа да отговори на търсенията, при това екземплярът струва 3.75 лева – цяла надница за добре платен човек (тук критикът не е прав, цената е твърде малка за обема и луксозността на книгата – бел. моя, А. Б.). В книжарниците имаше огромни опашки, ставаха сбивания, не липсваха и строшени витрини. Така че, за да си я набавя, трябваше да потърся посредничеството на приятели. А „идеологическата“ литература събира праха по лавиците – за нея няма никакво натискане“¹.

Книжният дефицит е следствие от държавно-планово-партийната форма на стопанисване и управление в системата на книгоиздаването и книготърговията, при която определящи са не потребността, търсенето, печалбата, а идеологическата целесъобразност, т.е. „правилност/неправилност“ на съответния културен продукт. Директивата е да се поддържа *баланс* между издаваната преводна книжнина от капиталистическия и от социалистическия свят, като приоритет се отдава на последната, най-вече съветската. От друга страна, опашките пред книжарниците, „натуралната размяна“ на дефицитна книга срещу друга дефицитна стока, черният пазар на книги – всичко изброено би следвало да означава, че човекът по времето на социализма е обичал да чете; че културният му хоризонт се е разширявал непрекъснато. Това обаче е вярно дотолкова, доколкото за част от младото поколение и интелигенцията *четенето, в това число и на дефицитни и забранени книги, представлява алтернатива на социалната и духовната изолация, в която обществото ни е било поставено*. При отсъствието на медийно разнообразие и плурализъм на мненията книгите от западни автори са един от малкото източници на информация (понякога единственият!) за света отвъд Желязната завеса; четенето и притежаването им е форма на идентификация с този недостъпен и табуиран свят. Не са никак малко хората, готови да платят баснословни за тогавашните представи цени, за да придобият дефицитни и забранени издания, висока или масова литература, дори такава, без художествена стойност, но инкриминирана. За тях комплектуването на лична библиотека се превръща в начин на съществуване; уединяването с книгите представлява бягство, дори форма на протест и съпротива срещу ограничаването

¹ Делчев, Б. Дневник. – София, 1995, с. 179.

на личностните свободи, срещу манипулацията и дезинформацията, които са инструмент на тоталитарната пропагандна машина².

Четенето като престъпление

Четенето (респективно събирането на лична библиотека) през комунистическо-тоталитарния режим никак не е безопасно занимание. Ако бъдеш наклеветен (доносниците на ДС се занимаваха и с тази дейност!), че четеш съмнителна или забранена литература, този факт може да влезе в досието ти, дори може да те арестуват, осъдят, даже изпатят в лагер за „поправителен труд“. Това се отнасяше и за чужда „масова“ (т.е. вредна, вражеска) книжнина в оригинал или стари издания в превод. Да припомним, че само за разказване на вицове Сашо Сладура, великолепен музикант и слънчев човек, е зверски убит в лагера „Слънчев бряг“ край Ловеч; също, че ползвателите на „спецфонда“³ в големите публични библиотеки са картотекирани и следени изкъсо. През 70-те и 80-те години на миналия век за разпространение на забранени книги биват осъдени и вкарани в затвора или изселени от столицата немалко хора (по-известни случаи – Климентина Иванова, Емил Кошлуков, Николай Колев – Босия). След 1989 г. пък станаха публично достояние съдебните процеси за „разпространение на вредна литература“. За един от тях – срещу Теодосий Беляковски, Владимир Макаров и Катя Лвов – узнаваме, че се е състоял през февруари 1974 г. при закрити врата. Тримата са обвинени, че са организирали раздаването на задгранични издания на Ал. Солженицин, М. Булгаков, Б. Пастернак и др. забранени автори-дисиденти. Наложени са им ефективни присъди от 5–7 години. Белоимигрантът Теодосий Беляковски, художник самоук и високо ерудирана личност, умира в затвора през 1974 г.⁴.

Въпреки забраните и репресиите в България се чете тайно, инкриминираните и дефицитните книги се разменят, препродават се на черно по безистените около пл. „Славейков“ и под тезгяха на антикварите, крият се по домовете, таваните и мазетата. По нелегални пътища в страната влизат и западни книги и списания – главно от Югославия, където режимът е по-либерален както към книжнината, така и към други продукти на културата. Но „опасни“ издания, включително розови романи, еротика и порнография, са внасяни по различни канали и от другаде.

Филтърът

Типично нашенски тоталитарен феномен, свързан с битието на книгата, представлява т.нар. *филтър*. Това наименование е присвоено от дузина-две предприемчиви и неформални прекупвачи на книги. Нелегалните частни търговци се събират пред

² По-подробно по този въпрос вж: **Бенбасат**, А. Личната библиотека – начин на живеене или доизживяване. // **Бенбасат**, А. Печатни пространства и бели полета. – В. Търново, 2010, с. 194–204.

³ Спецфонд – от „Специален фонд“, т.е. фонд с ограничен читателски достъп в Народната и други големи библиотеки. Формира се през 50-те години на XX в. по нареждане на Главлит (Главна дирекция на издателствата, полиграфическата промишленост и търговията с печатни произведения). Достъпът до книгите от „спецфонда“ се разрешава от директора на библиотеката след представяне на молба и документ (служебна бележка) от ползвателя, с която той трябва да удостовери и мотивира целта на своето искане. Фондът е закрит през 1990 г.

⁴ Вж **Солнцева-Накова**, Е. Делото срещу Дон Кихот. // *Критика*, 2003, № 3–4, с. 74–78; **Чипев**, К. Книги и процеси. // *Критика*, 2003, № 3–4, с. 79–82.

антикварната книжарница на столичната ул. „Граф Игнатиев“ (също държавна) и причакват желаещите да продават стари издания (за антикварна се смяташе всяка книга, от чието издаване са минали пет години). Практиката на държавния антиквариат бе предлаганите за откупуване книги първо да се преглеждат от щатни оценители в книжарницата; те именно определят кои от изданията ще бъдат изкупени и тяхната парична стойност. Сумата се изплаща на клиента, като му се удържа комисиона. Между предлаганите за откупуване заглавия има както стари и ценни, издавани преди 9.IX.1944 г., така и по-съвременни, но дефицитни, т.е. търсени на черно.

Практиката бе „филтърът“ да заговори клиента пред входа на антикварната книжарница, като любезно и ненаатрапливо предложи да му бъде разрешено да прегледа предназначения за продажба книги, да отсее някои (по-търсените!) и да ги откупи – съответно на по-висока цена от тази на антиквариата, и без удържката от 30 процента. Не могат да се отрекат притежаваните от тия млади хора познания и професионален усет (неслучайно по време на прехода мнозина от тях се преквалифицират в редовни книжни търговци, някои от тях днес държат антикварни книжарници или сергии). Те умееха правилно да преценяват както качествата на книгите, така и културата на клиентите, така че който се уловеше, биваше подлъгван да продаде на изгодна за прекупвачите цена най-търсените на черния пазар издания.

Търговците от „филтъра“ препродаваха стоката на свои клиенти, работеха и по предварителна заявка – и печелеха доста добре. Пазарът ставаше скришом из безистените, намиращи се около антикварната книжарница на ул. „Граф Игнатиев“. Милицията, естествено, знаеше за тази дейност, следеше амбулантните нелегални антиквари, но рядко реагираше санкциониращо. Службите всъщност се интересуваха не от дефицитните заглавия, които излизаха от проверени държавни издателства, а от нелегално проникнали книги от Запад или от такива, които фигурират в списъците на забранените. Последните също се продаваха през „филтъра“, ала по-рядко и изключително предпазливо, само по предварителна заявка и само на сигурни хора, заради заплахата от арест и репресии.

Като социален феномен „филтърът“ може да се оприличи на *контрацензура*, само че не с идеален (като т.нар. самиздат⁵), а с *комерсиален характер*. Първо, защото се възползва от книжния дефицит, за да извлича печалба. Но, както знаем, тоталитарната цензура е информационен *филтър* със забранителни функции, т.е. информационният дефицит се поддържа съзнателно, целенасочено, систематично. При книжния „*филтър*“ – макар и в много по-ограничени мащаби – наблюдаваме преобърнат (контра)вариант на цензура – не само породен, но и невъзможен без самата цензура. „Филтърът“ се възползва от ограниченията, които идеологията и цензурата налагат върху информационния поток, върху каналите за комуникация – и печели не зле от това. Но освен комерсиални, къде съзнателно, къде не, този нелегален бизнес изпълнява и *политически функции*. Поради което в известна степен също подлежи на контрол; следи се дали и доколко оттам минават забранени и „съмнителни“ издания, както и на кого се продават. Тъй че между хората от „филтъра“ положително е имало и сътрудници на службите.

⁵ Самиздат (рус.) – нелегално възпроизвеждане (в много ограничени тиражи) и разпространение на забранена от тоталитарната власт литература и периодика. Размножаването ѝ се извършва на циклостил, ксерокс, пишеша машина, дори на ръка. Разпространен най-много в бившия СССР и по-ограничено в някои бивши соцстрани. Преди 1989 г. почти липсва у нас.

КНИГИТЕ С АВТОГРАФИ НА КИРИЛ ХРИСТОВ

В ЛИЧНАТА БИБЛИОТЕКА НА АКАД. М. АРНАУДОВ

ЕЛЕНА ГЕОРГИЕВА

За живота и за научната дейност на акад. Михаил Арнаудов, за литературното творчество и за житейския път на Кирил Христов има редица издания и публикации. Но не едно откритие очаква изследователите на техните биографии, проучвайки личната библиотека на академика, която той дарява на родния си град Русе през 1973 г.

Тази колекция се съхранява в Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, обособена е в самостоятелен фонд от 6525 единици документи на 25 езика и е в хронологическите граници 1806–1974 г. Библиотеката включва ръкописни материали, сред които са авторски ръкописи за Софроний Врачански и Любен Каравелов, 5195 заглавия на книги и отпечатащи, 4651 тома книги, от които 390 екземпляра негово лично творчество, в хронологичните граници 1900–1972 г., а също и 223 периодични издания, снимки, писменото бюро, стола и маситилницата на учения, както и две гипсови отливки: на Лаоокоон и посмъртната маска на П. К. Яворов.

Уникална по своята ценност, библиотеката на акад. М. Арнаудов, истински учен и интелигент, съдържа 1448 автографа на български и чуждестранни учени, писатели, общественици, приятели и др. Това огромно богатство разкрива непознати страници от живота на учения и на хората, които чрез автограф и книга са изявиали своето отношение към него.

Творци от различни професии, възраст, интереси, пристрастия, съдби и националности даряват книги на учения Михаил Арнаудов. Сред тях има познати имена, има забравени вече във времето и по-малко известни на широката аудитория, но всички те са обединени от интереса към книгата и към словото. Книгите с автографи запазват частица от живота им, бележат черти от техните характери, свидетелстват за срещи, творчески връзки, взаимоотношения и приятелства, за превратности на съдбата, а това ги прави литературно-исторически безценни, единствени и неповторими източници за книжната култура през определно време.

Автографите са ценен източник за личността на М. Арнаудов. Те са ескизи към портрета както на него, така и на всеки дарител на книга от личната му библиотека. Тези интересни, своеобразни, често приятелски или споменни дарствени надписи са материализирани документи на времето и знак за специални отношения. Определяни като особен жанр на словесното творчество, автографите често се раждат без предварителна подготовка, под непосредствени чувства и впечатления. С много дейтели на българската и европейската наука и литература М. Арнаудов поддържа приятелство, понякога продължило повече от няколко десетилетия.

Дългогодишна дружба свързва акад. М. Арнаудов и с Кирил Христов, затова в библиотеката му се съхраняват книги за поета, което е свидетелство за изследователския интерес на учения към творчеството на Христов. Такава е монографията

на Михаил Арнаудов „Кирил Христов: Живот и творчество“, издание на БАН от 1967 г. Екземплярът е датиран от Арнаудов: „I екз. 8.II.[19]68“, изпъстрен е с неговите бележки, като тази: „с. 375 – отпаднали редове: Срв. А. Далчев, Афоризми, 80, за реабилитацията на К. Христов и др.“. На отделен лист М. Арнаудов предава изказване от 22 април 1968 г. на Иван Богданов за автентичността на книгата за Кирил Христов и за намерението му да напише отзив за нея.

В библиотеката на академика има още две книги, посветени на Кирил Христов. Първата е: „Кирил Христов, Димитър Бояджиев, Теодор Траянов в спомените на съвременниците си“ от поредицата „Библиотека. Литературни мемоари“ на издателство „Български писател“, в която на с. 73 Кирил Христов казва за себе си: „Аз не измислям в изкуството си. Аз измислям своите постъпки, като живея. Аз правя от своя живот изкуство, което после нанасям на книгата“; и втората – „Кирил Христов: Издава комитет за отпразнуване четиридесет и пет годишната книжовна дейност на поета в Стара Загора на 18 декември 1938“, издание на „Светлина“, Стара Загора.

Признат за създател на модерната любовно-еротична лирика у нас от края на XIX и началото на XX век, последовател на П. Р. Славейков и Ив. Вазов, К. Христов е първият български поет, наложил в поезията ни темата за непреходното човешко щастие и красотата на живата природа. С високо самочувствие, самотен и недоразбран, бунтар срещу всякакви зависимости, поет индивидуалист в своето творчество и в своето време, К. Христов изгражда нови морални ценности на тогавашното общество, което го недолюбва заради нрава и любовните му приключения. Скандалите в личния живот, ненавистта и конфликтите в литературните среди съпътстват Кирил Христов до последния му час

М. Арнаудов има особена роля в живота на Кирил Христов. Цени го високо, подкрепя го в редица начинания, публикува творбите му в редактираното от него списание „Българска мисъл“, съветва го с презрение да отхвърля злобните нападки в пресата и обществото. Загрижен за него, през 1921 г. М. Арнаудов прави несполучлив опит да впише Кирил Христов като пълноправен член на Академията на науките. Поддържат кореспонденция през всичките години на неговата емиграция. Ученият е помагал и подкрепял поета до последния му час, особено в най-трудни житейски моменти.

М. Арнаудов се отнася грижливо към книгите на К. Христов – някои от тях са подвързани и са белязани с инициалите на М. Арнаудов, други, както повечето книги в личната му библиотека, носят неговия подпис, датирани са от него и са изпъстрени с подчертавания и коментари по текста. Първата стихосбирка на поета – „Песни и въздишки“, издадена от Христо Олчев през 1896 г., поставя началото на колекцията от книги на Кирил Христов в личната библиотека на М. Арнаудов. Стихосбирката е посветена на Ермина Фабрис, млада вдовица и литераторка от Триест, с която младият поет Христов изживява бурен и незабравим любовен роман. В библиотеката на М. Арнаудов се съхранява и книгата „Мечтатели: Роман на една лятна нощ“ на Кирил Христов от 1925 г., но не с автограф от автора, а от човек, който е знаел за дружеските отношения на поета и учения: „На многозаслужилия на българската литература добър българин и смелия общественик г-н професор М. Арнаудов от В. Н. Йорданов“. Още по-показателен в това отношение е следният автограф: „На най-добрия приятел на автора – големия наш литератор ув. г-н М. Арнаудов. С топло чувство от В. Н. Панайотова, 27/I. 1933“, поставен на „Ръченица“, пиеса в 3 действия от К. Христов, второ преработено издание от 1933 г. на издателя Т. Ф. Чипев.

Списъкът с книги на Кирил Христов не е малък, но ще се спрем само на тези, които представляват особен интерес и установяват характера на отношенията между него и Михаил Арнаудов. За взаимоотношенията им говорят както книгите на Кирил Христов, подробно четени и разработвани от М. Арнаудов, съхранени в неговата библиотека, така и посвещенията – уважителни, недвусмислени, приятелски, някои нетрадиционни.

22-те заглавия на произведения на Кирил Христов в библиотеката на М. Арнаудов, от които 12 са с негови автографи и 4 са с преводи от чешки, руски, италиански и други езици, бележат активни взаимоотношения между двамата и приятелско внимание, предимно за периода 1911–1944 г.

Автографите за М. Арнаудов в първите години се отличават с краткост и съдържаност, например: „Г-ну М. Арнаудову. Кирил Христов“ в „Слънчогледи; Самодивска китка; Intermezzo; Царски сонети“; „Г-ну д-ру М. Арнаудову. Кирил Христов“ в „Химни на зората: Тихи песни и легенди за живота и за смъртта“ (сн. 1). И двете книги са издадени в София от Ал. Паскалев през 1911 г. и са отпечатани в Придворната печатница. „Победни песни: 1913–1916“ Кирил Христов подарява със следния автограф: „Г-ну д-р М. Арнаудову. Авторът. София, 8 юни [1]916“.

С времето автографите стават все по-дълги, по-топли и приятелски, дори изповедни. „Univers. profesorovi Dr M. Arnaudovovi s vyrazem oddanosti. Kyril Christoff“ е автографът от 4 юли 1913 г. на подарената книга „На нож!: Нови песни и стихотворения“.

В послеслова от 18 септември 1920 г. на второто издание на „Празник в пламъци: Драматически поеми“, издание на Ал. Паскалев от 1921 г., М. Арнаудов определя книгата на Кирил Христов като „едно от най-правдивите му табла на човешката душа и една от най-правдивите изповеди на поета“. Послесловът завършва с пожеланието да се представят тези „драматически етюди“ в Народния театър „под вещо ръководство“ и от „артисти, способни да се вживеят в подобни психологически проблеми“ [...], за да не пострада нежната поезия и тънката характеристика“. Запазени са два екземпляра от томчето, единият, от който е изпъстрен с бележки на М. Арнаудов. В дарствения надпис (сн. 2) към това произведение на Кирил Христов се заключават сведения за личната и творческата му биография, неговото отношение към различни страни на културния и обществен живот:

На Михаила Арнаудов.

*Приятелю, сакалото ни племе
не знай на равновесието храм –
не чуди ли те болки тъй големи,
че чакам аз прибулено да дам?*

София, 23.XII.1921 Кирил

В библиотеката се съхраняват два екземпляра от „Вълнолом“ на К. Христов, издаден през 1937 г. в поредицата „Древна България“. Към единия екземпляр М. Арнаудов подвързва поемата „Манфред“ на Джордж Байрон в превод на Кирил Христов, публикувана от Ал. Паскалев през 1920 г., която е получил с краткия, но много показателен за взаимоотношенията им автограф: „На Михаила. Кирил. 17.II.[1]920“.

Със следния текст: „На Михаил Арнаудов с приятелска преданост Кирил

Христов. София. 29.VI.[19]39.“ е подарено второто издание на „Химни на зората“. Книгата „Майстор и дявол: Сцени от живота на българите в началото на Х столетие“, издание на „Завети“ през 1939 г., носи следния дарствен надпис (сн. 3): „На Михаил Арнаудов, възкресител на големи и малки от българското Възраждане. С приятелска преданост Кирил Христов. Красно село, Коледа, 1942“. През 1941 г. Кирил Христов подарява „Игра над бездни“ (сн. 4), издание на Ив. Коюмджиев, с посвещението: „На Михаила Арнаудов с[ъс] старото неизменно приятелство. Кирил Христов. София. 18.IV.[19]41“.

За поета М. Арнаудов остава единственият литературен критик, комуто той доверява свои ръкописи. За това свидетелства допълнението, направено от М. Арнаудов в полето на с. 5 на драмата „Стълпотворение“ (изданието е на автора и е печатано през 1905 г. в печатницата на П. М. Бъзайтов): „В ръкописа: На свободния и високопросветен мъж г-н Ив. Д. Шишманов, министър на народното просвещение“. Посвещението в печатното издание е отпаднало. В книгата има допълнителен лист, на който М. Арнаудов е изброил характерни черти за творчеството на Кирил Христов.

Книгите могат да разкажат много, но кратките редове на автографите разкриват творческата личност на поета Кирил Христов в цялата ѝ противоречивост и позволяват да се възстановят и уточнят интересни моменти от творческата му биография, да се вникне в същността на епохата, в която живее и твори. През 1903 г. е издадена книгата на Кирил Христов „Избрани стихотворения“, където в предговора си Иван Вазов го определя най-точно: „А Кирил Христов и сега е гордост на нашата поезия“.

Г-ну Еду. М. Арнаудову.
Кирил Христов.

ХИМНИ НА ЗОРАТА, тихи песни
и легенди за живота и за смъртта,
първъ сборникъ стихотворения отъ ки-
риль христовъ. издательтъ алек-
сандъръ паскалевъ напечаталъ книгата
точно по ръкописа въ придворната пе-
чатница на ив. каделавъ софия на хилядо
двестотинъ и единадесета година, мѣ-
сецъ августъ, и си запазва всички права
на собственостъ върху това първо по-
редъ издание отъ двѣ хиляди и тринаде-
сетъ къса — тринадесетъ на великолѣпна
хартия, номерирани и носещи подписа
на автора.

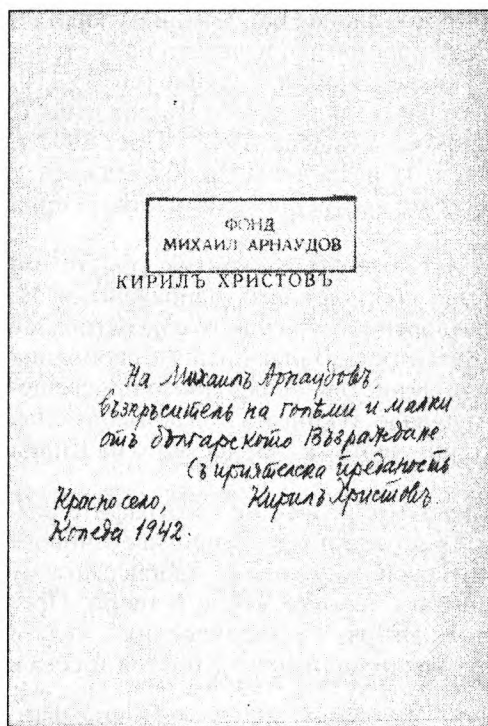
На Михаила Арнаудовъ.
Почитателъ, сакатостта ми ти е
не само ка добротворителъ, но и —
те видя ли ти, да ти ти подаря
те книга азъ подарено въ дава?
София 22. IV. 1921. Кирилъ.

КИРИЛЪ ХРИСТОВЪ

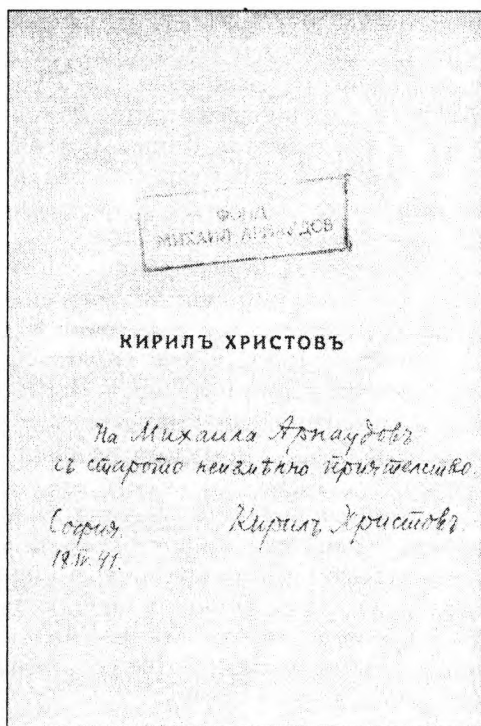
Ф. ИД
МИХАИЛ АРНАУДОВ

Снимка 1

Снимка 2

Снимка 3

Снимка 4

Литература

Георгиева, Е. Личната библиотека на акад. Михаил Арнаудов – национално духовно наследство и безценна книжна колекция във фонда на Регионална библиотека „Л. Каравелов“ – Русе. // *Пътят към книгите и информацията : Юбилеен сборник, посветен на на 65-год. на Т. Янакиева / Състав, науч. ред. А. Тотоманова, Цв. Панчева. – София : Нар. библ. Св. св. Кирил и Методий, 2009, с. 321–335.*

Кирил Христов, Димитър Бояджиев, Теодор Траянов в спомените на съвременниците си. – София : Бълг. писател, 1969.

СТАТИСТИКАТА ЗА ПЕЧАТНИТЕ НИ ИЗДАНИЯ

ЗА НЕЙНАТА ИСТОРИЯ И СЪВРЕМЕНОТО Ї СЪСТОЯНИЕ

АНИ ГЕРГОВА

Първите известия за книгите на български език и за българската литература се появяват в края на XVIII и началото на XIX в.¹ По време на синкретичния етап от развитието на знанията за тях² стимулиращо въздейства чуждестранната славистика³. Тя започва да проявява все по-силен интерес към старобългарското писмено слово и към ранните печатни издания, израз на стремежа за национално самоопределение. България, полузабравена от света „безкнижница“, но с основополагаща културна роля преди векове, интригува мисленето и на западни, и на източни изследователи. Те издирват, описват и публикуват свидетелства за българската книжнина, насочват се да установяват нейните количествени измерения. Руският филолог *Измаил И. Срезневски* (1812–1880) през 1846 г. издава „Очерк книгопечатанія в Болгаріи“ в „Журнал министерства народного просвещения“. В неговото предисловие изразява съчувствие към заддунавските българи, които „не могат да се надяват на нищо“, подпомагащо книжнината. Тя е „нужен насъщен хляб“ и само науката може да е от полза. Затова Срезневски пръв изработва хронологично подреден списък на печатните книги от 1806 до 1845 г. В него посочва 62 издания, половината от които преглежда *de visu*, а за останалите ползва сведения от предходни публикации на П. И. Кепен, В. Копитар, Ю. Венелин, В. Априлов. Шест години след Срезневски българинът Иван Шопов (1826–1853) издава „Списък на български книги на нововъзрождаемата българска писменост в XIX-й век“ в „Цариградски вестник“ (бр. 2, 6 септ. 1852). За да се открие количеството им, всяка от тях носи пореден номер. Така Шопов изброява от 1806 до 1850 г. 137 заглавия. Към тях редакцията на вестника в самостоятелната книжка прибавя още 5. Първата българска библиография дава подтик на периодичните издания от края на 50-те години насетне да публикуват сведения, отзиви и рецензии за новопоявяващите се издания на български език. Показателна в това отношение е статията „Две-три думи за новобългарската книжнина“ в сп. „Български книжици“ (бр. 34, юни 1862), която има предназначението да припомни делото на Иван Шопов, като включва таблица,

¹ Цветанов, Ц. Материали по история на българската библиография до Освобождението. – София : Наука и изкуство, 1955. – 157 с.

² Янакиева, Т. Синкретичен етап в развитието на библиографията по нова българска литература. // Известия на НБКМ, XIII, 1973, с. 475–498. [Също в: Библиография и литература. – София : Графика-19, 2001, с. 21–39.

³ Гергова, А. Ранната славистика – стимул за изучаването на българското книжовно наследство. // Книжовно-документално наследство. – София, УИ Св. Климент Охридски, 2006, с. 74–81.

отразяваща по години броя на 142-те издания, известни от него. Напомня се още, че за изминалите 10 години назрява нуждата да бъде представено с „*колко*“ (курсив в статията) и с какви книги се е обогатила“ книжнината на народа ни, като се допълни Шоповият списък или се изработи нов. Доводите за този призив са: така ще се направи „услуга на науката“, ще бъде показана „нравствена сила... по-висока от материалната“, ще се установи степента на „умственото развитие“, ще се покажем „подобни на другите образовани народи в Европа“. В подкрепа на идеите за издигане на националното самосъзнание е „Книгопис на новобългарската книжнина 1806–1870“ (1972) на чешкия славист, предан приятел на България, *Константин Иречек* (1854–1919). Това е най-изчерпателната доосвободенска библиография, чийто съставител ползва поредица достоверни източници: списъка на Ив. Шопов, поканен от родственика на Иречек П. Шафарик, „разписите“ и „летоструите“ на Хр. Г. Данов, притежанията на библиотеки във Виена и Прага. Библиографията посочва 550 заглавия на книги, периодични издания, географски карти и др. За първи път тя включва систематичен указател, в който заглавията са разпределени в 11 отдела и 5 подотдела в зависимост от наличието им.

Накратко систематизираната справка за количествените наблюдения на българските печатни издания до Освобождението заслужава коментар. Те възникват в първата половина на XIX в., когато условията за развитие са крайно неблагоприятни. Множат се през третата четвърт на века, като водещите мотиви на техните съставители са възрожденско-патриотични и културно-просветни. Докато в европейските самостоятелни държави – като Латвия, Прусия, Франция, Англия, Русия, в края на XVIII и началото на XIX в. вече е създадена официална статистика, то за българите статистическата практика е малко позната. В Османската империя несистемно и откъслечно са събирани сведения, главно за населението и пазарите. Официални данни са публикувани по вилаети, санджаци и кази в годишниците „Салнаме“ (1877–1888). През последните десетилетия преди Освобождението хрониките в различни български вестници въвеждат понятието „статистика“ и съобщават резултати от такъв род измервания за населението по света и в различни османски владения⁴. Важното в случая е, че възрожденските българи сами поемат инициативата да се следи какви и колко са печатните им издания, оценявани като национален подвиг и престиж. Първооснова за статистическите наблюдения и измервания е библиографията, чиито тогавашни названия са „списък“, „разпис“, „книгопис“.

Проявленията на българския книжовен живот *след Освобождението* продължават възрожденските традиции, но изградената през 1881 г. официална статистика, която има така много и толкова трудни задачи, не се ангажира с тях. За да се води статистика на печатните издания, е наложително да се създадат необходимите предпоставки: да се изградят библиотеки, в които да се събират и съхраняват, и да се осигури библиографското им отразяване. Затова далновидни и деятелни личности поемат такива народополезни мисии. Те създават народните библиотеки в София (1878) и в Пловдив (1879), подготвят закони, които гарантират постъпленията в тях на новоиздаваното. В приетия през 1881 г. от Областното събрание на Източна Румелия Закон за свободата на печата е записано: „При обнародване на всяко печатно нещо печатарят е длъжен да дава по два екземпляра на Областната библиотека, иначе

⁴ Справка за статистически сведения – по предметния показалец на: Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Т. 2. – София : Наука и изкуство, 1959, с. 937.

ше се наказва с глоба от 15–20 гроша“ (член 4). През 1883 г. Народното събрание на Княжество България също утвърждава Закон за печата, съгласно който „издателите на периодичните и неперидичните списания и каквито и да било печатни книги, длъжни са да изпровождат в Народната библиотека в София по два екземпляра даром“ (член 93). През следващите години директорите на двете библиотеки пишат писма до Министерството на народното просвещение, с които настояват да се регламентира задължителният депозит по начин, показващ как да се изработва националната библиография. Неин родоначалник е *Александър Теодоров-Балан* (1859–1958). Още като студент в Прага през 1882 г. той започва да събира сведения за новобългарската книжнина, за да допълни Иречековия книгопис и за да продължи да известява за новоиздаваното. Така през 1885 г. в „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“, вече издавано в София, той представя 1116 заглавия. В текст след тях споделя тревога и недоволство от „спянките“ пред книгописните занятия и настоява за своевременното им преодоляване.

За осъществяване на тези идеи, решаваща роля се отрежда на Закона за депозиране на печатни издания в Народните библиотеки, утвърден на 31 януари 1897 г. Неговият член 5 гласи: „Народната библиотека се задължава да издава тримесечен библиографски бюлетин“. Този закон – първи на Балканите и един от първите в Европа – е замислен модерно и защитен убедително от *Константин Величков*, министър на просвещението, но привеждането му в действие в следващите десетилетия е затруднявано. Сроковете за издаването на „Библиографския бюлетин“ трудно се изпълняват, той закъснява, понякога значително, поради което загубва функцията на текущ информационен източник. Причините са много: нерегулярен депозит, непоследователно осигурена финансова издръжка от държавата, недостатъчен е капацитетът от лица, които изработват библиографски записи.

През първото десетилетие на XX в. има няколко значителни събития в българската библиография. Балан, събрал упорито нейно „градиво“, подготвя „Български книгопис за 100 години 1806–1905“ (1909), който съдържа 15 258 описания на книги, вестници, списания, географски карти, ликове. *Никола Михов* (1874–1962), защитил в Брюкселския университет докторат – „История на статистиката“, а от 1918 г. поддиректор на Народната библиотека в София, издига равнището на библиографските изследвания и известява за тях в Европа. В периода 1909–1910 г. той е в Международния библиографски институт (МБИ) в Брюксел, в чието издание има публикация за тях. *Ячо Хлебаров* (1887–1957), станал редактор на списание „Книжовник“ (1910) и на подновеното списание „Читалище“ (от 1911), орган на Читалищния съюз, се издига като водещ читалищен деец, защитник на идеите на МБИ и обединител в действията на библиотекарите, библиографите и издателите. Така статистическият годишник, издаван от Главна дирекция на статистиката на Царство България, за първи път включва статистически таблици за печатните издания през 1910 г. (за 1909), а в „Библиографически бюлетин“ (ББ) от 1912 г.⁵

Двадесетте година на XX в. настъпват след изпитанията на военновременния период (1912–1918) и след сключването на несправедливо тежкия за българите

⁵ *Зотова*, Кр., К. *Ставрев*, Р. *Хинова*. Летопис на законодателството за задължителния депозит и на по-важните събития в развитието на текущата национална библиография. // 90 години законодателство за задължителния депозит и текущата национална библиография на България. Сборник. – София : НБКМ, 1988, с. 34–76.

Ньойски мирен договор (1919). Големи са стопанските несгоди и разочарованията от крушението на националната идея за обединението на земите, населявани от съотечественици. Въпреки бедността и угнетителната обстановка българските печатни издания отново започват да нарастват количествено. Издават се и трудове, които припомнят възрожденското книжовно минало и доказват жизнеспособността на българския народ, заслужаващ по-добро бъдеще. *Стилиян Кутинчев* (1872–1934), директор на Държавната печатница (1919–1920), издава труда „Печатарството в България до Освобождението. Принос към културната история на България“ (1920). В него проследява съдбите на възрожденските печатници и дава обобщена количествена оценка за произведеното от тях, разпределено по периоди и сравнено с постигнатото в Сърбия и в Гърция. Поучително е заключението: „Не са търговските аспирации, които са положили основите на българското книгопечатане, а идейният стремеж към резултатна дейност за будене на националното съзнание за осветление и напътстване проблемите на българското възраждане. С това то се отличава и стои настрана от обществените подбудителни причини, които са създавали условията и са подхранвали развоя на печатарството в другите културни народи“⁶. *Никола Начов* (1859–1940) също като Ст. Кутинчев черпи статистически данни от Балановия книгопис, към който е направил „Добавки и оправки“, за да подготви труда „Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806–1877“. В него е набелязана програма за книжовните количествени измервания: за авторите, за изданията по отрасли на знанието, за редакторите, за местата на издаване, за оригиналните и преводните заглавия. Изводът на Н. Начов е: „Споменатият книгопис ... съдържа страници от историята на нашето възраждане. Нека се взрем в него, за да видим какво той ни учи!“⁷. В това време не само към книжнината от миналото са обърнати погледите – нараства заинтересоваността и от съвремението ѝ. През 1920 г. нов Закон за депозита включва като обекти на съхраняване и на библиографско и статистическо наблюдение „литографните“ издания, а допълненията и измененията му през 1925 г. посочват като субекти за придобиване на депозитни екземпляри освен софийската и пловдивската народни библиотеки – търновската и шуменската библиотеки. *Божан Ангелов* (1873–1958), директор на Народната библиотека в София (1923–1928), усъвършенства текущата национална библиография и обогатява статистиката на печатните издания. В „Библиографическия бюлетин“ за 1919–1923 г. и за 1924–1925 г. са приложени таблици за количествените разпределения на книгите по предмет, по език, по градове, а за авторите и преводачите са направени азбучни показалци. *Борис Дякович* (1868–1937), дългогодишен директор на Народната библиотека в Пловдив, чиято документация е поддържана изрядно, също подготвя публикации за статистиката на българската книга през 1926 и 1927 г.⁸. *Павел Орешков* (1884–1955), статистик, специализирал във Виена и в Санкт Петербург, работи в Народната библиотека в София, където ръководи библиографския отдел (1929–1934). Той променя заглавието на „Библиографическия бюлетин“ в „Български книгопис“ (1929), въвежда

⁶ **Кутинчев**, Ст. Печатарството в България до Освобождението. Принос към културната история на България. – София : Държ. п-ца, 1920, с. 68.

⁷ **Начов**, Н. Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806–1877. – София : Придв. п-ца, 1921, с. 22.

⁸ **Дякович**, Б. Българската книга през 1926. // *Читалище*, 1928, № 1–2, с. 15–23.

в него систематично групиране на книгите и публикува статистически изследвания за развой им по време на войните (1912–1918) и след тях (1919–1928)⁹.

Тодор Боров (1901–1993) създава през 1930 г. първото българско списание по библиоистория, библиотекология и библиокритика „Българска книга“, което дава отражение върху развитието на този „синтетичен“ (негов термин) отрасъл на знанието. То не само включва статии, обобщаващи статистическите измервания, но отстоява принципи, че именно библиографските описи са точните източници, гарантиращи тяхната достоверност. Най-сериозен критически анализ и осмислено ползване на статистиката представя трудът на Т. Боров „Българската книга“ (1935)¹⁰. След ретроспекция на възрожденската и ранносредосвобожденската българска книжнина, той съсредоточава вниманието върху незавидната роля и съдба на книгата от началото на 30-те години на XX в. Въвежда съпоставимост между количеството заглавия на книги в България и в други държави, за да покаже, че нашият напредък е повече привиден. Доказва, че повече са т.нар. „оригинални“ от български автори издания, отколкото преводните, които „със съвсем редки изключения и досега още са под желаното европейско равнище“. Градира по тематика количествата на заглавията книги, като посочва, че водещите са: по т.нар. социология, където се включват цялата политико-обществена и икономическа литература, протоколи, отчети, статистически публикации и др. подобни – 27%; по образование – 18%; по литература, художествена по характер – 13%. Установява, че българската книга не е голяма по обем, че най-голям е броят на изданията, които са със 17 до 32 страници, а повече от половината – до 64. Голяма част от книгите са в тираж до 1000 екземпляра, обикновено „неподвързани и неподшити дори, на сравнително проста и нетрайна хартия“ и в малки формати. Българските книги са евтини, като причините според Т. Боров са в калкулациите за тяхната цена, която почти нищо не предвижда за авторски и преводачески хонорари и съвсем недостатъчно – за издателска и книжарска печалба. Заключениеите констатации се отнасят до връзката между книгата и читателя, която след Освобождението „полека-лека изгубва всякакво значение“ – рядко в българския дом има библиотека, а обществените са в „плачевно състояние“. Аргументите за тази оценка Т. Боров настоятелно излага в поредица статии, публицистични по характер и събрани в сборника „Книги. Библиотеки. Библиография“ (1941). В предговора му той поредно призовава: „Борбата за добра книга, за живи библиотеки и библиография трябва да продължава и при днешните условия – дори да имаме съзнание, че е много мъчно работите да се оправят от опашката! Все пак, най-добре е, струва ми се, всеки да кове според силите си в собствената област“. Като решаващ фактор за издигане на книжовната култура Т. Боров определя библиографията, за чието институционализиране енергично ратува и успява да осъществи с Българския библиографски институт (ББИ), основан на 22 март 1941 г., като автономен – със закон и устав. С този акт условно приключва следосвобожденският етап от развитието на текущата национална библиография и разработваната на нейна основа статистика на печатните издания. Както стана ясно,

⁹ Орешков, П. Българската книга през войните (1912–1918). // *Българска книга*, 1930, № 4–5, с. 379–390; Книжнината в навечерието на войните и съдбата ѝ до 1928 г. // *Училищен преглед*, 1931, № 7, с. 1057–1070; Книгата в България през 1930 година. – Плевен, 1931. – 17 с.

¹⁰ Боров, Т. Българската книга. – София : Придв. п-ца, 1935. – 31 с.

в онези времена са положени усилия за регулация на организацията на тези процеси както от народните библиотеки, така и от официалната статистика. През 1910 г. със Закон за Главна дирекция на статистиката е издигнат нейният ранг. За утвърдението ѝ като модерно държавно учреждение заслуга има нейният директор *Кирил Попов* (1870–1927), който разгръща статистически изучавания в областта на демографията, стопанския и социално-културния живот на страната. В изданието от 1920 г. са публикувани данни за библиотеките в страната, за четените в тях книги и за периодичните издания. Тази програма е следвана в следващите токове на официалната статистика – от V до XXXIII. По отношение методологията на статистическото отчитане и на анализа на неговите резултати водещи инициатори са личности, високообразовани, ерудити, амбициозно мислещи. Въпреки че този род специална статистика се развива с възходи и спадове (закъснения, лъкатушения в избора на обекти и показатели за тях, различия в цифровите резултати), тя има вече своята традиция.

През 1944 г. в общата държавна политика и в книжовния живот настъпва решителен похват¹¹. Започва период на генерални промени: след референдум е премахнато монархическото управление (1946), приема се нова конституция (1947), национализират се банките, мините и промишлеността, включително печатниците (1947), ликвидирана е частната собственост на издателствата (1948) и на книготърговията (1952). Политическата воля налага да бъде напълно отхвърлено „буржоазно-капиталистическото минало“, като на основата на официално утвърдени списъци се извършва „прочистване“ на книжния пазар и фондовете на обществените библиотеки. Първа роля е отредена на марксистко-ленинската идеология и дейностите, свързани с културата и науката, се пренасочват изцяло към нея. Налага се властова доминация на комунистическата партия, която разчита на пропагандата чрез печатни издания.

В условията на драматичен преход, съпроводен от безпаричие и недоимък, на съсипана от бомбардировките столица, център на българската култура, Т. Боров поема отговорност за спасяване на националните книжовни богатства чрез дострояване сградата на Народната библиотека в София и бързо организиране на нейната дейност. Той е неин директор (1944–1949) и директор на ББИ (през 1948 г. утвърден за държавно учреждение), поел отговорности за националната библиография, ретроспективна и текуща, за оползотворяването ѝ в каталогизацията на библиотеките и в статистическите измервания на печатните издания (Вж. „Летописа“, т. 5 на цит. лит.). Общият извод за ББИ налага мнението, че тези задачи са изпълнявани в срок и с амбиции за качество, гарантирано от вещи лица, работещи в екипи¹². Равносметка за състоянието на книгоиздаването след Девети септември има за цел да направи *Ценко Цветанов* (1904–1960), работил в ББИ от 1948 г. Неговият труд¹³ набелязва осъществените промени: след ликвидирането на около 200 частни издателства се създават държавни, обществени и ведомствени, всяко от които е с профилирана тематична насоченост. През 1950 г. се изгражда централизиран орган на държавно управление, ръководещ издателското дело, полиграфията и книгоразпространението. Той утвърждава плановете в сектора и по този начин направлява развитието на

¹¹ Гергова, А. Книгоиздаването. // *България 20. век* : Алманах. – София : АБВ кооп 2000, Труд, 1999, с. 793–800.

¹² Зотова, Кр. Български библиографски институт : 1945–1955. – София : Наука и изкуство, 1955. – 96 с.

¹³ Цветанов, Ц. Българската книга след Девети септември : Статистически анализ. – София : Наука и изкуство, 1952. – 80 с.

печатната продукция като цяло. Регулативна и представително-пропагандна функция в тези процедури се отрежда на статистическите измервания на излязлото от печат. Теоретичен размисъл за тях предоставя *Кремена Зотова*, която първоначално работи в ББИ (1952–1964), а след сливането му с Народната библиотека „Кирил и Методий“ (НБКМ) в течение на 35 години ръководи националната библиография, неин важен отдел. В своя обширна студия¹⁴ тя разисква аргументирано целите и задачите на библиографската статистика, обектите на статистическо отчитане, обработката и системата от показатели, публикуването на статистически данни. Поуки за тази отговорна дейност Кр. Зотова черпи от опита на СССР и неговата Всесъюзна книжна палата. От 1955 г. ББИ, опирайки се на закона за задължителното депозирание, издава като приложение на „Български книгопис“ статистическия преглед „Книги и периодични издания в НР България“¹⁵. Тези данни са отразени и в „Статистически годишник на НР България (съкратено издание)“¹⁶ (1956), който е първата публикация на Централното статистическо управление (ЦСУ) и сумира сведения от 1948–1955 г. Необходимостта от функционална връзка между текущата библиография и статистиката на печатните издания кара ЦСУ да постави въпроса за уеднаквяване на статистическите сведения и да предприеме мерки за нова организация на първичното отчитане. От 1962 г. всички печатници са задължени наред с депозитните екземпляри да предоставят попълнени статистически листове с данни за тиражите. Подготвя и нова програма за статистическа обработка, като ББИ дава данните, а ЦСУ ги сводира и представя в публикации. Първият самостоятелен статистически сборник „Книгоиздаване и печат в НР България“ обхваща периода 1962–1963 г. и е издаден през 1964 г. В него статистическите таблици са повече на брой: за книгите, нотните и графичните издания – 19, а за периодичните издания – 12. За първи път се въвежда: отчитане на книгите по предназначение, по обем (отделно – брошури), за широко и ограничено разпространение, по поредност на изданието. Тази практика Кр. Зотова проследява в статия, посветена на 25-годишнината на книжовната статистика в НР България¹⁷.

За целите на настоящия исторически преглед е уместно да насочим вниманието и към други съпътстващи и последващи явления в статистиката на печатните издания.

1. През 1950 г. ЮНЕСКО започва да публикува сведения за световната книжовна продукция. Забелязват се съществени различия в отчитането на отделните страни и се създава работна група за стандартизация на статистическите данни в международен план. Тя подготвя доклади, на основата на които през 1964 г. ЮНЕСКО утвърждава „Препоръки относно международната нормализация на статистиките за издаването на книги и периодични издания ...“¹⁸. Те са съобразени

¹⁴ **Зотова**, Кр. Статистиката на печата в СССР : Поуки за нейното организиране и разширяване у нас. // *Годишник на ББИ*. Т. 3, 1952–1953. – София : 1955, с. 61–78.

¹⁵ **Боров**, Т. Български библиографски институт : 1941–1963. // *Книга и литература*. – София : Бълг. писател, 1981, с. 279–316.

¹⁶ **Статистически** годишник на Народна Република България (съкратено издание). – София : ЦСУ, 1956. – 120 с.

¹⁷ **Зотова**, Кр. 25 години статистика на българската книжнина. // *Библиотекар*, 1969, № 7–8, с. 15–20.

¹⁸ **Recommandation** concernant la normalisation internationale des statistiques de l'édition de livres et de périodiques adoptée par la conférence générale à sa treizième session, Paris, 19 novembre 1964. – Paris : UNESCO, 1964. – 21 p.

в българската статистическа публикация за 1964–1965 г., издадена през 1966 г.¹⁹, в която е включена разработка на издаваните книги и по Универсалната десетична класификация. По този начин е осигурена основа за сравнения на издателската продукция по съдържание.

2. В началото на 60-те години на XX в. започва дискусия за т.нар. „сив поток“, инициирана от най-висша за тогавашната България инстанция – Политбюро на ЦК на БКП. При подготовката на отчетно-изборно събрание на партийната организация в Съюза на българските писатели държавният и партийен ръководител прави констатации, че в книгоиздаването „недостатъчно се вземат предвид идейно-художествените качества на литературните произведения“, че „често се издават книги, които не се търсят, лежат с години по рафтовете на книжарниците и в складовете“. В писмо до Националния комитет за провеждане и у нас на Международната година на книгата – 1972 Т. Живков отново дава критична оценка: „Издаването на слаби и ненужни книги, да не говорим за вредните, е особено непростително във време, когато хубавата и нужната книга не достига поради ограничените възможности на материалната база и наличната хартия“. Затова, продължава той, „трябва да се издигат прегради пред сивия поток, да се решават проблемите на подбора, да се увеличават възможностите за издаването на хубавата и полезната книга“. Посочените изводи не са случайни – те са известни и на обществото. Налице са признаците, че има неудовлетвореност от агресивна посредственост в литературата, че в книготворчеството се забелязва привкусът на графоманията, че то забележимо се разминава с интересите на читателите.

3. За преодоляване на посочените недъзи се търси изход на само в изработването на нормативни документи, но и в научните изследвания. В началото на 70-те години такива цели се поставят пред Научния център по печата, чиято проблематика се свързва с книгоиздаването, книгоразпространението, социологията на четенето. Тогавашният Комитет по печата му възлага изследването „Книгата и читателят в НРБ“ (1976)²⁰. Неговият първи дял разработва структурния модел на националната издателска продукция от 1968 до 1972 г. На базата на статистиката – българска и на СИВ – са направени сравнения на екземплярите от книги, ежегодно предоставяни на лице от населението. Докато във водещи в социалистическия лагер държави (ГДР, Унгария, СССР) те са 6–7, в България са 4–5. Прирастът на заглавията е постъпателен, но невисок и стремително нарастващ, както е за тиражите. Разпределението на заглавията книги по десетичната класификация, отразена в статистиката на ЮНЕСКО, показва, че в НРБ върхови количествени показатели са постигнати в издаването на книги от раздела „Политика. Политикономия“, по-високи отколкото в СССР, САЩ, Франция и Унгария. Значителен е относителният дял на художествената литература, но по-нисък отколкото във водещи книжовни държави (като Франция, например). По отношение на преизданията, съотнесени към първите издания, в разглеждания период те имат осезаем превес само при учебниците. Статистическите данни показват още, че преводната художествена литература съставлява едва 27%, а предназначената за деца – 17%. В анализа на статистиката за основните групи книги по предназначение е установено, че крайно необходимо е увеличаването на справочните издания по техника, селско стопанство, природни науки и медицина. Вторият дял от разисква-

¹⁹ Книгоиздаване и печат. Статистически сборник : 1964–1965. – София : ЦСУ, 1966.

²⁰ Книгата и читателят в НРБ. – София : Наука и изкуство, 1976. – 165 с.

ното изследване представя „Социологически аспекти на четенето“. Те са разгледани въз основа на групов анонимна анкета на населението (4790 души), наблюдения на книжарниците в цялата страна, на пропагандата и рекламата чрез средствата за масова информация, интервюта на 260 души, целящи да установят мотивите за избор на книги. Събраните данни позволяват да се направят изводи за читателската активност, за насочеността на читателските интереси и факторите, които им влияят. Отделям внимание на това изследване, тъй като то показва изпреварващата роля на науката книгознание по отношение на реализираната издателска политика, като я оценява с количествени статистически и социологически данни.

В периода до края на 80-те години от XX в. ежегодно са отпечатвани статистическите годишници „Книгоиздаване и печат“. Те са регулярно поддържани от централното управление на държавната статистика – до 1975 г. към Министерството на информацията и съобщенията, след това към Министерски съвет и към Комитета по единна система за социална информация при Министерския съвет. Проследяването им по съдържание установява, че в тях се въвеждат някои конкретизации и уточнения, които целят да се постигат пълнота и достоверност на статистическите измервания²¹. В изданията са включени „Методологически бележки“, даващи определения на ползваните термини и указания как да се бори с наличната информация. В някои от ежегодниците е предоставена обобщено-аналитична разработка, която чрез сравнения с данните от предходни етапи оценява тенденциите в развитието на книгоиздаването и печата в България. Докато общо взето те са положителни до 1984–1985 г., върхови в количествените резултати, то в изданието, отразяващо данните за 1989 г. (издадено 1990), те са твърде критични. Правят се изводи, че за последните 5 години с 628 намалява броят на издадените заглавия книги, а по показателя брой екземпляри на лице от населението резултатът е спаднал от 7,0 на 6,5. Това е следствие от сниженото производство на научните, научнопопулярните, литературно-художествените, детско-юношеските и преводните издания. За учебната литература, съставляваща 24% от общата издателска продукция, се твърди, че „не задоволява изискванията на обществото в нашата страна както по отношение на съдържанието и обема, така и по оформлението, печата и качеството на хартията“. Въпреки че интересът към художествената литература от страна на широкия кръг от читатели нараства, по заглавия тя съставлява през 1989 г. едва 12,4% и 28,9% от тиража на издаваните книги. Установява се, че по отношение поредността на изданията в нашата страна се дава приоритет на първите издания – 91,6% от всички заглавия и 79,9% от общия тираж, което показва непреходна актуалност на проблема за своевременното преиздаване на най-търсените и най-необходимите книги. Действащите самостоятелни издателства са 27, от които 25 са в столицата София. През 1989 г. броят на вестниците е 301, като на лице от населението се падат по 99,6 вестника, но намалението на показателите „се дължи на растящите цени на вносните полиграфически материали“. По-ограничен става броят на заглавията и тиражите на списанията и бюлетините, като от тях с обществено-политическа тематика са 23% от заглавията и 55% от тиражите. Голям е броят на периодичните сборници, които съдържат научни трудове и изследвания на научните институти и висшите учебни заведения – през 1989 г. 106 заглавия в 135 хиляди годишен тираж.

²¹ Тотоманова, А. Статистиката на книгоиздаването и печата. // *Българска книга* : Енциклопедия. – София, Москва : Пенсофт, 2004. – с. 414.

Данните на статистиката, публикувани и в периодични издания, са известни на изследователите на тогавашния книжовен живот в България. Те са ползвани за множащите се от края на 70-те и 80-те години на XX в. прогностични изследвания, възлагани на Научноизследователския институт по култура към Комитета за култура и БАН. Тази модерна по онова време проблематика разчита главно на екстраполацията на количествените данни и чертае общо взето благоприятни перспективи на книжовния сектор от социалистически тип. Не липсват обаче и призови за неговите промени. Доайенът в тази област на знанието в препълнената 65 аудитория на Софийския университет произнася на 26 март 1976 г. своята прощална лекция „И книгознанието е наука“²². В нея Т. Боров не само набелязва водещите теоретични възгледи, но търси отговор на въпросите какво е положението у нас и какви поуки могат да се извлекат за книгоиздаването и печата, увеличаващи по план производството си. За да бъде изяснен смисълът на книгознанието, настоява той, е „нужно да се разработи и познава и историята на книгата, и нейното оформяне, и възможностите на полиграфията и книгоразпространението“. Такива цели впрочем си поставих в труда „Книгознанието в България“ (1987)²³. Но Т. Боров тогава поставя акцент на връзката между *книгосъздаване* и *книгоиздаване* (курсив на Т. Б.). Той посочва големите изисквания към издателя, призван „да раздвижи цялата верига“. Дали следващите десетилетия показаха именно такова „раздвижване“?

Въпреки спотаено или прикрито изразяваните резерви към политиката и икономиката на социалистическа България, повлияни и от съветската „перестройка“, *началото на т.нар. преход* идва някак неочаквано с отстраняването на Тодор Живков като партийен и държавен ръководител през ноември 1989 г. Оттогава започват гръмко да се прокламират идеи за бъдещето, като определящи за тях са: отхвърляне на тоталитарната власт, демократизация на обществото и пренасочването му към пазарно стопанство. След годините, които са „карнавал на свободата“ (израз на К. Иречек, употребен непосредствено след Освобождението) – еуфоричен, изпълнен със страсти и надежди, настъпват неволите на драматично оскъдня пазар и междупартийните настъргвени противоборства.

На този фон са и търсените промени в културата, определени като детатизация, демонополизация, децентрализация. Поканеният от Министерството на културата през 1996–1997 г. европейски експертен екип дава в своя доклад²⁴ препоръките: да се променят мисленето и нагласите на българското население чрез интензивно обучение, чрез прехвърляне на правомощия, отговорности и ресурси към нови сили; да се възприеме нов начин за взимане на решения; да се формира виждане за развитието на българската култура, което не може да бъде в изолация, а да е споделено от парламента, правителството и цялото общество. Наблюденията и анализите в посочения доклад боравят с разнообразен статистически материал, който е показателен и по отношение процесите в печатната комуникация.

В обобщаващия преглед на годишника „Книгоиздаване и печат ‘96“²⁵ се твър-

²² Боров, Т. И книгознанието е наука. // Боров, Т. Избрани страници. Състав. и науч. ред. Т. Янакиева. – София : УИ Св. Климент Охридски, 2009, с. 115–132. (За първи път публикувана.)

²³ Гергова, А. Книгознанието в България. – София : Наука и изкуство, 1987. – 233 с.

²⁴ Ландри, Ч. Културната политика на България: доклади на европейски експертен екип. – София : Мин. на културата [1997]. – 176 с.

²⁵ Книгоиздаване и печат ‘96. – София : Нац. инст. по статистика, 1996. – 98 с.

ди: „През 1995 г. в страната са издадени 5400 заглавия книги и брошури в тираж 32 085 хил. екземпляра. В сравнение с 1989 г. броят на заглавията се увеличава с 18,9 на сто. Броят на издаваните заглавия, надвишил върховата 1984 г., се дължи на книгоиздателската виталност и предприемаческа активност – 68,6 на сто от заглавията са на новосъздадени частни издателства. Ориентацията е към търсената литература – художествени четива, научнопопулярни съчинения, детско-юношески и преводни книги. Непроменен е броят на учебните заглавия, намаляват научните. Стимулиращо за тематичното и видовото нарастване на издаваните заглавия книги е по-свободната авторова изява. Нейната регламентация е въведена с първия от прехода закон в областта на културата – Закон за авторското право и сродните му права, утвърден през 1993 г., впоследствие с много допълнения и изменения.

В същото време обаче статистиката свидетелства за стремително намаление на тиражите: на книгите – с 44,7 на сто, на периодичните издания – с 43,6 на сто (периодичните сборници – с 54,7 на сто). Причините са: намалена покупателна способност и на населението, и на библиотеките. Организацията на социалистическото книгоразпространение рухва, а колапсът ѝ търси компенсации в уличната търговия с книги, по сергии. За отлив от читателски занимания говори и състоянието на библиотеките. Техният брой от 9800 през 1985 г. става 8166 през 1994 г. Намалява броят на читателите и на заетия библиотечен фонд, което се дължи на липсата на нови постъпления, намалели с 2/3 в сравнение с 1989 г. Държавата се оттегля от каквото и да било финансово подпомагане на книгоиздаването и печата поради влошеното състояние на инфраструктурата и политическата динамика, изразена в честата смяна на правителствата. Противоположностите на разпада в посредническите дейности – търговията с печатни издания и библиотеките, са организирани от неправителствени обществени организации. През 1990 г. е основан Съюзът на библиотечните и информационни работници (СБИР), а през 1993 г. – Асоциацията на българските книгоиздатели (АБК).

Тревожното състояние на библиотеките консолидира тяхната професионална общност. Библиотечната колегия намалява с около 2000 свои представители, а от останалите на шатни места 60 процента са без библиотечна подготовка. Много от информационните специалисти са съкратени поради закриване на работните места, а други напускат системата на научно-информационните дейности и като висококвалифицирани специалисти намират друго поприще. Като придобивка за професиите се оценява разкриването на самостоятелните им специалности във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ (1992) и в СУ „Св. Климент Охридски“ (1993) и осигуряването на възможност за надстройка на завършеното полувисше образование във висше в тези две учебни заведения. За укрепване на библиотечната общност СБИР поема инициативата да се разработват проекти с важно значение: „Национална програма за опазване на библиотечните фондове“ (1997), изграждане на Национална автоматизирана библиотечно-информационна мрежа (НАБИМ), на Център за продължаващо образование на библиотекари (2000). Разработването на тези проекти и на проектозаконите за библиотеките и за задължителния депозит се осъществява с подкрепата на Фондация „Отворено общество“, но съфинансирането на реализацията им от българската държава не е осигурено. Затова резултатите са само частично постигнати. Така би могъл да се оцени и експериментът на Министерството на културата с издаването на първия и единствен досега справочник „Книги под печат : Books in print“ (1997), който има предназначението да информира книготърговците, библиотеките и читателите-купувачи. Опитите да се намали

данъчната обремененост на издателите, поощрени от Асоциацията на българските книгоиздатели, са неуспешни.

Приведените примери от статистическата информация за издаваните книги и периодични издания, публикувана регулярно, потвърждават нейната роля на огледало на състоянието в сектора на печатната комуникация. Достоверността на тази информация се гарантира от националната библиография, събирана от Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ въз основа на задължителния депозит. Промени в нея се осъществяват още преди нейната нова законодателна регламентация. Една от първите стъпки, свързани с деидеологизацията на библиографско-статистическата информация и с каталогизацията на библиотечните фондове, е уеднаквяването на класификационните принципи с издателските и книготърговските дейности. Постигнато е общото им покритие с Универсалната десетична класификация²⁶. Изработеният през 1993 г. Стандарт на подбрани деления на УДК обхваща основната ѝ структура. Той е въведен както от НБКМ, така и от автоматизираната база от данни на статистиката. Друга организационна стъпка е създаването на агенции към националната библиотека за присъждане на Международен стандартен номер на книгите (ISBN) – 1991 г., и на Международен стандартен номер на периодичните издания (ISSN) – 1993 г.²⁷. Както съобщава аналитичният преглед в статистическото издание „Книгоиздаване и печат“, „през 1994 г. 62,3 на сто от издадените книги и брошури са включени в Международната система за стандартен номер, което улеснява ползването им в международен мащаб“. Двете организационни звена поемат също задачата да информират кои са официално регистрираните и действащи издателства, редакции, книжарници и борси и какви са техните адреси. Те издават справочници, съдържащи полезна информация за бързо разрояващите се и динамично променящите се институции от този вид, а също – за библиотеките. В поредица от статии ръководителите на двете агенции – Татяна Дерменджиева (ISBN) и Илонка Калоянова (ISSN) – представят данни за тенденциите в развитието на книгоиздаването и периодичния печат. Направлението на НБКМ за националната библиография, от 1992 г. ръководен от Антоанета Тотоманова, на която посвещавам този текст, полага усилия за активизиране взаимодействия между него, издателите и книготърговията. Организиран е международен семинар по този въпрос в Пловдив през 1996 г. Обективните условия за изграждане на информационна инфраструктура обаче са затормозени по ред причини – социално-политически, финансови, технико-технологически и професионални.

В първото десетилетие на XXI в. България се стреми да се приобщава към политиката, икономиката и културата на напредналите държави, чиито стандарт и стил на живота в обществото се възприемат като образци за следване. В тях се извършва революция в областта на информационните и комуникационните технологии (ИКТ), намерила приложимост в глобалната мрежа интернет. В плана на V Европейска конференция на министрите на културата – Солун, декември 1997 г. – са предвидени следните действия: да се наблюдават развитието на информационното общество и достъпът до новите информационни услуги, да се подкрепя участието

²⁶ **Тотоманова, А.** Универсална десетична класификация. // *Книгата* и нейното „лице“. – София : НБКМ, 2008, с. 191–205.

²⁷ **Тотоманова, А.** Системи за присъждане на международни стандартни номера на различните видове документи (ISBN, ISSN и ISMN). // *Книгата* и нейното „лице“. – София : НБКМ, 2008, с. 161–190.

на хората в общественния живот, да се защитават авторските и сродните права и т.н.²⁸ Политическата декларация на този форум утвърждава, че Съветът на Европа е призван да обсъжда и насърчава „имплицирането на информационното общество в правата на човека, в демокрацията и в социален план“.

Изминаха вече три десетилетия, откогато Алвин Тофлър предизвести появата на „третата вълна“ в цивилизационното развитие на човечеството²⁹. Но нейният ескот продължава да озвучава пространствата в съвременния свят. Той посреща с надежди настъпващото информационно общество, определяно в по-ново време като общество на знанието. Осезателен е сблъсъкът между традиционната печатна комуникация, бързо модернизираща се, и изобилието от електронни медии, електронни издания и интернет услуги, които разчитат на „играчи“ като Google, Yahoo, Topic Net и др. Нарастват мултимедиите – Cross-media, Web-to-print, Blended media. В общия обем на световното печатно производство видимо доминира т.нар. търговско-потребителска продукция. Според изследване на Британския институт Pira на световния пазар са водещи опаковките и етикетите с 34 %, следвани от вестниците, списанията и книгите – общо 24 %. Доказателства за обхвата на печатното производство се счита консумацията на основния от него ползван материал – хартия и картон. Тяхното настоящо потребление в различните държави има широка амплитуда. Измерено по показателя „килограм на човек от населението“ то варира от 329,9 във Финландия, 300 в САЩ, 253,1 в Германия до 11,1 в Албания, 32,0 в Румъния, 42,4 в Русия. В България този показател показва тенденция на нарастване: от 28 кг/човек през 1990 г. през 2006 г. са изразходвани 44,5 кг/човек³⁰. Този факт е косвено доказателство, че българската печатарска индустрия бележи напредък и постига относително висока производителност, вероятно повлияна и от общата тенденция за разрастване на продуктите от рода на опаковките, етикетите, рекламните и др. материали.

За състоянието на българската полиграфия след 1990 г. липсват данни в официалната статистика. В края на 2005 г. председателят на Съюза на печатарската индустрия в България (СПИБ) Петър Кънев посочва в своя обзорен преглед, че от страните на Източна Европа само за нашата страна и Албания не са предоставени сведения за отрасъла. Тогава от СПИБ е възприет възгледът да се проследяват сведенията за вноса на хартии, картони и мастила, на машини и съоръжения, тъй като той осигурява 99% от обслужването в сектора. На основата на информацията, получена от Главно управление на митниците, е направен изводът, че печатарската индустрия изпреварва темповете на развитие на българската икономика като цяло – докато последната се е развивала с 4–5%, то полиграфията е вървяла с ръст минимум 8–10%³¹. Няколко години по-късно такъв подход отново е приложен в обзорна статия на Румен Трифонов, главен секретар на СПИБ. В нея е отбелязано, че за първи път от 11 години „стойностите на групите стоки, внесени през 2008 г., нямат характерната възходяща динамика, а отбелязват колебаещи се и спадащи

²⁸ Информационното общество : Предизвикателство за Европа. – София : Изд. на Съвета на Европа и Комитета по пощи и далекосъобщения [1998], с. 90–93.

²⁹ Тофлър, Ал. Третата вълна. Прев. от англ. М. Боева. – София : ИК Пейо Яворов, 1991. – 575 с.

³⁰ Сарджева, Р. Технологии за печат. – София : Ciela, 2009, с. 18–22.

³¹ Кънев, П. Българската полиграфия в годините на прехода 1990–2005 г. // *Print-Pack*, 2005, № 6, с. 4–8.

стойности³². Такава тенденция в индикаторите на печатарската промишленост установява и Eurostat (отделът на Европейската комисия за статистическа информация) – те бележат спад между 6 и 12% още през първата половина на 2008 г. (за 5 държави, дали предварителни данни). Тази симптоматика в началото на световната икономическа криза насочва Intergraf към прогнози за търсене на нови пазарни ниши за печатарската промишленост, за продължаваща автоматизация на нейните работни процеси, за мултимедийна приложимост и комбиниране на технологиите³³.

Издателите на печатни и на дигитални „продукти“ са важен сегмент „мотор“ на комуникационните процеси. Съвременността създава в това отношение предпоставки за многобройни метаморфози в издателската продукция. Промени се разграничителната характеристика между книгите и „продължаващите издания“³⁴. Въвежда се и понятието „дигитални издания“. Тези понятия са възприети от международната библиографска и информационна общност и са въведени в статистическото отчитане на българската издателската продукция. Предоставените данни показват важни тенденции на развитие. Броят на издаваните заглавия на книги и брошури за 2008 г. е 6767 и е нараснал с 34,6% в сравнение с 2000 г. Общият им тираж възлиза на 4646 млн. и е намалял два пъти през същия период, а броят на екземплярите на лице от населението намалява от 1,2 на 0,6³⁵. В периода 2000–2007 г. спада броят на заглавията и тиражите на печатните периодични издания, като в неговия завършек (2008) те леко нарастват. Забелязва се засилено участие на ИКТ в продължаващите издания – появяват се електронни вестници, електронни версии на печатни издания (главно научни списания), дигитални издания. Докато списанията по брой заглавия нарастват от 584 на 655, то вестниците намаляват от 588 на 499, а бюлетините и периодичните сборници запазват постоянни стойности от около 50 заглавия³⁶.

За броя на официално регистрираните книгоиздателства и редакции на продължаващи издания и съответно – за тяхното местоиздаване, сведения се получават и от агенциите ISBN и ISSN. Те установяват, че броят на книгоиздателите за периода 2000–2009 г. е 1961, а регистрираните от тях книги са 9779 (2008). От общия брой на новите книгоиздателства – 177 на брой, 75,2 % са от София, 9,8% – от големите градове, а от други населени места – 15 %. По показателя местоиздаване на продължаващи издания първото място се заема от София-град: 48,6% от вестниците, 74,3% от списанията, бюлетините и периодичните сборници. Разпределени по области следват: Пловдив, Варна, Велико Търново, Бургас, Стара Загора, Русе, Благоевград и т.н.³⁷.

В общите насоки на експертните изследвания се подчертава необходимостта

³² Трифонов, Р. Състояние и развитие на печатарската индустрия в България през 2008 г. // *Полиграфия*, 2009, № 2, с. 19–20.

³³ Клозе, Б. Тенденции в европейската печатарска промишленост за периода 2008–2009 г. // *Полиграфия*, 2009, № 1, с. 24–26.

³⁴ Калоянова, И. Познаваме ли продължаващите издания. // *Полиграфия*, 2008, № 3, с. 28–32.

³⁵ Тотоманова, А. Книжовната продукция на България (2004–2008). // *Полиграфия*, 2009, № 6, с. 27–32.

³⁶ Калоянова, И. Продължаващите издания в България (2000–2008 г.) // *Библиотека*, 2010, № 1, с. 10–16.

³⁷ Дерменджиева, Т. Динамика на българските книгоиздатели: Изследване по актуални данни на Агенция ISBN. // *Библиотека*, 2010, № 1, с. 5–9.

от информация за търговската реализация и потреблението на готовата продукция³⁸. Идеята за укрепване на взаимодействията е трайно защитавана: от Хартата на книгоиздателите, книгоразпространителите, литературните агенти и библиотеците, утвърдена през 2005 г.; от програмата „Книговъзраждане“ на Асоциацията на българските книгоиздатели и съответно проектите „Помощ на библиотеките“ (2005 и 2006), „Библиотеките – центрове за четене и информираност (2007 и 2008) на Министерството на културата. Утвърдени са общи стандарти, хармонизирани с международните: БДС ISO 1086:2002 Информация и документация. Заглавни листове на книги и БДС ISO 8:2009 Документация. Оформление на периодични издания.

В началото на ХХI в. книготърговията в България се съживява след сполетелия я „колапс“ в началото на прехода. Проблемът за пазарното общуване между издателствата и книготърговците остава неразрешен³⁹. Много от брой, преобладаващо малки издателства търгуват със стотици дребни търговци на консигнация, като разплащанията не са редовни, а разходите за транзакции са високи и за сметка на издателите. От друга страна, търговците са притиснати от високи наеми, а получаваните търговски отстъпки са относително ниски. Появяват се обаче и положителни сигнали: възникват няколко успешни вериги от книжарници като Хеликон, Пингвините, Книгомания и др.; организират се интернет книжарници и книгопоща, предлаганите книги по-често са с качествено оформление и печатно възпроизвеждане. Тези процеси обаче протичат някак стихийно. За да се преодолява намалението на потребителското търсене и на четенето обаче, са необходими закони, актове и норми, разработване на индикатори за ефективност на равнище национално и фирмено управление, чието спазване трябва да бъде наблюдавано и оценявано. Това означава да се търсят разнообразни възможности за проучване на читателското поведение, да се измерва състоянието на конкуренцията, на технологичното обновяване на сектора като цяло или на отделни негови сегменти.

Водещото ядро от библиотечните професионалисти, обединени от СБИР, неоднократно отбелязва, че техните проблеми са negliжирани от властта, която така и не ги решава законодателно до 2000 г. Подготвени и обсъдени са от колегията ред законопроекта⁴⁰, правят се конкретни предложения към водещи министерства и към статистиката. Първите решения в това отношение са: влезият в сила от 01.01.2001 г. Закон за задължителното депозиране на екземпляри от печатни и други произведения и от 06.07.2009 г. Закон за обществените библиотеки, който урежда функциите, управлението и финансирането на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, на регионалните, общинските и читалищните библиотеки и тяхната мрежа. Двата законодателни акта поставят пред професионалната общност важни задачи. С оглед на перспективата СБИР преименува своята организация през 2008 г. на Българска библиотечно-информационна асоциация (ББИА). Това название съответства на трайната преориентация в библиотечната дейност към изискванията на бъдещото информационно общество. Тя намира израз в поредица

³⁸ Книгам, Д. България : Един книжен сектор в затруднение. Доклад, подготвен за отдела „Културна политика и дейности“. – София : Съвет на Европа, септември 1998.

³⁹ Филева, П. Проблемите на българското книгоиздаване в процеса на преход към пазарни правила. // Бизнес среда на книгата. – София : УИ Св. Климент Охридски, 2007, с. 13–30.

⁴⁰ Дипчикова, Ал. Задължителното депозиране и правата и отговорностите на обществените депозитни библиотеки. // Бюлетин на СБИР, 2000, № 1, с. 40–42.

разработки: „Готовност на българските библиотеки за превръщането им в центрове на знанието“ (2005, 1640 различни по вид библиотеки); „Информационно-комуникационно технологично развитие на обществените библиотеки“ (2007, 1840 обществени библиотеки); „Глобални библиотеки – България“ (2008, 2337 обществени библиотеки). Отраден е фактът, че далновидно мислещи личности в нашето общество започват да проявяват воля за интернационализация и глобализация на библиотечните дела, отстояват принципа за обмен на знания и опит със света. Те следят и привеждат в действие международни манифести, препоръки и програми на ЮНЕСКО, Европейския съвет, ИФЛА, EBLIDA, организират конференции с широко чуждестранно участие, каквито са петте в София от 2000 до 2008 г. с името GLOBNET⁴¹. Осъществяват обмен на практикуващи библиотекари (Library sisters – със САЩ), на преподаватели и студенти по БИН специалности от Софийския, Великотърновския университети и от Специализираното висше училище по библиотекознание и информационни технологии (СВУБИТ, създадено 2004 г.). В последно време големи очаквания вдъхват няколко мащабни проекта, започнати от Националната библиотека: „ДАПИС“ („Дигитални архиви и документи: популяризиране, изучаване, съхранение“ от 2006 г.), „Виртуална библиотека – България“. I етап. (Изграждане на единна национална библиотечно-информационна система), TELPlus в рамките на програмата ContentPlus на Европейската комисия – от 2007 г.)⁴². Започна работа по още два значими за промяната на библиотеките у нас проекта. Програмата „Глоб@лни библиотеки – България“ цели да насърчи модернизирването им в цялата страна, за да подпомогне приобщаването на българските граждани към глобалното информационно общество. Планира се общо 900 обществени библиотеки да получат информационно-технологично оборудване за посетителите, а 3000 служители от тези 900 и други 700 библиотеки да преминат цялостна обучителна програма през 2010–2012 г.⁴³. Финансова осигуреност по програмата е предвидено да бъде получена от Фондация „Бил и Мелинда Гейтс“ (15 млн. щ.д.), от дарение на софтуерни продукти на „Майкрософт“ (6 млн. щ.д.), от централния и местни бюджети на България (29 млн. щ.д.). Дали и как са реализирани тези преобразования, би могла да отговори библиотечната статистика, разработена по международния стандарт EN ISO 2789: 1994 и по БДС EN 2789:2006. По втория проект COBISS, който включва българската в балканската информационна мрежа, ръководена от Словения, работата е в напреднал етап. Това най-вероятно ще се отрази и на статистиката за печатни и други издания, особено по отношение ползването на печатни издания и информационни ресурси. Проектът на международната организация по стандартизация (ISO/DYS 9707) дава указания на отделните държави как да уеднаквят информацията по различни аспекти на продукцията и дистрибуцията на печатни, електронни и микропубликации. В подкрепа на процедурите е стандартът БДС ISO 2108:2008 – за ISBN. Действащ в България е също БДС EN 2789:2006 Информация и документация. Международна библиотечна статистика.

⁴¹ Димчев, Ал. Тенденции при подготовката и развитието на библиотечно-информационни специалисти в България (1989–2009). // *Пътят към книгите и информацията* : Юбилеен сб., посветен на 65-год. на Т. Янакиева. – София : НБКМ, 2009, с. 405–432.

⁴² Дончева, А. Инициативи за дигитализация на книжовното културно наследство и достъпа до него. // *Библиотека*, 2009, № 1, с. 17–20.

⁴³ Програма „Глоб@лни библиотеки – България“. // *Библиотека*, 2009, № 5–6, с. 70.

В заключение е редно да направя обобщения за съвременното състояние на статистиката за българските печатни издания, видимо променящи се под въздействието на настъпателните по целия свят информационни и комуникационни технологии. Историческите обстоятелства у нас до голяма степен предопределят циклично проявяващи се обрати и завои на политическото и икономическото развитие на България, като промяната на посоките им редува закъснения и последващо ускоряване на процесите. Догонването на постиженията в имащите и можещите народи през последните 20 години поредно отведе българите към труден и запълнен с обрати преход, отстояващ демократизацията на обществото и пазарното стопанство. От „стъкмистиката“ (иронично назоваване) на т.нар. „зрял социализъм“ съвременната национална статистика е призвана да стане напълно обективна, точна и навременна. Какво е постигнато и какво би могло още да се желае от статистическите наблюдения на производството и на разпространението на „продуктите“, обслужващи печатната и електронната комуникация?

1. Те се основават на методологични принципи, изяснявани в предговорите на годишните публикации, до 1999 г. отпечатвани, а от 2000 г. достъпни в интернет⁴⁴. В тях се известява, че предмет на наблюдение е дейността на издателствата, на редакциите на вестниците и списанията, като данните за нея се получават от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Изминали са вече 110 години, откогато тази отговорна мисия е възложена на националната библиография. Взаимодействията със статистиката са регулярни и улегнали. В настоящето обаче сериозни проблеми възникват поради невинаги редовното и навременно изпълнение на задълженията от страна на депозантите. Вероятно капацитетът и правата на лицата, които осъществяват контрол по изпълнение разпоредбите на закона за депозита, са недостатъчни. Главна насока за позитивно въздействие върху задълженията да предоставят разнородните понастоящем издания е те да бъдат убеждавани в преимуществата от регулярно съучастие в националната библиография и в изграждането на Архива на българската книжнина. През последните години А. Тотоманова продължава активно да ратува за коопериране на усилията, за създаване на трайни организационни и технологични връзки между издателите, книготърговците, библиографите, библиотекарите и читателите (ползватели)⁴⁵. Конкретни идеи и познания за международната практика тя дава в труда „Книгата и нейното лице“⁴⁶. Би могло да се очаква, че са налице предстоящи енергични действия от страна на държавните власти, финансиращи културата, образованието и науката, и от обществото като цяло, за да бъде достойно представяно „лицето“ на българската книжовност, информираност и знания. Официалната ни статистика, която „утаява“ в количествени данни този важен сектор на културата, показва пренагласи и в тази посока. В електронната публикация за 2008 г. тя известява резултати от специализирано нейно изследване за четенето на книги от населението на България, разглеждано по пол, възраст, образование, статус на заетостта и местоживееене.

2. В теорията на пазарните отношения както при стоките (в случая книги, продължаващи издания и др.), така и при услугите (библиотечни, библиографски,

⁴⁴ <http://www.nsi.bg/SocialActivities/Culture.htm>

⁴⁵ Тотоманова, А. Международният дебат за съхраняването и достъпа до електронните публикации. // *Българската култура между държавата и пазара*. – София : ИК ИФИ–БАН, 2007, с. 164–169.

⁴⁶ Тотоманова, А. Книгата и нейното „лице“. – София : НБКМ, 2008. – 372 с.

информационни) се налага концепцията за регулацията им чрез маркетингови проучвания, имащи важно значение и за мениджърските решения на производителите и на разпространителите. Статистиката е от полза на сегментационната стратегия на пазара. В технологично напредналите държави тази потребност е осъзната от браншовите организации (например от Боровия съюз на книготърговците в Германия). Той е осигурил автоматизирани наблюдения на пазарното поведение, които дават оперативна ежедневна информация, а оттам общи статистически сведения. У нас все още сме далеч от такава възможност. В печатарската индустрия и в книготърговията се води счетоводна отчетност главно за паричния резултат от продажбите. За общата статистика Съюзът на печатарската индустрия в България подготвя информация по показатели, несвързани с производствената реализация. За книготърговията и за пласмента на продължаващите издания също има дефицит на статистическа информация. Дори за традиционните книжовни институции – библиотеки, статистическите измервания на предлаганите от тях услуги в периоди от близкото минало допускат недостиг на информация. В интерес на истината е да се напомни, че фактор в преодоляването на пропуските в общата статистика са преди всичко заинтересованите професионални общности, гражданското общество и държавните власти, централни и местни.

3. Историческите справки за показателите, по които националната статистика измерва книжовността на населението, показват, че са следвани съответстващи на даденото време обобщени идеи за този клас обективни явления: условия за приобщеност към четене и купуване на печатни издания и зависимостта от тях за различните групи по демографски и географски признаци. Придобитите с този подход данни очертават общата рамка на социалното отношение към книжнината, респективно информацията. Навлизането в дълбочина в процесите на релация изисква измерванията да се основават на субективните ѝ проявления, да показват специфични характеристики на групите от ползватели, обособени и по психографически признаци. Така се събират сведения за интереса и предпочитанията към определен вид литература, определен стил и жанр, към дадени автори, издатели, редакционни колегии. Установява се степента на достъп в зависимост от ценовото равнище и баланса между личните приходи и разходи. Проследява се дали и как се взема решение за потребление: осъзнатост на потребността, критерии за избор, осведоменост и търсене на алтернативи, оценка на ползването чрез покупка или безплатно. Този социолого-психографически подход е полезен в специализираните браншови изследвания, но по-широко е приложим в маркетинговите проучвания. Именно те дават перспектива на качествено производство в печатните и електронните медии и на неговото пълноценно оползотворяване от обществото и от отделните граждани.

Писмено-печатната и електронната комуникация са тясно свързани системи, състоящи се от изключително голям брой елементи, които се променят динамично в съвременния свят. Тези промени зависят, но и предпоставят изменения на външните условия за функционирането им. Именно затова статистиката е необходима и полезна, тъй като установява обективни причинни връзки, заложили в миналото тенденции, но също насочва към знания за признаците и изгледите да се постигат нови състояния в човешкото общуване. Знаещите и мислещите професионалисти са призвани да изпълняват с чест и достойнство мисията си на обновители!

БЪЛГАРСКАТА КНИГА ПО ВРЕМЕ НА КРИЗА

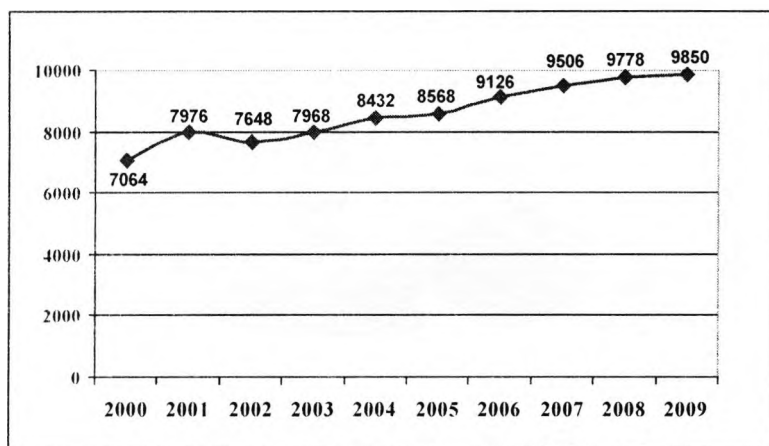
ПОСЛЕДНИ ДАННИ НА АГЕНЦИЯ ISBN

ТАТЯНА ДЕРМЕНДЖИЕВА

Състоянието на българската книга и на книжния пазар е същото като икономиката, с една дума – криза. Издателската криза не върви паралелно с икономическата, защото настъпи по-късно, към средата на миналата година, и вероятно последиците от нея ще закъснеят.

4091 български издатели са регистрирани до края на 2009 г. в Националната ISBN агенция, откакто през 1991 г. България стана член на Международната ISBN система. Наред с увеличението на броя на издателите в посочения период постепенно, но сигурно се увеличава и броят на книгите под печат, които те заявяват. Това състояние ясно се вижда от *Схема 1*.

Схема 1

Книги под печат в системата ISBN за 2000–2009 г.

За 10-годишния период (2000–2009) книгите под печат са се увеличили с около 28%.

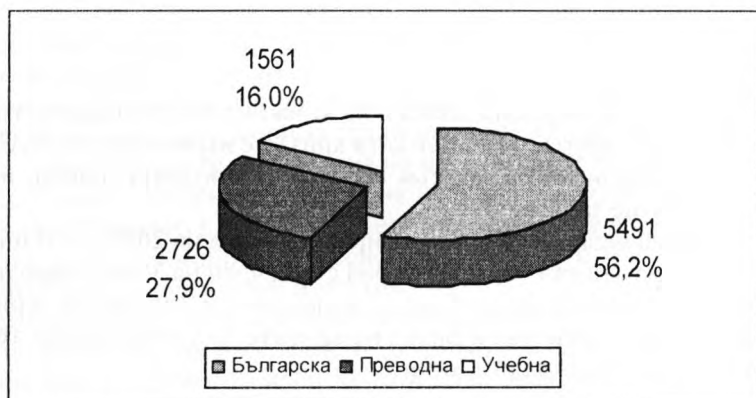
Въпреки че кризата в книгоиздаването настъпи в средата на 2009 г., през тази година беше отчетено макар и малко, около 8% увеличение на броя на заглавията, заявени за издаване.

Ако сравним количествените показатели на българската, преводната и учебната литература според актуалните данни от Агенция ISBN за 2008 и 2009 г., показани на *Схеми 2 и 3*, се вижда:

- запазва се процентното съотношение на българска, преводна и учебна литература. Българска литература: 56,2% (2008) и 58% (2009); преводна: 27,9% (2008) и 26% (2009); учебна: 16% (2008) и 16% (2009);

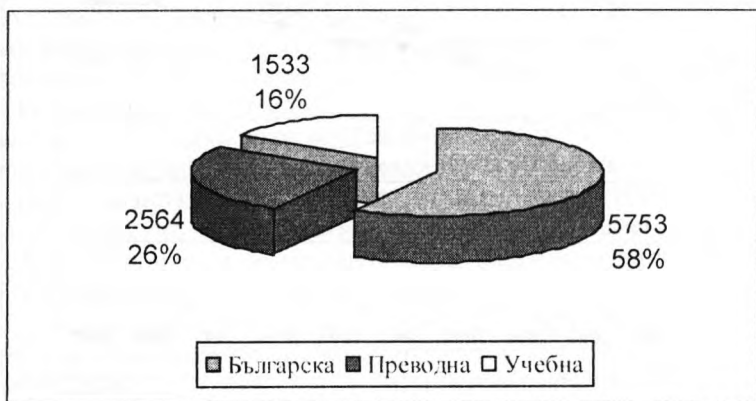
- още през 2009 г. се отчита спад на темпа на нарастване на заглавията. В сравнение с 2008 г. през миналата година броят на книгите се е увеличил само със 72 книги (или с 0,8%). За сравнение: нарастването през 2008 г. спрямо 2007 г. е с 272 книги (или с 2,8%).

Схема 2

Книги, регистрирани в системата ISBN за 2008 г.

Схема 3

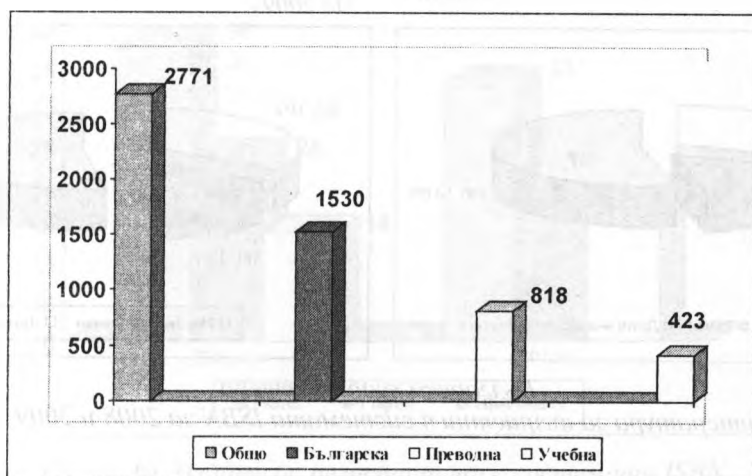

Книги, регистрирани в системата ISBN за 2009 г.

Кризата в българското книгоиздаване в количествени показатели може да се види по-ясно, като се направи сравнение от данните за книгите под печат за първите тримесечия на 2009 и 2010 г., показани на Схеми 4 и 5.

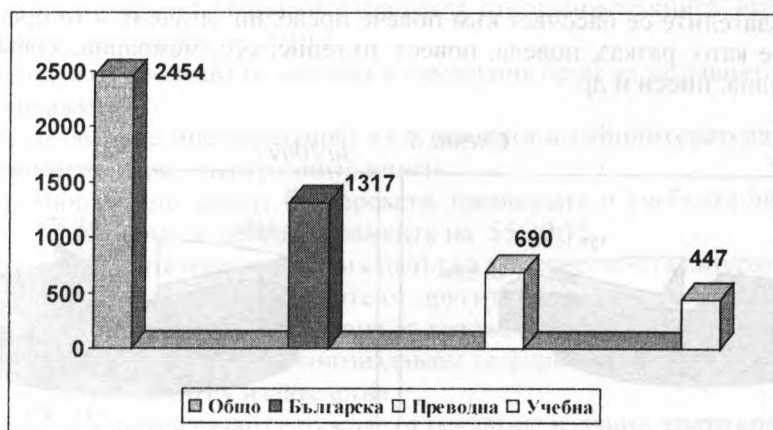
На схемите се вижда намаление на общия брой на книгите под печат за посочения период с 317 книги (или с 14%). Спадът е предимно при българската книга с 213 заглавия и при преводната със 128 заглавия. Само учебната литература отбелязва увеличение с 24 заглавия.

Схема 4

*Книги, регистрирани
в системата ISBN за периода януари–март 2009 г.*

Схема 5

*Книги, регистрирани
в системата ISBN за периода януари–март 2010 г.*

Художествената литература заема важно място в издателската политика. Затова разглеждането на българската художествена литература и на чуждестранната художествена литература по три основни показателя: поезия, романи и други видове белетристика, дава по-пълна картина на българското книгоиздаване.

Основните данни за българската художествена литература са: през 2008 г. са издадени 1445 книги, а през 2009 г. – 1352. Намалението е само с 83 книги (или с 6,4%). Спадът през миналата година се забелязва предимно в романия жанр и в поезията. Известно увеличение при книгите под печат има при другите белетристични видове (вж Схеми 6 и 7).

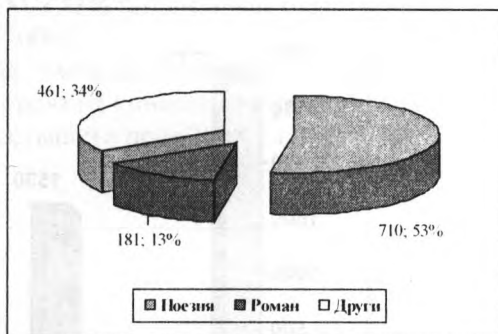
За 2008 г.

Схема 6

За 2009 г.

Схема 7

Българска художествена литература за възрастни в системата ISBN за 2008 и 2009 г.

За разлика от българската при преводната художествена литература основните показатели, по които отчитаме книгите под печат, са с акцент върху романа, следвани от другите белетристични жанрове, а с най-малък дял е поезията. На Схемите 8 и 9 са показани в развитие данните за 2008 и 2009 г. Общият брой на заглавията за 2008 г. е 793, а за 2009 г. – 825. Увеличението е с 32 книги (или с 3,8%). Заради кризата издателите се насочват към повече преводни заглавия и то преди всичко от жанрове като: разказ, новела, повест, пътепис, есе, мемоарна, художествено-документална, пиеси и др.

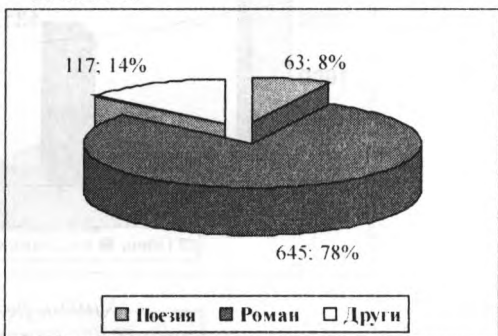
За 2008 г.

Схема 8

За 2009 г.

Схема 9

Преводна художествена литература за възрастни в системата ISBN за 2008 и 2009 г.

Актуалните данни от Агенция ISBN позволяват и отчитане на броя на новите издатели на книги, регистрирани в системата за първите тримесечия на миналата и на тази година (вж Схема 10). За януари–март 2009 г. издателите са 38, а за същия период на т.г. – 33. Намалението (от петима) е за сметка на новите издатели от София. За по-съществено намаление в новорегистрирани в системата ISBN издатели ще трябва да се изчака краят на 2010 г.

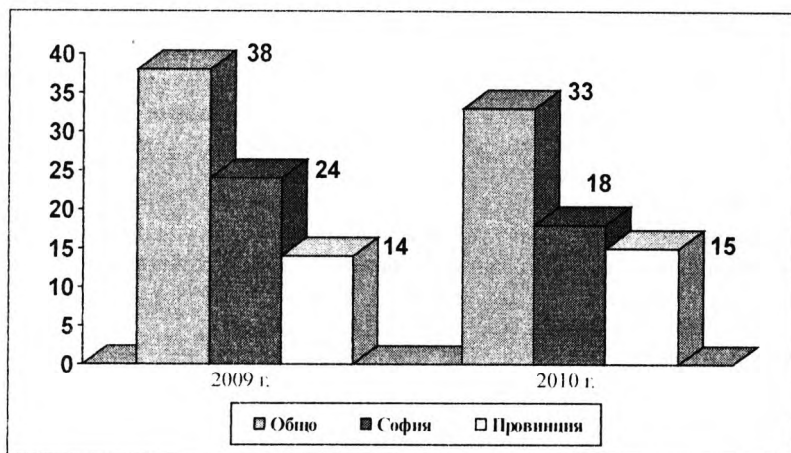

Схема 10. Издатели, регистрирани в системата ISBN за периода януари–март 2009 г. и януари–март 2010 г.

Актуалните данни показват:

- Кризата в българското книгоиздаване настъпи към средата на 2009 г. – по-късно от икономическата. Основните изводи за отношението книга–икономическа криза ще направим в края на 2010 г.
- Кризата се проявява не толкова в намаления брой на заглавията, колкото в спада на тиражите.
- Издателите се преориентират към детската и тийнлитературата, към комиксите, книгите игри, електронните книги.
- Съотношението между българската, преводната и учебната литература с незначителни промени се запазва в рамките на 55:30:15.
- При преводните издания голям е дялът на художествената литература, докато при българската преобладават книгите от другите отрасли на знанието. Учебната литература заема второ място, следвана от художествената.
- Обликът на българското книгоиздаване се формира само от 35% от съществуващите в системата ISBN издателства.
- Свитият книжен пазар се нуждае от рекламно издание, което кратко, ясно и точно да информира както за предстоящите, така и за книгите в наличност на пазара.

Литература

Дерменджиева, Т. Българската книга в системата на ISBN. // *Библиотеки, четене, комуникации*. Пета нац. науч. конф., 22–23 ноем. 2006, посветена на 105 г. от рождението на проф. Тодор Боров. – В. Търново, 2007, с. 142–148.

Дерменджиева, Т. Българските издателства в системата на ISBN. // *Издател*, 2006, № 34, с. 15–19.

Дерменджиева, Т. Издатели и книги в системата ISBN. // *Книга*. Четене. Библиотека. Сб. докл.от три нац. кръгли маси, посветени на проблемите на книжния сектор и библиотечното дело в България. – София, 2008, с. 186–189.

Дерменджиева, Т. Системата ISBN и българската книга през 2006. Статистически анализ. // *Print-Pack Magazine*, 2007, № 3, с. 42–44.

Дерменджиева, Т. Системата ISBN в България през 1991–2004. Статистическо наблюдение. // *Бизнес среда* на книгата : Сб. с докл. от науч. семинар по книгоиздаване, 23 ноем. 2004, Факултет по журналистика и масови комуникации. – София, 2007, с. 184–189.

Дерменджиева, Т. Системата ISBN и книгите под печат (януари–октомври 2008). // *Библиотека*, 2008, № 5–6, с. 10–12.

Дерменджиева, Т. Системата ISBN и учебната литература за висше образование. // *Книга и комуникация* – от идеята до интеграцията : Национална кръгла маса по случай петнадесетгод. на университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 24–25 апр. 2007. – В. Търново, 2008, с. 121–126.

Дерменджиева, Т. Системата ISBN в България. // *Професия. Поприще. Призвание* : Юбил. сб., посветен на 65-год. на Радка Колева. – София, 2008, с. 192–197.

Дерменджиева, Т. Числата говорят за издателите и книгите. // *Култура*, № 44, 21 дек. 2007, с. 2.

Дерменджиева, Т. Динамика на българските книгоиздатели. // *Библиотека*, 2010, № 1, с. 5–9.

Дерменджиева, Т. Системата ISBN в България 2007–2009. // *Между традицията и модерността* : Национална научна конференция с международно участие по проекта „Регионалните медии като фактор на влияние върху гражданските ценности“, В. Търново, 11 юни 2009. – В. Търново, 2010, с. 122–126.

БИБЛИОТЕЧНОТО И ИНФОРМАЦИОННОТО ОСИГУРЯВАНЕ

НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНАТА ДЕЙНОСТ
ВЪВ ФИЛОСОФСКИЯ ФАКУЛТЕТ НА
СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“*

АЛЕКСАНДЪР ДИМЧЕВ

Философският факултет (ФФ) е един от центровете на българската хуманитарна наука от основаването на Софийския университет (СУ) през 1888 г. По брой студенти, преподавателска, библиотечна, материално-техническа и информационна обезпеченост факултетът е сред най-значимите научни средища в Югоизточна Европа в областта на общественото и хуманитарното знание. Той е най-големият факултет в състава на Алма Матер. В него преподават над 180 висококвалифицирани професори, доценти и асистенти и учат към 3200 студенти от 25 страни в трите образователни степени – бакалавър, магистър и доктор. Факултетът обучава в осем специалности (в състава на 11 катедри): Философия, Психология, Социология, Политология, Публична администрация, Културология, Библиотечно-информационни науки, Европеистика и катедра „Реторика“. Ежегодно около 150 студенти от ФФ участват в обменни програми за мобилност в Европейския съюз и в САЩ, около 60 студенти от тези държави се обучават на този принцип във факултета. Много преподаватели от ФФ четат лекции в чуждестранни университети и обратно – чуждестранни лектори участват в образователния процес на факултета. Разкрити са 42 магистърски програми, част от тях на чужди езици. Започна въвеждането на дистанционно обучение в отделни програми. Специалностите и катедрите предлагат голям брой курсове за следдипломна квалификация, разработват проекти, извършват експертна и консултантска дейност в съответните направления. В последните години ориентацията на колегията е към изграждане на научноизследователски, експертни центрове и институти с оглед превръщането на Софийския университет в изследователски. В рамките на факултета са обособени две общоуниверситетски звена – Център за социологически проучвания и Университетски център за управление на конфликти и организационни изследвания и центрове, формирани към катедрите. Към катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ в договореност с Българската библиотечно-информационна асоциация е разкрит Национален център за непрекъснато обучение на библиотекари.

* Причината да се ориентирам към тази тематика е фактът, че ст.н.с. д-р Антонета Тотоманова е завършила Философския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и се е посветила в професионален план на библиотеките и информацията. Опитам се да срещна двете нейни призвания.

Философският факултет винаги се е отличавал с високообразователно равнище, ярка академична свобода и принципен граждански ангажимент. С негова номинация почетни доктори на Софийския университет са световноизвестни учени, политици, интелектуалци и личности – проф. Пол Рикъор, проф. Питър Стросън, Михаил Горбачов, Джордж Сорос, Симон Вейл, Шимон Перес, проф. Асен Игнатов, проф. Филипа Фут, проф. Жак Дерида, проф. Юлия Кръстева, проф. Питър Бъргръ, кардинал Рафаеле Фарина (директор на Ватиканската библиотека) и др.

Мисията на колегията от преподаватели, студенти и служители е да изучава, изследва, развива и препредава човешкия опит в хуманитарната, социалната и политическата сфера чрез висока научна и практическа квалификация. Философският факултет действа като институция от национално значение и формира ядрото на българската хуманитарна интелигенция.

Развитието на ФФ се базира на четиригодишни програми за управление и развитие, които се приемат от неговото Общо събрание. *В последните две програми на деканското ръководство – 2003–2007 и 2007–2011, активно присъствие имат задачите за цялостна промяна на библиотечното и информационното осигуряване на образователната и научната област.* Те са продиктувани от новаторските подходи за промяна на дейността във ФФ в синхрон с развитието на новата информационна среда. В следващите редове се прави равностметка на промяната.

Функционирането на образователния, научния и интелектуалния живот във Философския факултет е тясно обвързано с поддържането на адекватен инструментариум за библиотечно и информационно осигуряване на дейностите и процесите в него. Елементите на системата за библиотечното и информационното осведомяване на учените и студентите в последните години търпят сериозно развитие. Трансформацията е ориентирана към разширяване на каналите за натрупване и предоставяне на данни, знания, информация и на комуникациите и субектите за разпространение на научните сведения. Структурата на библиотечната и информационната система и корекциите, които се извършват, са свързани с налагане на:

- нов модел на организация;
- пилотни решения;
- съвременни информационни технологии.

По този начин се променят традиционните подходи и се върви към въвеждане на съвременни образци, характерни в практиката на водещи факултети, университети и изследователски центрове. В основата на процеса стои идеята за обединяване и ефективно използване на различните информационни канали, колекции, ресурси, данни и потенциал. Извършването на реорганизацията е в пряка връзка с изучаване и анализ на информационните потребности на колегията от преподаватели и студенти. Част от политиките се развиват в контекста на информационната среда, изградена и развиваща се в Софийския университет, както и на фона на национални инициативи. Сред водещите мотиви за промяната, осъществявана от деканското ръководство, е и стремежът за обвързване на различните елементи на информационната среда в общ ресурс и облекчаване на неговото използване от колегията на ФФ в зависимост от задачите, които тя изпълнява.

Библиотеки

До 2006 г. ФФ разполагаше с обособени библиотеки по: Философия; Социология; Културология; Европеистика; Политология; Библиотечно-информационни

науки. Създавани през различни периоди, повечето от библиотеките представляваха по-скоро складове за литература, с по няколко читателски места, недобри условия за работа на персонала, без възможности за развитие на дейностите, разположени в неподходящи помещения. Само част от тях участваха в системата на Университетската библиотека (УБ). С изключение на библиотеките по Философия, Социология и донякъде Политология, които се явяваха филиални библиотеки към УБ, при останалите липсва формулирана политика и осигурено финансиране за изграждане и развитие на колекциите. Библиотеките разполагаха с по 1–3 компютърни работни места и нямаха условия да поемат информационните потребности на колегията във факултета. Реално библиотеките се развиваха на екстензивен принцип.

За последните 5 години бяха проектирани, изградени и обособени две нови библиотеки във ФФ на базата на съществуващите до този момент. Тава са библиотека „Философия“ и библиотека „Социални науки“. Беше модернизирана библиотеката по библиотечно-информационни науки.

През 2007 г. библиотека „Философия“ бе преместена в специално преустроено и оборудвано за целта помещение в сградата на Ректората, заедно с библиотеката на Историческия факултет. Понастоящем тя функционира като съвременно библиотечно-информационно звено. Явява се част от мрежата на Университетска библиотека на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Библиотека „Философия“ е с традиции. Основана е през 1903 г. като семинарна библиотека, обслужваща нуждите на преподавателите и студентите от философския цикъл. С годините се специализира приоритетно по философия и психология. Набавя допълнително и литература по културология, публична администрация, европеистика, библиотечно-информационни науки, политология, социология и др. Съхранява около 60 000 тома книги, периодични и продължаващи издания. Притежава много ценни и редки издания: *Encyclopedia of Applied Ethics*, *Encyclopedie philosophique universelle*, 13-томната *Historisches worterbuch der Philosophie*, *Routledge History of Philosophy*, периодичното издание *Synthese an international journal for epistemology, methodology and philosophy of science* и др. Наскоро библиотеката получи голямо дарение от периодика, издавана от Американската психологическа асоциация. Новата библиотека разполага с 28 читателски места, от които 13 компютризирани. Тя предоставя на своите потребители широк спектър от библиотечно-информационни услуги: издирване на информация в традиционни и електронни каталози; ползване на литература в читалнята и заемане за дома; свободен достъп до всички учебни, справочни и периодични издания; информация за новопостъпилите книги в библиотеката; възможност за самостоятелна работа в интернет с бази данни в диалогов режим и електронна поща; ползване на свободно достъпни електронни публикации и справочни ресурси в помощ на учебния процес. Библиотечните специалисти обучават потребителите в информационна грамотност. Наред с информация от традиционните каталози, се предлагат сведения от автоматизирания каталог на Университетската библиотека (включващ данни за постъпилите библиотечни документи след 1992 г., както и записи от ретроконверсия на част от фонда преди този период). Библиотеката осигурява достъп до реномирани библиографски и пълнотекстови БД в дистанционен режим: *Ebsco Publishing*; *ISI Web of knowledge* – информация от *Science Citation Index*; *ProQuest – Academic Research Library* (над 3880 списания в различни области: от бизнес и политика до литература и психология. 2600 от заглавията са пълнотекстови с обхват от 1971 г. досега), *ProQuest Medical Library* (940 заглавия, 850 от тях пълнотекстови списания с обхват от 1986 г. до днес), *U.S.National*

Newspaper Abstracts; ВИНТИ (реферативни бази данни в различни научни области с ретроспекция 1981–2006 г. Осигурява връзки до многобройни информационни ресурси на центрове, библиотеки, издателски къщи, справочни издания и портали.

Библиотека „Социални науки“ е създадена през 2008 г. чрез обединяване на съществуващите катедрени библиотеки „Политология“, „Социология“ и „Европестика“. Тя е база за учебната и изследователската дейност на колегията от тези три специалности, както и за „Публична администрация“ и катедра „Реторика“. Библиотеката е достъпна и за потребители от другите факултети и звена на Софийския университет. Колекциите ѝ са специализирани в областта на социологията, политическите науки, международните отношения и европейската интеграция и публичната администрация. Разположена е в специално проектирано и оборудвано помещение с 40 работни места, от които 25 компютризирани. Предлага свободен достъп до всички учебни, справочни и периодични издания, които притежава библиотеката (около 20 000 т.); ползване на литература в читалнята и заемане за дома; възможности за ползване на интернет ресурси и онлайн бази данни. Заложените архитектурни и технологични решения позволяват в библиотеката да се провеждат учебни занятия, курсове за информационна грамотност, социални и културни изяви.

Семинарната библиотека към катедра „Културология“ е сравнително нова библиотека и наброява около 10 000 тома книги, издавани предимно след 1990 г. Началото ѝ е поставено с дарение на Министерството на културата. Тя обслужва учебния процес на студентите от специалност „Културология“. Достъпна е и за студенти, и за преподаватели от Софийския университет, които проявяват интерес към областите, в които е специализирана: културология, философия, антропология, социология и история. Разполага с читалня, с 20 места, от които 5 са компютризирани.

Семинарната библиотека към специалност „Библиотечно-информационни науки“ е разкрита през 2000 г. Тя обслужва учебния процес и практическите занимания на студентите от специалността. Притежава около 3000 тома книги (на български и чужди езици) и периодични издания. Библиотеката е профилирана основно по: библиотекознание, библиография, научна информация, музеезнание, информационни и комуникационни технологии. В нея се съхранява част от личната библиотека на проф. Тодор Боров, както и дипломните работи и магистърски тези, защитени в Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“. Библиотеката има 12 читателски и 7 компютърни работни места с достъп до бази данни и интернет. В нея се поддържат електронни каталози на книгите, на дипломните работи и на публикациите на преподавателите в специалността. Най-новата насока в дейността на библиотеката е свързана с развитието и въвеждането на: електронно съдържание на лекционни курсове и упражнения; електронна библиотека; информационни ресурси; видеоархив и др. подобни масиви и документи, необходими за учебния процес. За целта се използва платформата Moodle. По този начин студентите имат възможност да ползват в диалогов режим материали и данни, които са им необходими за подготовка. Освен на български език, се въвежда информация и на английски за чуждестранните студенти, които идват на обучение в специалност БИН и в други звена на Софийския университет по програми за мобилност Erasmus и др. Като следващ етап се предвижда да бъдат разширени възможностите на системата и да се постави началото на курсове в режим на дистанционно обучение.

С цел подобряване на координацията и развитието на библиотеките през 2008 г. към ФФ е създаден Библиотечен съвет с представители на всички специалности. За обогатяване на колекциите на библиотеките ежегодно ръководството на факултета

предоставя целево финансиране за всяка една библиотека, извън квотите, които УБ осигурява за включените в нейната мрежа. Има договореност между ФФ и УБ в сводния електронен каталог на последната постепенно да се включват и библиографските записи на библиотеките, които са извън нея – Културология, БИН и сбирката по история на философията.

Интернет центрове и мрежа

Философският факултет бе сред първите в Софийския университет, които започнаха да създават интернет центрове. Докато в началото тази дейност се развиваше на базата на инициатива на отделни катедри, след 2003 г. тя намери нов израз. Премина се към целенасочено формиране на подобни центрове, с цел да се даде възможност на всички специалности да получат възможността да ползват новите информационни технологии в образователния процес. Също така да се позволи на студентите да имат непрекъснат достъп до интернет зоните. Постепенно бяха разкрити интернет центрове, които понастоящем покриват нуждите на специалностите във ФФ. С финансови средства по проект през 2004–2005 г. бяха окабелени всички помещения и учебни зали, принадлежащи на ФФ в Ректората и Кампус „Изток“. По този начин бе решен въпросът за изграждането на вътрешна мрежа и за осигуряване на непрекъснат достъп до интернет на всички преподаватели и студенти. През 2007 г. бе реализиран проект за безжичен интернет в част от пространствата, принадлежащи на ФФ, с тенденция за разширяване. Факултетът ежегодно отделя значителни средства за внедряване на нови информационни технологии. Към 2010 г. в рамките на факултета има в наличност около 330 персонални и преносими компютри, сървъри, мултимедии и др. технически компоненти и устройства, необходими за нуждите на учебната и изследователската дейност.

Уебсайт на Философския факултет

Факултетът бе сред първите в Софийския университет, в който бе осъзната нуждата от създаване на уебсайт. През 2004 г. по линия на проект идеята започна своята реализация. С годините сайтът на ФФ се превърна в активен и необходим инструмент за подпомагане на учебната, научната, административната и социалната дейност на факултета. Днес той е част от сайта на Софийския университет. Предлага разнообразна информация за: ръководството, специалностите; бакалавърската, магистърската и докторантската степени на обучение; следдипломното обучение; преподавателите; администрацията; студентите; учебно-изследователските центрове; библиотеките; проекти и партньори, обяви и конкурси; кандидат-студенти; Факултетен студентски съвет; Кариерен център; официални документи; календар за събитията; полезни връзки и др. Част от информацията е на английски, руски и гръцки език. Реално сайтът на ФФ играе роля на портал към информационните ресурси във факултета, СУ и външни институции. Предстои сайтът да се превърне в динамичен, което ще се отрази на неговата информативна стойност и върху бързината на актуализация на данните.

Ресурсен информационен център

Осъзнавайки значението на информационните и комуникационните технологии (ИКТ) за усъвършенстване на изследователската, учебната и информационната дейност, повишаване на тяхното качество и в търсене на ефективни модели и политики за цялостното развитие на ФФ, ръководството на факултета си постави

за задача през периода 2008–2010 г. да създаде Ресурсен информационен център (РИЦ).

Проектът е пилотен и цели да подобри образователния и научния процес, информационната дейност и да развие технологичната база на ФФ. Той ще допринесе за развитието на факултета, за внедряването на нови методи и подходи в обучението и научноизследователската дейност, базирани на новите информационни технологии. Съобразно задачите на проекта бе направен анализ за:

- информационните потребности на преподавателите по отношение необходимите БД;
- стратегиите от приложение на ИКТ в изследователската дейност и учебния процес във ФФ;
- политиките за набавяне и организиране на информационните ресурси.

Като резултат се очаква създаването на УИЦ да доведе до значителна икономия на финансови ресурси, кадри и техника предвид идеята за концентрация на усилията в рамките на едно общофакултетско звено, натоварено с комплексни функции – образователни, информационни, рекламни, консултантски, научно-спомогателни и др.

Посредством реализацията на проекта се цели засилване влиянието и връзките на ФФ с обществото. Постигането на тази идея се очаква чрез по-масирано разпространение и предоставяне на информация за потенциала на факултета, за неговите възможности да решава експертни, консултантски, изследователски задачи за нуждите на различни групи и институции от обществото. Ще се даде възможност за по-активно участие и включване на преподавателската и научната колегия в процеса на обучението. Ще позволи засилване на международните контакти на факултета, обмяна на образователни програми, разширяване участието на студенти, докторанти и преподаватели в програмите за мобилност. *За постигането на посочените задачи се залага на използване на разнообразни подходи с помощта на ИКТ – дистанционно обучение, електронни конференции, обмен на информационни масиви и на учебни материали и др.* В отделни специалности вече започна прилагането на платформата Moodle за нуждите на учебния процес за: създаване на електронно съдържание; въвеждане на принципите за дистанционно обучение; засилване контрола върху учебната дейност; повишаване качеството на обучението и др.

Центърът е разположен в библиотека „Социални науки“, с което ѝ се предоставят нови роли. Тя ще бъде по-тесно интегрирана като базово звено на ФФ. Това е перспективна трансформация, която ще издигне престижът и мястото на библиотеката.

Постепенно РИЦ трябва да започне да изпълнява следните задачи и функции:

- да осигурява достъп до бази данни с научна информация в хуманитаристиката, социалните и други науки;
- да съдейства за развиване на репозиториум за електронна информация в хуманитаристиката и социалните науки;
- интернет център;
- център за информационна грамотност по отношение на стратегиите за търсене и обработка на научна информация;
- център за конференции и видеоконференции;
- средище за провеждане на занятия с докторантите по стратегии на информационното търсене и за изследователски методи в научното изследване;
- да обслужва външни научни структури, университети, неправителствени институции, граждани;

- да поддържа информационните ресурси на ФФ – за експертни оценки, изследвания, дистанционно обучение и др.;
- да осъществява помощ за въвеждането на системата Moodle за нуждите на учебния процес – създаване на електронно съдържание, въвеждане на дистанционно обучение, засилване контрола върху учебната дейност, повишаване качеството на обучението и др.

Техническото оборудване за РИЦ е закупено по проект от Фонд „Научни изследвания“ на МОМН и с допълнителни средства от ФФ.

Информационни системи в помощ на образователния и административния процес – СУСИ-4, Moodle

Съвременното университетско образование е немислимо без широкото навлизане и използване на разнообразни информационни системи и софтуерни платформи. Тяхното приложение е в различните области на университетската дейност – учебна, научна, административна и др. За съжаление в нашата страна в голяма част от университетите, включително и в Софийския университет, няма достатъчно критично разбиране на колегията за тези процеси. Горчив факт е значителното ни изоставане от съвременните образци. В последните 4–5 години в Алма Матер се правят опити да се преодолее тази неперспективна тенденция. ФФ е сред факултетите, които осъзнават сериозното изоставане, което не е в полза на имиджа на институцията и за задачите, които изпълнява. Студентите, като представители на технологичното поколение, са недоволни от забавената скорост. Философският факултет е сред първите, които настояваха да се промени това статукво. Във факултета от две години започна подготовката за въвеждане на административната информационна система – СУСИ-4. Посредством нея студентите ще имат във всеки един момент информация за: техния статут, оценки, учебни планове и програми, разпис на лекции, полезна информация, комуникация с преподавателите и др., което би ги облекчило максимално при тяхното следване. Системата вече стартира в пробна експлоатация в началото на 2010 г.

В търсене и прилагане на иновационни проекти постепенно в отделни специалности и програми на ФФ започва използването на съвременни технологични решения и платформи за въвеждане на дистанционно обучение – Психология, Философия и др. Процесът е все още в начален етап предвид липсата на обща стратегия и регламенти в СУ за дистанционното обучение. В настоящия момент в него се разработва проект, на който се възлагат надежди да регулира всички въпроси. Специалност „Библиотечно-информационни науки“ е сред първите, които започнаха да използват електронната система Moodle за оптимизиране на образователния процес и натрупване на учебно съдържание в дигитален формат. Предстои идеята да намери в скоро време сподвижници и в други специалности на ФФ.

Използване на външни информационни ресурси и бази данни

При реализация и осмисляне на информационната си политика ФФ, като структурно звено на Алма Матер, се съобразява и координира действията си в съзвучие с протичащите процеси в Университетската библиотека. Факултетът е активен потребител на богатите информационни ресурси на библиотеката на Софийския университет, изграждани повече от 120 години и развивани непрекъснато. От особено значение за разширяване на информационното осигуряване и за неговото доближаване до водещите стандарти има инициативата на Министерството на

образованието, младежта и науката от 2009 г. за национален абонамент. По силата на сключения договор за национален абонамент Софийският университет „Св. Климент Охридски“ има достъп до редица информационни платформи: ELSEVIER (Холандия) за Science Direct, Scopus, Engineering Village, Embase.com; THOMSON REUTER SERVICES (Великобритания) за ISI Web of Knowledge и др; ProQuest Central (Великобритания). От своя страна, Университетът е направил самостоятелно абонамент за престижни електронни ресурси, от които се възползва колегията от цикъла на хуманитарните науки – JSTOR и др. В продължение на 8 години ФФ е участник в Българския информационен консорциум и ползва БД на EBSCO.

Издателска политика, създаване и поддържане на електронни документи

Част от идеята за добрия университет е свързана със създаването на знание и интелектуални продукти в него и разпространението им посредством различни комуникационни канали и системи. Особено място в този процес се пада на издателската дейност. В днешния свят на знанието настъпват драстични изменения в тези процеси и системи. В последните години все повече се откроява идеята за т.нар. открит достъп до публикациите. Надеждите и перспективите за извършващата се трансформация на каналите за комуникация на научното знание се свързват до голяма степен с пренасянето на документите в дигитален формат и тяхното организиране в електронни хранилища (репозиториуми). Промяната няма да е лека, но тя е в основата на новата организация на потоците от информация сред научните колегии. Идеята е продиктувана от: търсене на икономическа ефективност; нарастващия потенциал на глобалната мрежа; преодоляване на бариерите при достъпа до информацията; скъсяване на времето за създаване, обработване и предоставяне на информационните потоци и на ресурс на знание. Специалистите са установили, че експонирането на отделен научен документ в режим на „открит достъп“ увеличава неговото ползване и цитиране средно с 274%, с което го прави по-видим сред учените. Сред пионерите на движението за електронното публикуване и формирането на репозиториуми за научна информация стоят престижни университети с техните издателства и библиотеки.

В нашата страна тези процеси се развиват трудно. Опитът сочи, че това се дължи не толкова на липса на технологични предпоставки или на все още неизяснени правни отношения, свързани предимно с авторските права, достъпа до информацията и пр., колкото на липсата на разбиране, недалновидност и на частни интереси сред научната колегия и издателските фирми. Първите промени на национално ниво се съзират, но това са отделни опити, липсва концепция и стратегия за формиране на репозиториуми. България е малка страна с ограничени средства. Продуктът, който се произвежда от заетите в изследователския сектор, е скромнен по обем, изданията, в които се публикува, са крайно ограничени по брой и по тираж. Езикът, на който са написани, е сред „малките“ в световното научно пространство. Усилията, които се правят за създаване на електронно съдържание или дигитализация, са разпокъсани, липсва координация при създаването и поддържането на ресурсите, има неефективност на изразходване на публични разходи и средства по проекти, съществува определена показност и др. Всичко това налага да се търсят национални усилия и координиране на идеите. Като опит за преодоляване на този проблем може да се посочи Проектът за създаване на национална мрежа от виртуални библиотеки. Той е под егидата на Държавната агенция за информационни технологии и съобщения, Министерството на образованието, младежта и науката,

Младежкото иновационно и информационно общество, Българския виртуален университет. Съгласно замисъла „създаването на мрежата от виртуални библиотеки е IV етап от Националната програма за изграждане на виртуално образователно пространство, която стартира през 2002 г. в отговор на инициативата e-Learning на Европейската комисия и е обективна необходимост, обусловена от световните тенденции в развитието на образователната сфера и, в частност – на иновационните образователни технологии...“. Цели се „създаване на виртуални библиотеки във всички университети, колежи и институти на БАН и тяхното интегриране в национално цифрово хранилище на знания, достъпно за всички, по всяко време и от всяко място, като предпоставка за развитие на базирана на знания икономика“. Посредством портала има възможност да се ползват електронните библиотеки на българските университети, колежи, институти, Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Националният център за информация и документация, виртуалният инфоцентър за докторанти и други виртуални библиотеки.

В подобен план се развиват нещата и в Софийския университет. Философският факултет бе инициатор през 2005 г. на дебят за започване на електронно публикуване на издания на учените от Университетското издателство и за създаване на дигитално хранилище. На този етап резултатите са повече от скромни. Университетската библиотека поддържа няколко електронни библиотеки, в които се кумулират дигитални документи: „Издания на Софийския университет „Св. Климент Охридски“; „Електронна библиотека за българска славистика“ и секция „Четиво“. Те са в зародиш и разполагат с ограничен брой документи. Предстои приемане на цялостна концепция за поддържането на университетски репозиториум. ФФ е сред участниците в екипа, които ще разработят идеята. Пак по предложение на факултета идеята е включена и в „Стратегията за развитие на науката в Софийския университет“ (2009). Друга перспективна инициатива, която постепенно намира съмишленици, е свързана с поддържането на „Електронната библиотека“ на Софийския университет, като част от най-голямата мрежа от електронни библиотеки в света Scientific Commons. Всички публикувани в нея статии или информация за статии, автоматично се индексират от търсачките на Scientific Commons. По този начин факултетите, които биха желали да разширят своето присъствие в световното научно пространство, да увеличат значително възможността за достъп и цитиране на ресурсите и преподавателите си, могат да се включат към нея.

В частност през 2006 г. ФФ направи опит съвместно с Университета Ситън Нил, НюДжерси – САЩ, да започне формиране на репозиториум, в който двете институции да поддържат в електронен формат публикации на своите научни колегии – двуезично. Замисълът не успя поради технически и организационни проблеми. През 2009 г. катедра БИН, започвайки да поддържа електронна библиотека, представи за свободно ползване своя годишник и други издания на преподавателите в дигитален формат. От 2010 г. все повече специалности в рамките на ФФ възприемат идеята да поддържат електронна версия на годишниците и на част от книгите. Политиката на факултета е тази практика да се разширява, като на първо място всички годишници да се предоставят в електронното депо на УБ.

Заклучение

Представеният анализ за състоянието и политиките за развитие на библиотечното и информационното осигуряване във Философския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ е обременен с определени противоречия, успехи

и колебания. Моделът за бъдещото развитие на процесите се свързва с няколко базови фактора:

- тенденциите в развитието на Софийския университет, в частност на факултета – образователна, научна и проектна дейност;
- изискванията към качеството на образователната и научната работа на колегията от преподаватели и студенти;
- наличието на научна критика и повишаване на критериите по отношение публикационната активност;
- процесите на развитие във външната информационна среда;
- темповете на развитие на библиотечната и информационната политика и система в Софийския университет.

Смятам обаче, че сред най-важните предпоставки е тази за промяна на нагласите сред човешкия фактор – учените и студентите. Те са тези, които трябва да преосмислят значението на информацията, както и факта, че трябва да се работи за създаване на нова динамична информационна среда, в която всеки има определена роля. Пътят и успехът на Философския факултет в света на знанието, информацията и глобалната мрежа са белязани от посочената парадигма. Това е залогът за доброто бъдеще.

Литература

Библиотечно-информационни науки – Софийски университет „Св. Климент Охридски“. <http://62.44.124.162/22.03.2010>.

Димчев. А. Изследване на информационните потребности във ФФ и създаване на Учебно-информационен център (УИЦ). Проект. – София, 2009. – 25 с. (Ръкопис.)

Електронната библиотека на СУ. <http://research.uni-sofia.bg/28.03.2010>.

Национална мрежа от виртуални библиотеки. <http://www.bvu-bg.eu/nmvb/index.php/20.03.2010>.

Отчети на деканското ръководство на Философския факултет 2003–2009 г. <http://www.phls.uni-sofia.bg/display.php/20.03.2010>.

Програма за управление и развитие на Философски факултет за периода 2003–2007 г. на доц. Александър Димчев. – 30 с. <http://www.phls.uni-sofia.bg/display.php/20.03.2010>.

Програма за управление и развитие на Философски факултет за периода 2007–2011 г. на доц. Александър Димчев. – 35 с. <http://www.phls.uni-sofia.bg/display.php/20.03.2010>.

Университетска библиотека. <http://www.libsu.uni-sofia.bg/21.03.2010>.

Философски факултет. <http://www.phls.uni-sofia.bg/display.php/20.03.2010>.

МЕЖДУНАРОДНИ ПРАВИЛА ЗА КАТАЛОГИЗАЦИЯ – НЕОБХОДИМОСТ, ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ

АЛЕКСАНДРА ДИПЧИКОВА

Промените в контекста на дейностите на библиотеките и по-специално на каталозите предизвикват загриженост от гледна точка на възможните кризисни моменти на развитието на каталогизацията, които може да настъпят в бъдеще. Развитието на компютърните технологии и създаването на електронни документи са предизвикателство пред библиотечната професия, което я поставя в различни условия от условията на нейното дълголетно съществуване, когато информационните ресурси се ограничаваха до книги и периодични издания. През последните години библиотеките станаха част от нова информационна среда и тяхната дейност, наред с огромната част от процесите и явленията в обществото, ще се развива в глобалната мрежа. Въздействието на компютрите и мрежовите информационни ресурси върху задачите и функциите на библиотеките е предмет на дискусии, но е безспорно, че от тяхното умение да отговорят на днешната и утрешната технологична среда ще зависи бъдещата им съдба, а може би и тяхното съществуване. Една от библиотечните дейности, която е засегната най-силно от технологичните промени е каталогизацията. Данните в каталога са движещите сили на всички процеси в библиотеките, затова въпросът за развитието на каталогизацията засяга основни проблеми на бъдещето на библиотеките – от икономическата ефективност на институцията, до философските проблеми на нейното съществуване в рамките на съвременната информационна среда. Каталозите са един от най-съществените инструменти за търсене на информация и организация на библиотеките, развиват се паралелно с тях и понякога дори продължават да съществуват след тях. При всички промени в библиотечната и в библиографската практика до средата на миналото столетие стандартите за описание и правилата за каталогизация са в основата на тази консервативна и оправдано традиционна система за информация. Това е така, защото още от началото на XIX в., когато се появяват първите подобни документи, тяхното основно предназначение е да отразяват в линейна форма (в печатни токове или каталожни картички) книжните материали на библиотеката. С появата на машинночетимите библиографски записи през 60-те години на XX в. се създадоха условия за електронни каталози с много по-големи информационни възможности от традиционните системи от библиотечни каталози. В стремежа си да се приспособят към технологичните промени обаче, каталогизаторите принудително използват стария инструментариум, с който разполагат – стандарти и правила, създадени и

усъвършенствани в други технологични условия. С всяка изминала година информационните технологии се развиват все по-неудържимо и става очевидно, че реализирането на новите възможности, които те предлагат, е свързано с преминаване към нова информационна среда. За да може тази нова информационна реалност да бъде съобразена с вечните ценности на библиотечната професия, е необходимо да се анализират промените на информационните технологии в развитието на качеството на информационните ресурси и на поведението на потребителите. Като се придържахме към една от тези основни ценности – „библиотеката е предназначена за услуги“, трябва да се съсредоточим върху информационните нужди на потребителите и да подчиним анализа на усъвършенстването на обслужването в нея. Преди това обаче е необходимо да разгледаме онези промени в света на библиотеките и информацията, които оказват въздействие върху задачите, структурата и съдържанието на библиографската информация.

Промяна на информационните ресурси

Правилата за каталогизация винаги са били предназначени за обработка на публикувана текстова информация. През XX в. обаче се появяват нови носители на информация. Библиотеките ги включват в обсега на своята дейност и правилата се развиват, за да се осигури отразяването в каталозите на звукозаписи и видеозаписи. При включването на тези нови материали се спазва рамката на традиционната структура на библиографските записи и в библиографското описание особеностите им се отразяват най-вече в областите на забележките и на физическата характеристика. Приложението на модела на каталогизиране на книгите върху новите материали се осъществява без затруднения, тъй като твърдите носители, върху които те се разпространяват, носят текстова информация за почти всички необходими елементи на библиографската информация. Сравнително успешното прилагане на модела на каталогизация на книги върху некнижните материали беше поставено под въпрос с появата на дигиталните формати и бурното разпространение на интернет. Традиционната издателска практика се обогати с издаване и разпространяване на материали на няколко формата едновременно. Стана възможно редица некнижни материали да се разпространяват направо в интернет, без да е необходимо да бъдат съпроводжани от полезната текстова информация, която дотогава каталогизаторите намираха върху опаковките на твърдите носители. За такива материали, които нямат заглавна страница и постоянно се намират в състояние на промяна, е невъзможно да се приложат стандарти за библиографско описание и правила за каталогизация, които стъпват на точни и изрично назовани източници на информация за описвания ресурс. При повечето правила за каталогизация проблемът с многобройните версии на едно и също съдържание се решава чрез създаване на отделни библиографски записи за всяка от тях. До неотдавна такова решение не представляваше затруднение за каталогизаторите, тъй като се налагаше тази практика да се прилага рядко при случаи на фототипни издания, микрофилми и други репродуцирани материали. С появата и развитието на проектите за масова дигитализация каталозите се натоварват с все повече дублиращи се записи с незначителни по съдържание и трудно забележими за потребителите разлики. Понякога дори проектантите на информационни системи и други специалисти в областта на програмирането изразяват недоволство от стандартите и правилата за библиографско описание с обвинение в прекален буквализъм, който ограничава възможностите за търсене и извличане на информация от съвременния електро-

нен каталог¹. Независимо от подобни крайни критики, каталогизаторите трябва да приемат, че при бъдещото развитие на каталогизацията качествената промяна на информационните ресурси не може да бъде пренебрегвана.

Промяна в технологията и в обхвата на каталога

Задачите и функциите на каталога определят формата и съдържанието на съставлящите го библиографски описания. Създаването на тези описания се управлява от стандарти и правила. В някои страни разработването на единни правила за библиографско описание се налага като необходимост от създаването и поддържането на национална библиография и библиотечна система, в други е пряка последица от въвеждането на централна каталогизация, но независимо от причината за тяхното разработване през XX в., в периода на разцвета на фишовите каталози, каталогизацията все повече се унифицира, отначало в национален, а след това и в международен мащаб. Приемането на Парижките принципи на каталогизацията² и разработването като последица от тях на системата от международни стандарти за описание ISBD през 60-те и 70-те години на миналия век дават тласък на процеса на унификация на библиографското описание в световен план и стават основа на редица национални правила за каталогизация. Тези постижения на сътрудничеството обаче датират от времето на фишовите каталози и носят техните функционални характеристики. Електронните каталози, които през последните две десетилетия на XX в. получиха широко разпространение и почти навсякъде изместиха традиционните, до голяма степен са изградени на базата на тези характеристики. Чрез тях традиционните фишови каталози се трансформираха във формат на база данни, а това означаваше, че се променя не само формата на представяне на каталога, но и самата представа за него и за начина на ползване на библиографските записи. Към електронния каталог вече не се подхожда като към азбучно или систематично подредени библиографски описания, а чрез термини за търсене от тях се извличат множества от релевантни записи. Прилагането на нови, присъщи на базите данни техники на търсене в електронните каталози (булеви оператори, контекстови оператори, индекси за търсене) ги характеризира като качествено различни от традиционните. Елементите от данни, които съставят електронните каталози, не се различават от елементите на библиографското описание, дефинирани в стандартите и правилата, използвани при традиционна каталогизация. Тук обаче за нуждите на машинночетимата информация те са кодирани според изискванията на ISO 2709 или различните модификации на формата MARC. Трябва да се отбележи, че първообразът на този формат е предназначен за автоматизиране на отпечатването на каталожни картички за централната каталогизация на Библиотеката на Конгреса и след това става основа на създаването на машинночетими записи за електронни библиотечни каталози. По същия начин, двадесет години по-късно, при първите опити за автоматизация на каталогизацията в Националната библиотека, машинночетимите записи бяха предназначени за автоматизиране на отпечатването на

¹ **Schneider**, Karen. How OPACS Suck. ALA Techsource, 2006. <http://www.alatechsource.org/blog/2006/05/how-opacs-suck-part-3-the-big-picture.html/> 03.05.2010.

² **Statement** of principles adopted at the International Conference on Cataloguing Principles, Paris, October, 1961 / with commentary and examples by Eva Verona. – London : IFLA Committee on Cataloguing, 1971.

сериите на националната библиография и на каталожни картички, за изграждане на електронни каталози. Развитието на интегрираните библиотечни системи наложи в машинночетимите библиографски записи да се включат допълнителни данни, които не са присъщи на библиографското описание, но са необходими за автоматизирането на редица други библиотечни дейности. Така библиографският запис се превърна в многофункционална единица на системите за управление и организация на библиотеките и към него логично се появяват изисквания, характерни за бързоразвиващите се информационни системи в условията на глобалната мрежа.

Промени в информационната среда

Компютрите предизвикаха революция не само в областта на каталогизацията. Чрез тях станаха възможни съществени промени в създаването и разпространяването на знания. Публикуването в неговия традиционен вид вече не е единственото средство за комуникация на идеи. Средата на интернет дава възможност за много по-голяма бързина и географски обхват на комуникацията. Каталогите, които днес се възприемат като източник на библиографска информация за библиотечните фондове и механизъм за споделяне на библиографски описания, вече все по-трудно се справят с конкуренцията на тази нова и доста хаотична информационна среда. Мрежите, усъвършенстването на възможностите за предаване на данни и тяхната трансформация и реорганизация изключват изолацията на библиографската информация, създавана в библиотеките и налагат нейното интегриране към други видове библиографска информация (издателска, книготърговска). В тази среда има възможност от данните на каталогизацията да се извлича допълнителна информация. Появява се опасението, че при разширяването на обхвата на интегриране на метаданните на библиотеките (библиографски записи във формат MARC) с метаданните на други подобни агрегатори бързоразвиващият се свят на информацията няма да може да отговори на високите изисквания на каталогизаторите за обхвата и качеството на данните. От друга страна, цялостната и изчерпателна каталогизация на новите издания, която библиотеките извършват непрекъснато, не може да обхване стотиците хиляди значими електронни публикации. Осъзнаването на това предизвика създаването на стандарта за метаданни Dublin Core³, който информационните специалисти и библиотекарите възприемат като значително по-опростен, но все пак стандартен начин за описване както на новите форми на разпространяване на резултатите на интелектуалните усилия, така и все по-разнообразните материали, които се появяват в резултат на проектите на библиотеки, архиви и музеи за дигитализация.

Промяна в навиците и в уменията на потребителите

Информационната култура и познания на съвременните ползватели на библиотеките се различават значително от възможностите на читателите на библиотеките преди началото на масовото приложение на новите информационни и комуникационни технологии в ежедневието. Днес те живеят в интерактивния свят на глобалната мрежа и естествено се обръщат към нея за задоволяване на информационните си потребности. Това ново поколение често предпочита търсачките в интернет, които посочват директно източниците, а не метаданни за тях. Възможността с едно кликане да получат резултат от запитването си и да опре-

³ Dublin Core Metadata Initiative <http://dublincore.org/03.05.2010>.

делят неговата релевантност, ги задоволява повече от подробното описание на източника, което предоставя библиотечният каталог. Професионалното виждане на библиотекари и библиографи, които оценяват каталогизацията като процес с дълготрайно и многофункционално отражение, не среща разбирането на потребителите на библиографска информация, които, благодарение на новите технологични възможности, много често са извън библиотеките.

Нови развития в областта на теорията и стандартизацията на каталогизацията

Колкото и да е ограничен този кратък преглед на част от промените в контекста на съществуването и развитието на съвременната каталогизация, той показва недвусмислено необходимостта от преосмисляне на тази основна библиотечна и библиографска дейност. Трябва да признаем, че всеки опит за радикална трансформация на подобна дейност със солидна теоретична основа и многолетна практическа работа се посреща от каталогизаторите с голяма доза недоверие и критичност, но и с надежда за трасиране на път за бъдещото развитие, който да бъде продължение на предишните постижения. Всяка нова стъпка в историята на каталогизацията е свързана с определени промени, предизвикани от изменения в естеството на описваните материали или потребностите на ползвателите на библиографска информация.

Най-значимото явление, свидетелстващо за съвременното състояние и трайращо бъдещото развитие на каталогизацията, е разработеният и получил широко разпространение концептуален модел на библиографския универсум – FRBR (Функционални изисквания към библиографските записи)⁴. FRBR е резултат на усилията на работна група, определена от Постоянния комитет по каталогизация на ИФЛА след препоръките на състоялия се през 1990 г. в Стокхолм Семинар за библиографски контрол. Изследването се основава на основните функции на потребителите при ползването на библиографските записи и се разпростира върху всички видове библиотечни материали. То има теоретичен характер и, за да се избегне пристрастието към някои от ползваните в практиката правила за каталогизация, методологията му се основава на семантичния релационен модел за данни, наречен „модел на същностите и връзките“⁵. Прилагането на този модел към библиографския универсум първоначално е било насочено към определяне на набора от елементи на библиографския запис, които са достатъчни за осъществяването на основните функции на потребителите. Резултатите от разработката обаче надхвърлят рамките на тази задача, поставяйки обекта на изследването в контекста на информационните технологии. Тази нова гледна точка към каталогизацията позволява тя да се разглежда като процес на създаване на база данни с всички изисквания и възможности, произтичащи от това обстоятелство, и налага бъдещи съществени промени в практиката. Високата оценка, получена от FRBR в международен план, го налага като обединяващо звено в практическата дейност на каталогизатори и

⁴ **Functional requirements for bibliographic records : final report / IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records.** – München : K.G. Saur, 1998. – VIII, 136 p. http://www.ifla.org/files/cataloguing/frbr/frbr_2008.pdf /03.05.2010.

⁵ За концептуалния модел по-подробно в: **Дипчикова, Ал.** Функционални изисквания към библиографските записи : Коментар върху целите, понятията и препоръките на изследването на ИФЛА (Обзор). // *Библиотека*, № 4–5, 2003, с. 25–49.

информационни специалисти. Глобалният характер на разпространението на библиографската информация дава основни на ИФЛА, като организация, подкрепяща международното сътрудничество при създаването на основни нормативни документи в областта на каталогизацията, да поеме водеща роля в този процес. Международните усилия в тази област бяха степенувани в три последователни и съгласувани начинания, които до известна степен се застъпваха хронологично.

На първо място в резултат на новите теоретични постановки се постави въпросът за преосмисляне и очертаване на възможни изменения и допълнения към принципите на каталогизацията, които са в основата на всяко практическо ръководство в тази област. Няколко години и широка глобална дискусия бяха необходими, за да се разработи, утвърди и приеме като официален документ новият вариант на Парижките принципи на каталогизацията⁶. В първоначалния си вид той беше изграден на основата на изследване на 21 национални правила за каталогизация (вкл. и действащите български правила за библиографско описание – „Ръководство за азбучни каталози“^{7, 8}) за степента на тяхното съгласуване с постановките на Парижките принципи, за формата и структурата на редната дума в описанието, за въпросите, свързани с имената на лица и на колективни органи, за степента на използване на унифицирани заглавия и общи означения за материал, за начина на отразяване на периодичността на библиографските ресурси, за отразяването на структурата на многотомни издания и др.⁹. Новите международни принципи на каталогизацията бяха утвърдени от Секцията по каталогизация на ИФЛА и публикувани на 23 езика през 2009 г.^{10, 11}.

Всяка промяна на принципите естествено трябва да се отрази върху основните международни документи за стандартизация на библиографското описание – системата ISBD. Разработването на Обединен ISBD¹² е пряк резултат от необходимостта да се разшири обхвата на правилата за каталогизация и да се отстранят всички структурни и терминологични противоречия между изложението на принципите и документа за тяхното прилагане в практиката на каталогизацията. Обединеният ISBD запазва структурата, приложена в съществуващите стандарти

⁶ **International Conference on Cataloguing Principles**, Paris, 1961 : Report / ed. by A. H. Chaplin and Dorothy Anderson. – London : Organizing Committee of the International Conference on Cataloguing Principles, 1963. – VIII, 293 p. http://www.d-nb.de/standardisierung/pdf/paris_principles_1961.pdf/03.05.2010.

⁷ **Ръководство за азбучни каталози на книги**. – София : Нар. библ. Св. св. Кирил и Методий, 1989.

⁸ http://www.d-nb.de/standardisierung/pdf/code_bulgaria.pdf/03.05.2010.

⁹ За документацията по съставянето на първоначален вариант на Международни принципи на каталогизацията вж: http://www.d-nb.de/standardisierung/afs/imeicc_papers.htm/03.05.2010.

¹⁰ **IFLA Cataloguing Principles**. Edited by Barbara Tillett and Ana Lupe Cristán. – Munich : K.G. Saur, 2009.

¹¹ Текстът на този документ на български може да се ползва в електронна форма: Изложение на международните принципи на каталогизацията, http://www.ifla.org/files/cataloguing/icp/icp_2009-bg.pdf/03.05.2010.

¹² **International standard bibliographic description (ISBD)** / recommended by the ISBD Review Group ; approved by the Standing Committee of the IFLA Cataloguing Section. – Preliminary consolidated ed. – München : K.G. Saur, 2007. p. 6. Достъпно и на адрес: http://www.ifla.org/files/cataloguing/isbd/isbd-cons_2007-en.pdf

от системата ISBD, без да въвежда (с малки изключения) пряко терминологията на FRBR, възприета в Принципите на каталогизацията. Връзката между терминологията на концептуалния модел FRBR и обединения стандарт се осъществява косвено от специално разработена сравнителна таблица¹³. От гледна точка на българската каталожна практика, която и до днес се основава на национални стандарти за библиографско описание, съобразени с международните, Обединеният ISBD е нормативен документ, създаден и утвърден по процедури, които дават възможност за участие на различни страни. Неговата относителна консервативност в сравнение с концептуалния модел FRBR отразява търсените на международно равнище стабилност и последователност при създаването и обмена на библиографска информация. Трудно може да се допусне, че с широкото разпространение на информационните и комуникационните технологии в глобален мащаб безвъзвратно е прекратена границата на традиционното представяне на библиографската информация в познатия текстов вид. Правилата за представяне на библиографския запис, установени от ISBD, продължават да бъдат необходими, тъй като те дават възможност за изразяване на библиографското описание в достъпен и понятен вид и преодоляват ограниченията на езиковата бариера. Затова стандартът ще запази в бъдеще значението си на обединяващо звено за националните правила за библиографско описание. Неговият превод на български и приемането му в практиката е необходимо условие, за да се постигне възможното на този етап най-голямо приобщаване на нашата каталожна практика към международната.

Постановките на концептуалния модел FRBR обаче разглеждат описанието на информационните ресурси, поставяйки ударение по-скоро върху определянето на елементите на библиографската информация, необходими за идентифицирането на ресурсите, отколкото върху тяхната последователност и кодифицирането на разделителните знаци при представянето им в текстова форма. Именно в това се състои сериозното разграничение между последната редакция на международния стандарт и най-новата разработка в областта на каталогизацията – новите правила за описание на документи в традиционна и електронна среда, наречени Описание и достъп до ресурс (RDA)¹⁴. Отчитайки необходимостта библиографската информация да бъде изцяло интегрирана в средата на съвременните информационни и комуникационни технологии, създателите на тези нови правила насочват вниманието си в две основни направления. От една страна, те си поставят за цел да създадат ръководство за каталогизация на електронни ресурси и да го интегрират в правилата за останалите библиотечни материали. От друга, за да се доближат максимално до съвременното схващане за основните задачи на каталогизацията – подпомагане на потребителите при намирането, идентифицирането, подбор и достъп¹⁵ до необходимата им информация, те насочват каталогизатора към групиране на семантично близки библиографски записи с цел да се представи най-широк обхват на връзките между произведенията и техните създатели. Отличителна характеристика на RDA е стремежът към интернационализиране на ползването му и това проличава от степента на отдалечаване на терминологията и

¹³ <http://archive.ifla.org/VII/s13/pubs/ISBD-FRBR-mappingFinal.pdf> 03.05.2010.

¹⁴ За повече подробности вж: <http://www.rda-jsc.org/rda.html>

¹⁵ Вж **Изложение** на международните принципи на каталогизацията. Т. 3. Задачи и функции на каталога.

структурата му в частите, свързани с досегашната практика на каталогизацията в англоговорящите страни. Най-значимата характеристика на RDA обаче е тяхната насоченост към еволюция на структурата на библиотечните каталози в посока на доближаване до обектно-ориентирани бази данни и интеграция в семантичния уеб. Без да скъсват изцяло връзката с традиционната структура на каталога, новите правила се обръщат към бъдещето и предлагат перспективи за присъствието на създаваната от библиотеките библиографска информация в интернет.

Въодушевляването от този съвременен подход не се споделя безрезервно от всички специалисти в тази област. Основните критики, които се появяват наред с подкрепата на новите правила, се изразяват в опасенията, че приемането им и предизвиканата от това необходимост от евентуални промени в технологичната инфраструктура на каталогизацията биха стрували доста скъпо, че съществува известна неяснота по интегрирането на съществуващите библиографски метаданни към тях, че при представянето на библиографските данни се наблюдава разграничаване от структурата на ISBD, че революционната промяна в използваната терминология ще предизвика затруднения и др. Някои предполагат, че RDA ще бъдат по-трудни за използване от действащите в момента правила и че това ще доведе до проблеми при обучението на каталогизаторите. В доклада на Работната група за бъдещето на библиографския контрол към Библиотеката на Конгреса от 2008 г.¹⁶. (година преди окончателното завършване на новите правила) между другото се предлага дори да се преустанови временно работата по разработване на RDA и тези усилия да се разпределят към напредък във всички направления на интегрирането на библиографската информация в интернет: кодиране (ISO 2709¹⁷, XML), схеми (MARC, MODS (Metadata Object Description Schema), Абстрактния модел на DCM¹⁸) и правила за представяне на съдържанието (RDA), модели на съдържанието (FRBR), кодови таблици и списъци (контролирани речници, нормативни форми на имена)¹⁹. Независимо от тези съмнения, правилата RDA бяха завършени през 2009 г. и започна тяхното тестване в условията на практическа дейност в трите национални библиотеки на САЩ – Библиотеката на Конгреса, Националната медицинска и Националната селскостопанска библиотека. Очаква се в периодично попълваното методическо помагало Library of Congress Policy Statements (LCPSs) да бъдат включени указания за провеждането на тестването и резултатите от него²⁰.

След появата на FRBR и приемането на Международните принципи на каталогизацията и в други страни се поставя въпросът за преработване на действащите правила за каталогизация или въвеждане на изцяло нови. Независимо, че инициативата за приемане на нова редакция на принципите е продиктувана от

¹⁶ **On the Record** : Report of The Library of Congress Working Group on the Future of Bibliographic Control, January, 2008, с. 29. <http://www.loc.gov/bibliographic-future/news/lcwg-ontherecord-jan08-final.pdf>/03.05.2010.

¹⁷ **БДС ISO 2709** Формат за обмен на информация.

¹⁸ **DCMI Abstract Model**. <http://dublincore.org/documents/2007/06/04/abstract-model/>/03.05.2010.

¹⁹ **On the Record...**, с. 29.

²⁰ По-подробни сведения за процеса на тестване на новите правила вж на уебстраницата в сайта на Библиотеката на Конгреса. <http://www.loc.gov/bibliographic-future/rda/>/25.05.2010.

стремежа към усъвършенстване на библиотечните каталози в режим онлайн и задоволяване на новопоявили се информационни потребности, още в уводната част на този документ се подчертава, че той е изграден върху значимите световни традиции в областта на каталогизацията²¹. В този дух е подходящо да се припомнят теоретичните постановки на Ранганатан, който определя канони и нормативни принципи на каталогизацията. Наред с често цитираните и добре познати на библиотекарите закони на библиотекознанието, Ранганатан излага и принципа на локалната разновидност, според който: „1. международните правила за каталогизация трябва да отбелязват факторите, за които трябва да поемат отговорност отделните национални правила; 2. в националните правила за каталогизация трябва да се отбелязват факторите, за които поемат отговорност правилата за каталогизация на езикова основа в една многоезична среда; 3. националните правила за каталогизация или правилата, свързани с определен език, трябва да отбелязват факторите, за които трябва да поемат отговорност локалните правила за каталогизация на всяка отделна библиотека; 4. правилата за каталогизация на всяко йерархично ниво трябва да са съвместими едни с други, без да си противоречат; и 5. всяко пониско ниво в йерархията трябва да бъде допълнение към всички йерархични нива над него“²². Тези възгледи на Ранганатан са предизвикани от необходимостта да разглежда въпроса за създаване на национални и международнационални правила за каталогизация в условията на специфичните социокултурни условия на Индия, която представлява мозайка от култури, религии и езици, а това е налагало специално отношение към правилата за каталогизация. Основната задача при формулирането на този принцип е била да се осигури удобството на ползвателите при информационното обслужване. Международната общност на каталогизаторите днес се сблъсква с подобно предизвикателство, при което интеграцията на различни култури, религии, езици и азбуки в глобален мащаб може да бъде от решаващо значение при разработването и приемането на правила за каталогизация, защото тя не е изоставила същата основна цел на обслужването. Не е случайно, че в предварителното издание на Обединения ISBD от 2007 г. са включени някои примери за приложение на принципа на локалната разновидност. Например още в параграфа, посветен на принципите на изграждането на стандарта, се казва: „Ще бъдат включени различни нива на описание, включително необходимите за националните библиографски агенции, университетите и други научни колекции“²³, в параграф 0.1.3 се посочва: „ISBD предлага уговорки за представяне на максимално количество описателна информация, покриваща изискванията на различни библиографски дейности. Затова в него са включени елементи, които са жизненоважни за една или две библиографски дейности, но не непременно за всички“²⁴, а в параграф 5.1, посветен на означението за специфичен материал, има следната уговорка: „предполага се, че националните библиографски агенции или други агенции за каталогизация ще определят точните термини за специфични означения за материал, които отговарят на техните нужди и езици“²⁵. Тези при-

²¹ Вж **Изложение** на международните принципи на каталогизацията, с. 1.

²² **Ranganathan, S. R.** Classified catalogue code. – Madras: Madras Library Association, 1958, p. 53–54.

²³ **ISBD**, preliminary consolidated edition 2007, p. V.

²⁴ **Пак там**, с. 12.

²⁵ **Пак там**, с. 179.

мери са част от многобройните доказателства за невъзможността един-единствен международен документ да обедини изискванията и специфичните особености на всяка социокултурна среда.

В резултат на многогодишното развитие на теорията и практиката на каталогизацията сега тя разполага с логически модел, принципи, стандарти, многонационални и национални правила за каталогизация, които могат да бъдат свързвани с подобни взаимоотношения на съвместимост и да осигурят както нуждите от библиографска информация на национално ниво, така и изискванията за обмен на такава информация в глобален мащаб в средата на интернет. През последните години, освен RDA, само в две страни са разработени и въведени в практиката нови национални документи за регламентиране на каталожната практика – Русия²⁶ и Италия²⁷. От сравнението между основните структури на съдържанието им личи осъзнатата необходимост от съвременен поглед върху съдържанието и ролята на библиографските записи, но едновременно с това от запазване на връзката с традицията и особено с международния стандарт за библиографско описание като референтна норма. При този относително по-консервативен подход, очевидно не е преценено като приемливо да се пренебрегва или поне да се ограничава значението на най-широко прилагания досега стандарт, който освен всичко друго е и основа на самия концептуален модел FRBR. Едновременно с това и в двете национални правила се обръща нужното внимание на вътрешните връзки и взаимоотношения между обекти и атрибути в системата на каталога и се въвежда нова терминология, основана на FRBR. Усилията, положени от национални комисии за разработване на подобни правила, поставят под въпрос вероятността от създаване на единни международни правила за каталогизация или приемането RDA за такива. Убеждението на създателите на RDA, че за да се съсредоточат върху съдържанието, трябва да установят ясно разграничение между регистрираните библиографски данни и представянето на тези данни, все още не среща одобрение навсякъде. Може би стремежът данните да бъдат независими от каквато и да е конкретна структура или синтаксис, които досега са използвани за съхраняване и представяне на библиографска информация, има своето оправдание. Изолирането на данните дава възможност библиографските метаданни да се използват многократно и по различни начини в различен информационен контекст. Възможно ли е обаче да бъдат убедени в необходимостта от такава революционна стъпка всички агенции за каталогизация, които много често са притиснати от ограничения на капацитет и финансиране? Дали системите за споделена каталогизация и производителите на библиотечен софтуер в глобален мащаб ще бъдат в състояние да приложат в относително приемливи срокове нови единни международни правила? Отговорите на тези въпроси принадлежат на бъдещето, но засега изглежда по-вероятно унифицирането на практиката да се развива на многонационален езиков принцип, като не се пренебрегват националните особености в отделните каталожни традиции, но до степен, в която те не влизат в противоречие с международния стандарт (ISBD) и с Принципите на каталогизацията на ИФЛА.

²⁶ **Российские** правила каталогизации / Н. Н. Каспарова (рук.) [и др.]. – Москва : Пашков дом, 2008. Достъпно и на адрес http://www.library.ssti.ru/document/catal_1.pdf, http://www.library.ssti.ru/document/catal_2.pdf/03.05.2010.

²⁷ **Regole** italiane di catalogazione : REICAT / a cura della Commissione permanente per la revisione delle regole italiane di catalogazione. – Roma : ICCU, 2009. http://www.iccu.sbn.it/upload/documenti/REICA_bozza_complessiva_genn2009.pdf/03.05.2010.

БИБЛИОТЕКАТА НА ЕДИН ПРОВИНЦИАЛЕН УПРАВИТЕЛ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ – ОСМАН ПАША, ВАЛИЯ НА САЙДА

СТОЯНКА КЕНДЕРОВА

Наред с три оригинални каталога на публични или *вакъфски* библиотеки¹, във фонда на отдел „Ориенталски сбирки“ при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ) се съхраняват и отделни списъци на частни библиотеки, които откриваме върху страниците на *дефтери* (регистри), ръкописни книги или единични документи. Вече имахме възможността да запознаем научната общност с подобни описи на библиотеки на няколко души, изпълнявали различни функции в османската държава². В настоящата работа вниманието ни е обърнато към един управител в арабските провинции на Османската империя, а именно – Осман паша, който в края на XVII–първата четвърт на XVIII в. е валия на Сайда (Ливан).

Осман паша започва жизнения си път в черкезко селище в Кавказ, минава през двора на Селим Гирай I³ като негов роб и постепенно достига до поста на *чухадар* и

¹ Единият от тези каталози отразява фонда на библиотеката на Осман Пазвантоглу във Видин през 1837 г. (S 52a), а другите два – на две библиотеки в Самоков (ОР 1121 и Д 487). Вж. Кендерова, Ст. Книги, библиотеки и читателски интереси сред самоковските мюсюлмани (XVIII–първа половина на XIX век). – София, 2002; **Същата**. Големите обществени (вакъфски) библиотеки по българските земи в светлината на новоиздирени извори. // *Историята на книгата – начин на живот* : Сб. в чест на проф. дфн Ани Гергова / Състав., ред. Кр. Даскалова. – София, 2002, с. 115–151; **Същата**. Библиотеката на Осман Пазвантоглу по времето на Софроний (според новооткрит неин опис). // *Софроний Врачански* : Сб. изследвания / Състав. Д. Караджова и др. – София, 2004, с. 304–311; **Същата**. Дарителите за библиотеката на семейство Пасбанзаде. // *Библиотека*, 2008, № 1, с. 17–30; **Kenderova, St.** Traditions et innovations dans le catalogage des livres des Bibliothèques de waqf en Bulgarie. // *Проучвания в чест на проф. Вера Мутафчиева* / Състав. Е. Радусев, З. Костова, В. Стоянов. – София, 2001, с. 147–174.

² **Кендерова**, Ст. За интереса към книгата у едно турско семейство от Самоков. // *Изследвания в чест на чл.-кор. проф. Страшимир Димитров*: Т. 1 / Състав. В. Тодоров. – София, 2001, с. 311–324; **Същата**. Лични сбирки от книги и дарителска дейност. // **Същата**. Книги, библиотеки и читателски интереси..., с. 175–223; **Същата**. Мястото на еш-шейх ел-Хаджж Хасан бин Салих сред самоковските книжовници от XVIII век. // *Арабистика и ислямознание*. Т. 2. Студии по случай 60-год. на доц. дфн Пенка Самсарева. – София, 2003, с. 359–371; **Същата**. За една ранна библиотека от епохата на селджуците. // *Библиотечни дискурси* : Юбил. сб., посветен на 60-год. на Александра Дипчикова. – София, 2006, с. 141–157.

³ Кримският хан Селим Гирай I управлява в периодите 1671–1678, 1684–1691,

сияхдар (1690), т.е. един от началниците на най-близко стоящите до султана хора⁴. Само три години по-късно той вече е *везир* (министър) и това го определя като един от „стълбовете на държавата“. По-нататъшната му успешна кариера е свързана също с високи постове в столицата и в различни селища в Анадола, Сирия и Ирак. Последната длъжност, която заема до смъртта си на 08.01.1727 г., е *валия* на Сайда.

Освен като представител на административната и политическата власт в Османската империя Осман паша е и един от основните откупчици на държавни приходоизточници в Сирия (*молтезим*)⁵, което предполага, че в неговите ръце са съсредоточени и големи финансови възможности. След смъртта си обаче той оставя дългове към държавата, поради което имуществото му е описано и конфискувано. С този въпрос се занимават централните органи на властта в лицето на министъра на финансите и министър-председателя. Налице е сериозна преписка от документи, която проследява процедурата от момента на кончината на Осман паша до последните финансови отчети, отразяващи стойността на неговото имущество.

Преписката включва три опис (*дефтери*) на неговото наследство. Първият опис или регистър (Ф. 285 А, а.е. 80) е съставен в периода 12–20.01.1727 г. от кадията на Сайда и включва цялото движимо наследство на покойника. На първо място е представена библиотеката на Осман паша (л. 1б–3а). В опис са отразени още: пари; сребърни и други предмети, както и скъпоценни камъни; вещи и предмети от индийски и друг произход; съдове и прибори; пушки, други уреди и инструменти; домашни животни (коне, катъри, камили и друг впрегатен добитък); музикални инструменти; палатки, чадъри и други покривала; кухненски съдове и зърнени храни.

Към опис е приложен *иям* (съдебно решение) на кадията на Сайда от 12–20.01.1727 г., в който е отбелязано, че недоборите от *мукаташите* (държавни приходоизточници) на Бейрут и Сайда от месец март 1138 (1726–1727) година възлизат на 72 106 гроша и половина.

Вторият опис (Ф. 282, а.е. 2) отразява всички вещи и предмети, регистрирани в първия опис, с изключение на книгите от библиотеката. Към него е прикачено изложение на министъра на финансите до Великия везир, в което се пояснява, че вещите, при описанието на които е отбелязана буквата „*мим*“ (в оригинала, изписана с пурпурно на цвят мастило), да бъдат поставени в сандъци и превозени до пристанището Искендерун, след което, заедно с книгите от библиотеката, да се изпратят за столицата Истанбул. Всички останали вещи и предмети трябва да бъдат разпродадени на *сука* (пазара) в Сайда, за което има издаден султански *ферман*. Необходимо е да се състави друг опис (*дефтер*), който да отразява техните цени и получената след продажбата обща сума.

1692–1699 и 1702–1704. Вж **Босвордт**, К. Э. Мусульманские династии. Справочник по хронологии и генеалогии. Перев. с англ. – Москва, 1971, с. 210.

⁴ **Недков**, Б. Османотурска дипломатика и палеография. I. – София, 1966, с. 42–43.

⁵ За системата на откупуване на държавни приходоизточници в Сирия вж **Мутафчиева**, В. К вопросу о землевладении в Сирии в XIV–XVI вв. // *Византийский временник*, т. 26. – Москва, 1965, с. 58–66; **Смелянская**, И. М. Социально-экономическая структура стран Ближнего Востока на рубеже нового времени (на материалах Сирии, Ливана и Палестины). – Москва, 1979; **Mantran**, R., J. Sauvaget. Règlements fiscaux ottomans. Les provinces syriennes. – Beyrouth, 1951; за документи на арабски език, свързани с историята на Сирия през османския период, вж **Kenderova**, St. Ottoman-Period Arabic Language Archives on Bilad ash-Sham in the Bulgarian National Library. // *Chronos*. – Tripoli (Liban), 2005, № 11, p. 209–230.

Третият опис (Ф. 282 А, а.е. 16) е с дата 22.02.1727 г. и отразява продадените на султанския сук в Сайда вещи и предмети от наследството на Осман паша, срещу които в предходния регистър не е отбелязана буквата „мим“. Във встъпителната му част обаче е казано, че докато е бил *валия* на Сайда, починалият *везир* Осман паша е натрупал големи дългове към държавата. За да бъде запорирано наследството му, с височайши *ферман* е назначен специален съдебен изпълнител. Продажбата е извършена с негово знание, със знанието на служители на покойника и по законен начин, за което е съставен въпросният *дефтер*. Ето защо единствено тук към всеки предмет е направено обозначение и за неговата цена. Общата сума на продадените вещи възлиза на 20 342 *гроша* и половина и една четвърт от *гроша*.

Прегледът на вещите и предметите, отразени в опис на наследството, създава у нас убеждението, че Осман паша е живял в своя дом (най-вероятно – дворец) в пълен разкош. Когато се е хранел, той е ползвал прибори, изработени от седеф и рибена кост, медни съдове и порцеланови чаши. Обличал се е в скъпи дрехи, платовете за които са доставяни от различни краища на империята (Босна, Мардин, о-в Сакъз, Кипър, Шам-Сирия, Халеб, Тарабулус, Багдад, Мосул, Персия, Алжир, Египет), дори от Франция и Лондон. За уюта в дома са допринасяли скъпите часовници и прекрасните килими, с които е бил застлан подът. Определена слабост са му били ловът и музиката, за което свидетелстват десетките пушки и различни музикални инструменти. В касата му са установени златни монети и златни синджир, жълтици със султанска *тугра*, жълтици, наречени „костантини“ (вероятно от византийски произход), унгарски жълтици, полски *злоти*, *еседи* гроша⁶ и други пари.

Цялото това материално благополучие свидетелства за солидни финансови възможности, благодарение на които Осман паша е бил в състояние да задоволява и други свои интереси, а именно към книгата, един скъпо струващ за времето си предмет, особено ръкописната книга. Самият факт, че неговата библиотека е отразена на първо място в регистъра, директно е конфискувана в полза на държавата и е изпратена в столицата, недвусмислено доказва значението, което ѝ отдават управляващите. Разнообразната тематика на книгите, сред които процентът на произведенията на светска тематика е доста висок, доказва, че това е библиотеката на един представител на административната власт, който, наред с прекрасните образци на *Корана*, между които и ранен препис, изписан на *куфическо* писмо⁷, проявява жив интерес и към литературата, историята, географията, медицината и астрономията.

Библиотеката на Осман паша включва общо 299 тома книги (около 280 главия), които са представени в 294 описания. Може да се приеме, че всички те са ръкописни, тъй като жизненият път на Осман паша свършва само две години преди да се появят първите книги, отпечатани от Ибрахим Мютеферрика, съзателят на първата печатница на турски език в Османската империя⁸. Част от съчиненията

⁶ *Еседи* грош (лъвски грош) – монета от селджукския период; грош, върху който е бил изобразен лъв. Вж. Недков, Б. Османотурска дипломатика и палеография. II. Документи и речник. – София, 1972, с. 364.

⁷ Най-ранните преписи на *Корана* са изписани именно на *куфическо* писмо. Вж. подробно Huart, Cl. Les calligraphes et les miniaturistes de l'Orient musulman. – Paris, 1908, р. 67–74. За образци на *Корана*, изпълнени на *куфи*, вж. Zain al-Din, Naji. The Beauties of Arabic Calligraphy. – Baghdad, 1971.

⁸ Вж. Кендерова, Ст., З. Иванова. Най-ранни арабографични печатни издания във фонда на Ориенталския отдел при Народната библиотека. // Библиотеката – минало и

от библиотеката на Осман паша се срещат много рядко в сбирките на днешните книгохранилища, което повишава доста нейната стойност откъм съдържание.

Анализът на тематиката на книгите показва, че макар и с малък превес над останалите, произведенията, най-общо казано, на религиозна тематика (*Коран* и *коранически науки*, *хадиси*, догматика, молитви и проповеди, *суфизъм*, право и биографии) преобладават. Те са представени в общо 156 тома. Освен това допускаме, че част от книгите, чиято тематика не сме успели да определим, също се отнасят до въпроси, свързани с ислямската религия. Като цяло, тези 156 тома представляват около 52,2% от общото количество на книгите. Между тях преобладават заглавията (50 в общо 59 тома) от областта на мюсюлманското право. Този факт не ни изненадва, тъй като в случая е налице библиотеката на един висш представител на провинциалното управление, който е изпълнявал важни функции и в столицата на Османската империя.

Тематично разпределение на книгите от библиотеката на Осман паша

№	Тематика	Тома	Заглавия
I	<i>Коран</i> и <i>коранически науки</i>		
	1. <i>Коран</i>	4	1
	2. <i>Тафсири</i>	13	9
	3. Други	9	8
II	<i>Хадиси</i>	11	11
III	Догматика		
	1. Догматика	26	21
	2. Догматика или право	2	1
IV	Молитви и проповеди		
	1. Молитви и проповеди	12	10 (1-сборник)
	2. Молитви или окултни науки	1	1
V	<i>Суфизъм</i>	8	8
VI	Право		
	1. Разклонения на мюсюлманското право	46	39
	2. Сборници – <i>фетви</i>	10	8
	3. Наследствено право	2	2
	4. Законници	1	1
VII	Биографии		
	1. Биографии на Пророка	11	6
	2. Други биографии	2	2
	3. <i>Фада'ил</i> и <i>Манакиб</i>	2	2

настояще ; Юб. сборник, посветен на 125-год. на НБКМ. – София, 2005, с. 367–374;
Събев, О. Първото османско пътешествие в света на печатните книги (1726–1746). Нов поглед. – София, 2004.

VIII	Философия, логика, етика		
	1. Философия	8	6 (1-сборник)
	2. Логика	4	4
	3. Логика или <i>хадиси</i> , или право	2	1
	4. Етика	2	2
	5. Политика	1	1
IX	6. Философия и политика	2	2
	Филология		
	1. Граматика	14	10
	2. Лексикография	5	6 (1-сборник)
	3. Граматика или догматика	2	2
X	4. Реторика и стилистика	3	3
	Художествена литература (поезия и проза)	18	16 (1-сборник)
XI	1. Народна литература	1	1
	История	18	18
XII	География и космография	5	5
XIII	Математика и астрономия		
	1. Математика	2	1
	2. Математика или алхимия	1	1
	3. Астрономия	9	10 (1-сборник)
XIV	Медицина и ветеринарно дело	4	5
XV	Окултни науки	1	1
XVI	Енциклопедии и библиографии	2	2
XVII	Сборници с неясна тематика	4	Поне 12
XIX	Заглавия, чиято тематика е неопределена	31	31
	О б щ о	299	Не по-малко от 280

Централно място сред съчиненията на правна тематика заемат коментарите и суперкоментарите на „*ал-Хидайа*“, основен труд по *ханафитско* право на ал-Маргинани (ум. 1196), разширен авторски коментар към „*Бидайат ал-мубтади*“. С най-много преписи в тази група – три, се откроява „*Ислах ал-идах*“ на Ибн Камал паша (ум. 1533), завършен през 1521 г. и поднесен на султан Сюлейман I. В труда се разясняват и изправят грешките, допуснати в „*ал-Уйкайа*“ на Садр аш-Шари'а ал-Лууал (ал-Акбар) ал-Махбуби (ум. около 1274), и в неговия коментар, съставен от Садр аш-Шари'а ас-Сани (ал-Асгар) ал-Махбуби (ум. 1346), който поради голямата си известност сред научните кръгове и силното приложение в учебния процес, е известен с наименованието си „*Садр аш-Шари'а*“.

Голямо разпространение в Османската империя поради практическото им приложение имат сборниците-*фетви*. В библиотеката на Осман паша откриваме 10 тома, три от които са на османотурски език: сборникът на Пир Мехмед ел-

Йускуби (ум. около 1620 г.), работил като *мюфтия* в Скопие и Солун, *фетвите* на *шеихюлюсияма* Минкари-заде (ум. 1677) и изключително търсеният сборник на Али ефенди (ум. 1691). Между заглавията на арабски език с особено голямо влияние сред *кадите* и *мюфтиите* се е ползвал трудът на Кадихан (ум. 1196). Той съдържа много питания и съответно отговори на въпроси, свързани с ежедневната практика; освен това е служел и като основен извор за издаване на други *фетви*.

Осман паша не остава безразличен и към книгите, които могат да го запознаят по-добре с предписанията на неговата религия. Специално за ритуала, който следва да се изпълнява по време на поклонението в Мекка, той притежава три съчинения, най-важното от които е *„Манасик ал-хаджж“* („Обреди на поклонничеството“), под което заглавие съществуват съчинения на арабски и турски език, та дори и на персийски.

Биографичната литература, особено произведенията, които съдържат описания на живота на Мухаммад и на неговите последователи, намират също широко място в библиотеката на Осман паша. Предпочитано заглавие тук е *„аш-Шифа' аш-шариф“* на ал-Йахсуби (ум. 1149), което представлява биография на Пророка. По тази причина някои съвременни изследователи, както и автори на някогашни каталози на мюсюлмански библиотеки, го нареждат между трудовете от областта на *хадисите*. Две произведения на автори, живяли през XV–първата четвърт на XVI в., също заслужават да бъдат отбелязани: *„ал-Мауахиб ал-ладунийя“* („Мистически дарения в мохамеданските награди“) на ал-Касталлани (ум. 1517) и преводът му на турски език, както и преводът от персийски на турски език на *„Раудат ал-ахбаб фи сийар ан-Наби уа'л-ал уа'л-асхаб“*, чийто автор е Джамал (Джалал) ад-Дин аш-Ширази (ум. 1520)⁹. Привлекателните страни на четиримата праведни халифи са разкрити в *„Фада'ил-и джихар-и йар“* („Достойнствата на четиримата приятели“)¹⁰. Сведения за учените на Османската империя пък Осман паша черпи от известния труд *„аш-Шахик ан-ну'манийя фи 'улама ад-даула ал-'усманийя“* („Анемонии за учените на Османската държава“) на Ташкьопрюзаде (ум. 1561).

Предпочитаните от Осман паша заглавия, свързани с името на Пророка, се допълват и от сборника-молитви *„Дала'ил ал-хайрат“* на ал-Джазули (ум. 1465), който намира много голямо разпространение в мюсюлманския свят.

Прави впечатление интересът на Осман паша към литературните науки и в частност към произведенията на персийски език. В неговата библиотека присъства Сборникът-поеми (*Диван*) на Мустафа Шам'и (ум. 1597), *„Гулистан“* („Розова градина“) – поема в проза, смесена със стихове на аш-Ширази, известен повече като Са'ди (ум. 1292), и два самостоятелни тома от епичната поема *„Тимур-нама“* на Джами, с псевдоним Хатифи (ум. 1520–1521)¹¹. Ако към тези заглавия добавим и известния коментар на *Корана* на Хусайн ал-Ва'из ал-Кашифи (ум. 1504–1505) и том от областта на догматиката, за който специално е означено, че е на персийски език, с право можем да отбележим, че тяхното присъствие не е случайност, а доказателство за доброто владение на езика от страна на Осман паша. Бихме допуснали

⁹ *Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazınlar Kataloğu* (1870–1980). Cilt I. – [Cairo], 1987. № 834.

¹⁰ *Devellioğlu*, F. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. – Ankara, 1993, p. 1156.

¹¹ За препис на „Тимур-нама“, съхраняван в НБКМ, вж **Киселинчева**, М. Персийски миниатюри от 16 век от ръкописи, съхранявани в Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София. София, 1981; **Кендерова**, Ст. З. Иванова. Избирките на османските библиотеки в България през XVIII–XIX век. Каталог на изложба от ръкописи и старопечатни книги. – София, 1999, № 39.

дори, че той с интерес и любопитство е чел страниците от „*Гулистан*“, посветени на ежедневно поведение и държание на личността, на възпитанието на детето, на възгледите на автора по отношение на управляващите и управлението на държавата. Поемата е възприемана и като класическа книга за изучаване на персийския език и много откъси от нея, предимно с мистическо и религиозно съдържание, са заучавани наизуст. Тя намира широко разпространение и в библиотеките в българските земи и присъства в програмата на училищата¹².

Произведенията, посветени на успешните завоевания от средновековната арабска история, между които „Завоеванията на Маслама“, „Завоеванията на Персия“, „Завоеванията на Сирия“, „Фетх-наме“, също се оказват любимо четиво за Осман паша. В библиотеката му откриваме и доста заглавия на турски език: „*Селим-наме*“ пресъздава военните походи на султан Селим I (1512–1520); „*Ревзат ел-ахбар*“ („Градина на известията“) на На'има (ум. 1716) е хроника на историята на Османската империя от 1591 до 1659 г.; известният труд на Ходжа Са'д ад-Дин (ум. 1599) „*Тадж ет-теварих*“ („Корона на историите“) пресъздава историята на османската династия от нейното начало до смъртта на султан Селим I. Съставена по време на управлението на Селим II (1566–1574), тя е посветена на султан Мурад III (1574–1595) във връзка с възкачването му на престола. Редно е да отбележим и името на Хаджжи Халифа, известен и като Кятиб Челеби (ум. 1657), още повече, че той присъства и с известния си библиографски справочник „*Кауиф аз-зунул*“, задължително използван и днес в работата ни с източните ръкописни книги.

Понякога е трудно да се определи точно дали едно произведение е от областта на историята или в него преобладава географската тематика. Такъв е случаят и с „Книга на увещанията и назиданието в споменаването на кварталите и паметниците“, известна и с по-краткото си наименование „*ал-Химат*“ („Кварталите“). Нейният автор, един от най-видните представители на египетската историческа литература – ал-Макриси (ум. 1442), е преподавал *хадиси*, заемал е функции на съдебно лице, а в началото на XV в. е ръководел и *вакъфите* на Дамаск. Трудът, над който той работи повече от 20 години, съдържа пълно историко-топографско описание на Египет и главно на Кайро¹³.

Силно впечатление прави наличието на съкратена версия на известното произведение на ал-Идриси (ум. 1165) „*Китаб Нузхат ал-муштак фи-хтирак ал-афак*“ („Книга за развлечение на копнеещия да преброди страните“), създадено по желание на норманския крал Роджер II (1130–1154) в Палермо и завършено през 1154 г.¹⁴

¹² **Akyüz, Y.** Türk Eğitim Tarihi (Baslangıçtan 1993'e kadar). – Istanbul, 1994, p. 97–101; **Кендерова, Ст.** Книги, библиотеки..., с. 67–68; **Същата.** Програма, предмети и учители към турската прогимназия (*рюшдийе мектеби*) в Пловдив (1881–1883 г.). // *Професия*, поприше, призвание : Юбилеен сборник, посветен на 65-год. на Р. Колева. – София, 2008, с. 227–252; **Бербер, Х.** Преподаването на персийски език в рюшдийе училищата на Османската империя. // *Общуваше с Изтока* : Юбилеен сборник, посветен на 60-год. на Ст. Кендерова. – София, 2007, с. 470–478.

¹³ **Михайлова, А. И.** Каталог арабских рукописей Института Народов Азии АН СССР. Выпуск 2. Географические сочинения. – Москва, 1961, № 25–26.

¹⁴ По-подробно за този труд, обстановката, в която се създава, и информацията за Балканите, вж **Недков, Б.** България и съседните ѝ земи през XII век според „Географията“ на Идриси. – София, 1960; **Кендерова, Ст., Б. Бешевлиев.** Балканският полуостров, изобразен в картите на ал-Идриси. Палеографско и историко-географско изследване. – София, 1990;

Този факт потвърждава изказаното от Й. Крамерс предположение, че през 1192 г. се появява съкратен вариант от големия труд на ал-Идриси¹⁵.

Представата на Осман паша за света се допълва и от географска карта, отразена непосредствено след описа на книгите. Светът обаче е пълен с чудеса, които възбуждат любопитството на всеки. Ето защо в библиотеката присъстват и заглавия като „Дар на чудесата“ и „Чудеса на творенията“. Последният труд има много версии, като най-известната е на арабския космограф Закарийя ал-Казуини (ум. 1283), част от преписите на която са изпълнени с прекрасни миниатюри на растения и животни. В него се съдържат сведения по космография и физическа география, минералогия и ботаника, зоология, анатомия и психология. В първия раздел на труда са описани небесната сфера и планетите. Разбира се, Осман паша може да допълни познанията си за тях и от други 9 тома, този път по астрономия, към която област ще отнесем и астролоба, за наличието на който също е направена отметка в документа. Предпочитан автор тук се оказва Махмуд ал-Джагмини (или ал-Чагмини) ал-Хуаризми (XIII в.)¹⁶, математик, астроном и лекар. Нему принадлежи и извлечение от знаменития труд на Ибн Сина – Авицена (ум. 1037) „Законът в медицината“, наименовано „*ал-Канунджа фи 'т-тибб*“ („Малък закон в медицината“)¹⁷. Това произведение не присъства в библиотеката на Осман паша. Затова пък е налице трудът на Ибн Сина, наред с коментар към „*Муджаз ал-Канун фи 'т-тибб*“ (№ 113) на Ибн ан-Нафис (ум. 1288).

* * *

Осемнадесетото столетие в Османската империя се характеризира със силно изразена тенденция към създаването на нови библиотеки и едновременно с това към подновяване и разширяване на вече съществуващите. На тази инициатива, подета от султани и велики везири, откликват и други висши служители, в това число и управители на провинции (*валии*), като създават библиотеки в родните си места или в градовете, в които са на служба¹⁸. По това време в българските земи се появяват *вакъфските* библиотеки на Йомер ага, баща на известния Осман Пазвантоглу (ум. 1807) от Видин, на ел-хаджж Сюлейман ефенди от Самоков, на шейх ел-хаджж Ахмед ел-Кешфи ефенди (ум. 1747), също от Самоков, на Шериф Халил паша към „Томбул джамия“ в Шумен¹⁹. Осман паша не прави изключение от тази тенденция. Едва ли обаче книгите му, чийто брой след неговата смърт възлиза на 299 тома, една внушителна за

Кендерова, Ст. Политическата и културно-историческата ситуация в Сицилия през XII век (с оглед сведенията на ал-Идриси за Балканите). // *Orientalia*. – София, 2006, № 2, с. 9–28.

¹⁵ **Oman**, G. „Al-Idrisi“. – *EF*. Vol. III. – Leiden-London, 1971, p. 1033.

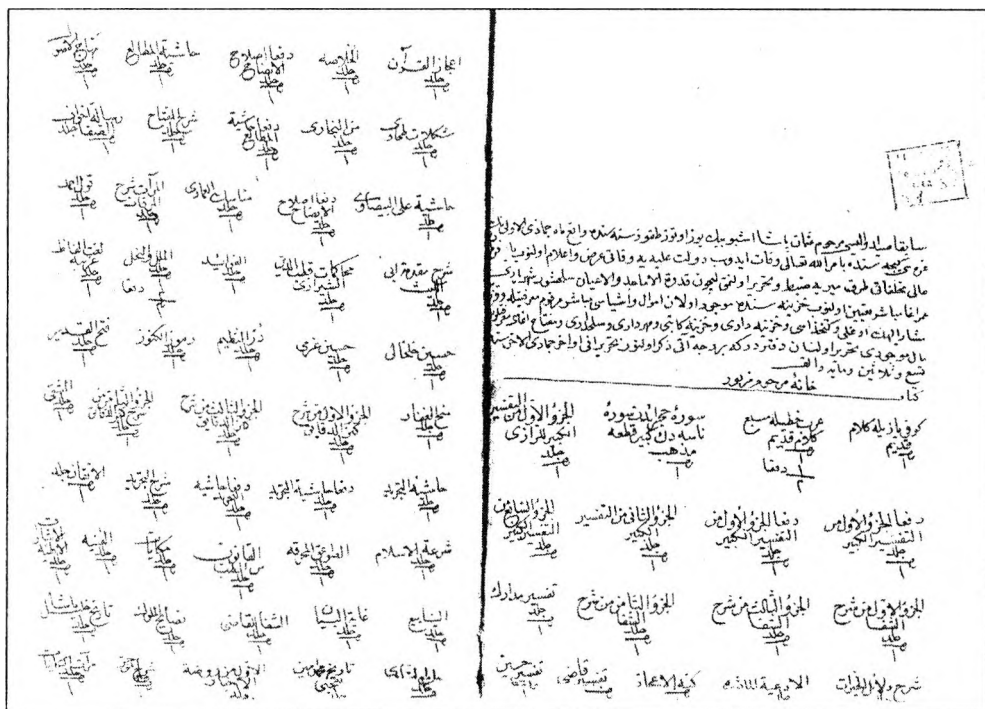
¹⁶ *GAL* I 473, № 5; *SB* I 865; вж **Матвиевская**, Г. П. Б. А. Розенфельд. Математики и астрономы мусульманского Средневековья и их труды (VIII–XVII вв.). Кн. 2. – Москва, 1983, с. 368–370, № 337а.

¹⁷ *GAL* I 452, № 1, 82; *Auszüge*, с; *SB* I 826.

¹⁸ **Cunbur**, M. Şeyhülislâm Veliyüddin Efendi Vakıfları ve Kütüphanesi. // *Necati Lügall Armağanı*. – Ankara, 1969, p. 165–189.

¹⁹ Докато при Осман паша религиозните науки са малко над 50%, а книгите на светска тематика са около 32,8%, то в библиотеката на шейх ел-хаджж Ахмед ел-Кешфи ефенди от Самоков 66,67% от книгите са на религиозна тема. Библиотеката на Садреддин Конев (ум. 1274 г.), духовно лице, живяло и творило в средата на XIII в., е съдържала не по-малко от 178 тома книги. Тук значително преобладават съчиненията на религиозна тематика. В библиотеката на фамилия Пазвантоглу през 1837 г., в която по-голямата част от книгите са

лична библиотека цифра, са комплектувани само по времето, когато той е на служба в Сайда. Съвсем спокойно можем да кажем, че интересът му към писаното слово и знанието датира много преди да поеме последния в своя живот пост, така както би могло да се приеме и че богатството в неговия дом не е натрупано само от престоя му в ливанския *вилаетски* център. И ако описът на движимото му имущество²⁰ създава доста добра представа за материалното благополучие на провинциални владетели от висок ранг или поне на тези, които изпълняват своята служба в арабските провинции на Османската империя през втората половина на XVII–първата четвърт на XVIII в., то описът на неговата библиотека доказва, че интересите на тези държавни функционери²¹ са доста пространни и широко обхванати към светските науки.

Начало на описа на книгите от личната библиотека на Осман паша

вакфирани от бащата, впечатлява пък големият брой заглавия от областта на медицината (45 тома), литературата (51 тома), поезията на персийски език (115 тома), философия и астрономия (59 тома), биографии, жития и история (186 тома), биографии и история (145 тома). Вж **Кендерова**. Ст. Книги, библиотеки...; **Същата**. Големите обществени (вакфски) библиотеки...; **Същата**. Библиотеката на Осман Пазвантоглу по времето на Софроний...; **Същата**. За една ранна библиотека...; **Същата**. Дарителите за библиотеката...

²⁰ Предстои превод и издание на този опис.

²¹ За социалното разделение в османското общество вж **Мейер**, М. С. О соотношении светской и духовной власти в османской политической системе. // *Ислам в истории народов Востока*. – Москва, 1981, с. 51–62; **Същият**. Социально-экономический строй Османской империи во второй половине XVII–XVIII в. // *История стран Азии и Африки в новое время*. Т. I. – Москва, 1990, с. 243–261.

ОБЩЕСТВЕНИТЕ БИБЛИОТЕКИ КАТО ИНФОРМАЦИОННИ ЦЕНТРОВЕ

БИБЛИОТЕЧНИ ПРОФИЛИ, ТЕНДЕНЦИИ И ВЪЗМОЖНИ РАЗВИТИЯ В ЕВРОПА

РУМЯНА КОЙЧЕВА

Три са основните фактора на промяна в публичните библиотеки днес: информационното общество, глобализацията и демократизацията, консуматорската култура.

Как се съотнася информационното общество към публичните библиотеки? Произвеждат се и циркулират огромни потоци от дигитална информация, начините на информиране и изграждане на познания са коренно променени. Развитието на икономиката също е променено и се базира на непрестанно производство на ново знание във вид на нови продукти. При инвазията на технологиите в икономиката, а също в бита и в администрацията, само след няколко години животът без информационна грамотност ще бъде невъзможен. Всичко това изисква от човека във всяка професия непрекъснато информиране и учене, при това натоварва обществените библиотеки с нови функции.

Фактор от друга парадигма – глобализацията – усложнява по различен начин средата на функциониране на библиотеките. Глобализацията на пазарите и на бизнеса, планетарното движение на капитали, експерти, идеи, от една страна, и бумът на икономическата имиграция от бедния свят, от друга, създават силно хетерогенна среда в Европа, невиждано смесение на етноси и култури. Либерализацията след 1968 г. в Европа и след 1989 г. в България, от своя страна, позволиха надигането на „различните“, идентифицирането на маргинализираните и на общностите на ръба, бумът на субкултурите, а също и признаването на статута на популярната култура, което създава нови потребности и очаквания към библиотеките и разчупва границите на представата за тях.

Как влияе на библиотеките третият фактор – консумативното общество? Обществото, чиято производителност и просперитет зависят от потреблението, поставя библиотеките в ситуация на неравно състезание с комерсиалните производители на информация, култура и забавления, например медиите, туризма, развлекателните и културните индустрии, които инвестират в непрекъснато диверсифициране на продуктите си, в реклама и дизайн за привличане на повече потребители, нещо, което не присъства в архетипа на библиотеките като некомерсиални институции, и така ги поставя пред съвсем нови изисквания. Новият културен либерализъм както и достъпът до богатството от културни форми на небивал обем от хора навсякъде по света чрез телевизията и интернет създават и нов тип потребител – културният всеядец, който с еднакво удоволствие се наслаждава на класическо изкуство и на улични пърформанси. Този феномен също изправя библиотеките пред необходимостта от посрещане на нови потребности.

Какво се случва с публичните библиотеки в една непрестанно формираща се среда, към която те трябва да се пригаждат в името на потребителите си, а също и в името на оцеляването си; как се вписват в културата на пазарните отношения, как се променят, симптоми за какви настоящи тенденции може да разчетем в тези промени? Ще подхожда с примери на библиотеки, предимно от Старата Европа, които могат да бъдат наречени успешни заради важното място, което заемат в живота на отделния човек и на местните си общности. Така се надявам да бъде полезна на българските библиотеки в усилията им за модернизация.

Профил 1. Новата библиотека в Амстердам, най-космополитният град в Европа, с жители от около 180 култури

Проект на Община Амстердам, с който градът се гордее, библиотеката е открита бляскаво и с огромна медийна кампания на 7 юли 2007 г. Това е голяма модерна сграда от стъкло и метал, вдясно от добре известната Централна гара, хващаща погледите отдалеч. Говори се, че идеята е да се привлекат инвеститори към заселването на незаетото в момента градско пространство с подобни значими сгради. Според новия си сайт библиотеката се представя като остров на знанието, стреми се към универсалност и баланс на колекциите, но желае от хранилище на книги да се превърне в жив организъм; работи 7 дни по 12 часа, има 7 конферентни зали, образователна стая за 50 души, предлага международни вестници от всички и подбрани списания от около 200 страни, има две кафенета-читални, също, в духа на либерализма на Амстердам – внушителна подръчна колекция от гей литература и пространство за дебати на тази общност. Отчита средно 7000 посетители на ден. Мисия – да бъде място за срещи от световна класа в областта на културата и информацията. В името на това често присъства в медиите.

Могат да се посочат още много подобни публични библиотеки – в Ротердам, Гент, Сиатъл, Еспоо, Манчестър, Остин. Това е моделът на престижната библиотека; напомня за големите културни и политически проекти за националните библиотеки във Франция, Сингапур, Египет. Престижната библиотека е архитектурен феномен и носител на символен капитал за града – ще участва в състезанието на глобалните градове за атрактивен образ, който ще привлече международни компании и експерти, ще домакинства на глобални конференции, ще бъде действащо лице в световни фестивали, ще увеличава потоците от туристи и чуждестранни студенти, – и така ще допринася за местната икономика. Идентичността на престижната библиотека отвъд универсализма винаги предполага и нещо специфично, както се вижда от тази в Амстердам. В Манчестър – първият град на индустриалната революция, библиотеката поддържа бизнес център с богата информация за стартиращи и действащи фирми, а специализирани библиотекарите предлагат помощ в проучване на световните пазари и в изготвяне на патентни предложения. Между другото, всеки 4 от 5 библиотеки във Великобритания развиват подобни центрове и се стремят към тесни връзки с бизнеса, което разбираемо има възвръщаемост чрез многобройните фондации, подпомагащи библиотеките. В Еспоо – вторият по големина град във Финландия, бързо либерализираща се в последните две десетилетия страна, библиотеката осигурява в залите си присъствие на библиотекарите от различни националности, които да улесняват комуникацията на нарастващия брой имигранти, както и редица занимания за възрастни и деца, характерни за техните култури.

В библиотеката на Ротердам, върху пода в централното фоайе е очертана огромна шахматна дъска, оградена с места за сядане. Така по всяко време на деня

се предоставя пространство за любимите публични шахматни състезания, които събират огромен брой хора. В Остин библиотеката участва в туристическия маршрут „Литературен Остин“ заедно с Панаира на книгата и литературните къщи-музеи. В Сиатъл библиотеката съвсем актуално предлага чрез сайта си всичко необходимо за търсене на работа – линкове към специализирани фирми, обучения в изготвяне на документи и представяне на интервю, тематични семинари, провеждани от автори на бестселъри.

Престижната библиотека вероятно ще се превърне в цел на всеки голям град.

Профил 2. Библиотеката в Айндхофен, малък град в Холандия, но и градът на „Филипс“

Открита е в 1995 г., „лаборатория за нови библиотеки“, както я наричат създателите ѝ. Появява се на мястото на демодирана и скучна холандска библиотека, подпомогната е финансово от „Филипс“, чийто завод осигурява основния поминък в града. В началото на 90-те години на миналия век инициативен комитет успява да убеди „Филипс“, че подпомагането на иновативни библиотечни техники и продукти може да разшири бизнеса на компанията. Така стартира, библиотеката по-късно се обръща и към европейските пари, а в крайна сметка успява да получи и финансова подкрепа от общината. Посетителят е посрещнат от огромна интерактивна видеостена с много екрани, даващи различна информация за събития в библиотеката, за публични презентации, курсове за информационна грамотност, новини от общината, културни събития в региона, карта на колекциите... Той получава смарт карта, в която въвежда информация за области на интерес; с картата тегли информация чрез докосване на асоциативна инфомаса. Фокусът е върху дигиталните колекции и върху ученето с помощта на новите технологии. В резултат – 20-процентно увеличение на посещенията още в първата година. Библиотеката се стреми към редовно оповестяване на новостите чрез медиите, обект е на изследвания от страна на академичната общност.

Наричам тази библиотека хай-тек библиотека. Засега моделът не е толкова обичаен за публичните библиотеки, колкото за университетските, научните и националните, използващи най-новите постижения в технологиите на набавяне на информация и на учене като видеоконференции, 3D симулации и др. Хай-тек библиотеката е определено насочена към бъдещето, с предполагаем бърз растеж през следващите години и с изключителни шансове в технологични градове и центрове.

Профил 3. Библиотеката за младежи в Дрезден

Прилича на хай-тек библиотека, но е фокусирана върху младежите. Разположена е на покрива на мол с прекрасна гледка към града, оборудвана е с множество компютри и специфични електронни и книжни колекции в областите на модата, дизайна, софтуера, културните индустрии, новите медии, колите. Подобна философия стои зад Library 10, библиотека в Хелзинки – градът, който цени креативността и авангардната музика. Library 10 притежава компютърна зала, студио за създаване на електронна музика, подобна на Дрезденската колекция от книги, и сцена за изява на младежки музикални и театрални групи. Накратко – информационното и социалното вървят заедно – така както е в човешкия живот. Мисията на двете библиотеки е да привлекат младежите, което е и видимо като резултат. Грижат се за реклама на услугите си в медиите и присъстват в търсенията на академичната общност.

Това е моделът на авангардната младежка библиотека, която целенасочено

се обвързва със знаците на модното като мола или като електронната музика, а също поддържа специфични колекции и дейности – експеримент, който заслужава да получи по-широко разпространение.

Профил 4. Библиотеката в Сан Хосе, мултикултурен град в Калифорния

Тя е библиотека на САЩ за 2004 г. Проект е на общината и обединява старата публична библиотека и университетската. Новата сграда е в центъра на града с два входа – един откъм града и един – откъм университета. Гарнирана е с градини, кафенета и много светлина. Мисията ѝ е да постигне внушителна колекция, да повиши модернизацията и качеството на обслужването и да увеличи потреблението, което се случва още първата година (с 38% при ползвателите на публичната библиотека и със 100% при студентите). Втората ѝ мисия – да се подобрят социалната кохезия в мултикултурния град и диалогът между поколенията също се случва, библиотеката се превръща в място за граждански инициативи и програми, публични срещи и диспути. Добрата практика е широко рекламирана чрез медии, конкурси и научни публикации.

Това е моделът на комбинираната библиотека с добавена стойност, както се вижда в няколко посоки. По-често срещан вариант в САЩ е комбинацията на публична и училищна библиотека, но представеният по-горе модел заслужава внимание и предполага разпространение в бъдеще.

Профил 5. Библиотеката във Вантаа, неголям град, регион Хелзинки, Финландия

Неголямата сграда притежава стая за преповиване на бебета както навсякъде във Финландия – страната с най-висок процент четящи. За ползване на място не е необходима карта. Електронен каталог дава възможност за поръчка на всяка книга, съдържаща се в националната мрежа на публичните библиотеки. Осигурен е достъп до пакета от дигитални ресурси на Националната обединена библиотечна мрежа, създаден от Националната библиотека, която е и библиотека на Хелзинкския университет. Лавиците с книги не надвишават човешки ръст, добре позиционирани са малките колекции на чужди езици за прииждащите имигранти. Дизайнът е в светли цветове, има кръгли масички като за кафе, а диванчета за тихи разговори сред книгите са пръснати навсякъде. Вестниците и популярните списания са подредени върху тясна лавица, която обикаля стените. Библиотеката притежава зала с около 20 компютра и две малки читални за читатели-изследователи, а също и учебна зала за редовни квалификационни курсове за библиотекарите. Предлага часове по информационна грамотност и безброй инициативи по интереси, а също и кафе-ресторант. С две думи, идеално място за изкарване на деня, винаги пълно с хора... Мисия – да бъде дневната стая на града. Популяризира дейностите си чрез ежедневна работа по разнообразяване на услугите и партньорски инициативи с местните общности.

Подобна е библиотеката в Тилбург, малък град в Холандия с престижен университет и с отлична академична библиотека, но с малко забавления. Тамошната градска библиотека, както навсякъде в Холандия, предлага занимания за семейства всяка неделя от 14 до 17 часа и по това време наистина могат да се видят цели групи от хора, прииждащи в нея. Фестивали на вятърните мелници – като част от изучаването на културното наследство, курсове по градинарство, колоездачни пътешествия на читатели до библиотека в съседен град, са обичайни практики, отразяващи местните нужди и предпочитания, привличащи тълпи от хора.

Това е класическата одомашнена библиотека, характерна за неголемия град или село – гостоприемна, място за съпреживяване на деня с други хора, но и свързана с информационните потоци. Библиотека с възможно най-широко приложение в бъдеще.

Профил 6. Мрежа от библиотеки в Аархус, Дания, регион с висок процент имигранти, някъде достигащ над 40% – нещо ново за затворения свят на северните страни

Незнаещи местния език, често и английски, икономическите имигранти създават сериозна грижа за страната и за нивото на общия стандарт. Мрежа от една главна и 18 филиални библиотеки по проект, финансиран от Фондацията на Бил и Мелинда Гейтс, предлага огромна база данни за имигрантите на 13 езика с информация за здраве, обучение, данъци, закони, социални услуги, работа, квартири, както и линкове от над 50 страни. Библиотеките осигуряват още достъп и до няколко легални портала за музика, литература, женска дигитална мрежа, детска дигитална мрежа, изработени в партньорство от датската библиотечна асоциация. В отклик на нуждите на имигрантите се сключват договори със здравни и социални служби, откриват се офиси на службите в библиотеките, стартират курсове за родители, курсове за деца, обучения в информационна грамотност и изготвяне на документи за работа. Мотото е – да прегърнем различието. Изискването на правителството е за пропорционалност на националното и имигрантското присъствие в библиотеките. Проектът се промотира чрез медиите, чрез научни конференции и публични лекции в различни страни. Виден датски журналист прави подробно изследване.

Подобна е новата библиотека в Антверпен, град с история и с култура, но и с висок процент безработни и нискообразовани имигранти. Библиотеката е нарочно поместена преди няколко години в модерно ремонтирана сграда в сърцето на имигрантския квартал и е с прилежащи общински офиси, кафене и ресторант. Дизайнът е в ярки цветове, ниските лавици с тематично подредени книги са обозначени с картинки – градинарство, риболов, строителство, домашен майстор, страните по света, колекции на роден език, както и книги за изучаване на фламандски. Стелажите, които са на колелца, се резместват в събота вечер към стените и библиотеката се превръща в дискотека. Библиотеката в Заандам, малко градче близо до Амстердам, носи сходен дух – преди десетина години в нея започват спонтанно заради компютрите да идват и да прекарват деня си децата на работещите амстердамски имигранти. Библиотеките пожелават обучение по мултикултурализъм и го получават от общината. Следва кампания за обогатяване на колекциите с подходящи игри и материали.

Наричам тези библиотеки социални. Очаквам широкото им разпространение в настоящето и в близкото бъдеще, предвид увеличаващото се разделение, бедността и имиграционната динамика.

Профил 7. Мрежа от библиотеки в Иран, страна с древна култура и с настояща висока неграмотност, с недостатъчно библиотеки, разпръснати и неудобни

Мрежата стартира с помощта на Министерството на културата като проект за създаване на навици за четене. Екипът решава да осигури достъп до малки книжни колекции в посещаеми публични пространства. Насочва се към фризьорски салони, бръснарници, зъболекарски и лекарски кабинети, гари и автостанции. След конкурс и проучване на потребностите раздава по 100 нови книги на спечелилите около 170 организации. Отбелязва ръст на четенето и продължава проекта. Насърчава гражданите да даряват и доизграждат библиотеките си, като разчита добрата

практика да се разпространи. Патентова иновацията. Популяризира дейността си чрез държавните институции и чрез научни публикации.

Това е моделът на малката библиотека, която е на една ръка разстояние. Добър опит, който провокира да се преосмисли отношението към малките библиотеки.

Профил 8

И накрая – нещо което може вече да се види във Финландия, страна щедра на разстояния. Това е малка кабина в отдалечени места или в по-бедни райони, с компютър, принтер и информация – административна, включително социални услуги, географска, туристическа, пътническа, законодателна и др. Това е инфо-киоскът или инфо-газ-станция, място за зареждане с информация – горивото, което позволява на съвременния човек да функционира.

Очаквам възможно разширяване на обхвата занапред.

Тенденции в развитието на публичните библиотеки с поглед в бъдещето

Преди всичко бих открила диверсификацията на публичните библиотеки. Ясно е, че познатият от миналото модел на обществена библиотека, която се стреми към универсалност на колекциите, се запазва главно при столичните или регионалните библиотеки. В останалите случаи прагматичният подход поставя на първо място локалните специфики, но по възможност в съчетание с глобалните потоци от информация. Споменатите профили очертават възможни бъдещи модели, без да изчерпват картината.

Обръщането към групите и общностите, които конкретната библиотека е призвана да обслужва, към проблемите, нуждите и амбициите на селото или на града, бележи втората основна тенденция. Днешната библиотека се вписва със символния си капитал в живота и в динамиката на селищата, участва в туристическите маршрути на градовете и в крупните форми на социално включване – панаири и фестивали, но същевременно, подобно на креативните индустрии, се стреми към атрактивност и приятност, а също непрестанно разнообразява колекциите и услугите си според конкретните потребители.

Оттам следва и непрекъснатата промяна в отделните профили. От хранилище библиотеката се превръща в жив организъм с подвижна и непрестанно развиваща се идентичност, което ще ѝ помогне да оцелее на информационния и културния пазар.

Към специфичното за библиотеките, като локални културни институти – внимание към местната история, архиви, генеалогия и др., се прибавя тенденцията за изработване на гъвкави политики по отношение на колекциите и услугите, за да бъдат привлечени специфични по интереси групи. Ключовите фрази за Европа са: политика на многообразието; подходи по отношение на социално изолираните; мултикултурализъм; грижа за бизнеса.

В тази връзка библиотеките ще продължават да наблягат на мисията си на незаменими публични пространства за общуване и социална кохезия.

Книжните колекции запазват своите почитатели, а типологията на колекциите все повече ще следва търсенето. В същото време промените в ученето и в начините за добиване на информация, свързани с дигиталната култура, изменят класическата представа за библиотека и за библиотечна работа в няколко посоки и формират следните подтенденции:

1. Библиотеките, като постоянно действащи центрове за информационна грамотност, гонещи развитието на технологиите, стават важен фактор в развитието на човешкия капитал.

2. Те ще продължат да предлагат авангардни технологии в ученето и ще се превръщат в центрове за трансфер на иначе скъпа и недостъпна за гражданите дигитална информация.

3. Ще произвеждат специфични информационни продукти за отделните потребителски групи, отличаващи се с надеждност и лесен достъп.

Логично следва тенденцията библиотеките да се превръщат във фактор на икономическото развитие. Според социологическо проучване във Великобритания около 40% от жителите на острова не отговарят на актуалните изисквания на пазара на труда, сред които са умения за ползване на компютър, търсене на информация и владение на английски език. Това дава аргументация на библиотечен консорциум за обучителен проект по информационна грамотност в 6 големи библиотеки. Впоследствие се калкулират вложените време, труд, ресурси и се сравняват с повишаването на шансовете за намиране на работа, с увеличаването на процента на грамотни работници и с повишаването на ефективността им на труда, съответно и с печалбата на фирмите, с процента на реално намерилите работа, с повишаването на доходите им, с намаляването на безработицата в града, с подобряването на качеството на живот на участниците и семействата им и с повдигането на показателите на местните икономики. Така се доказва каква е ролята на библиотеките в икономическото развитие.

Друго британско изследване калкулира икономическата изгода от библиотеките на базата на обема на циркулацията на книгите и останалите ресурси срещу вложените от общините средства. Резултатите, потвърждаващи ключовата роля на библиотеките в икономическото развитие днес, се разпространяват в медиите, а библиотеките поддържат най-високия коефициент на доверие сред публичните институции и оправдават стабилното си финансиране.

Тенденцията за непрестанна борба за общественото доверие както чрез ежедневната работа, така и чрез постоянно присъствие в медиите се откроява и като най-важният фактор на финансирането в епохата на неолибералните режими и на ограничаването на публичния сектор. Войната за доверие заляга в целите и в политиките на библиотеките. Тя се счита за предварителна основа на всички възможни усилия за увеличаване на финансирането, а също и като база за контакт с гражданското общество и със социалната отговорност на бизнеса, които са желани партньори на библиотеките.

Практиките на проектно финансиране както и на партньорство в изработването на бази данни, изграждането на национални мрежи, споделените и кооперирани абонаменти на местно, национално и глобално ниво все повече ще набират скорост като най-сериозни форми за осигуряване на субсидии.

Литература

Jack Jackson 2005. Aarhus Public Libraries. Embracing Diversity, Empowering Citizens in Denmark. <http://www.clir.org/pubs/reports/pub131/pub131.pdf>

Henk Das, Maija Berndtson, Rolf Hapel 2002. Virtual Impact on the Physical Library. http://www.public-libraries.net/html/x_media/pdf/virtual_impact_engl.pdf

Naomi Clayton, Mark Hepworth 2006. Public libraries in the knowledge economy : report for the Museums, Libraries and Archives Council – UK. <http://www.eukn.org/eukn/themes/index.html>

Henk Das 1999. PDF <http://www.clir.org/pubs/reports/pub129/pub129.pdf>

Hosseini Noorani, Heidar Mokhtari 2009. Green Gift Plan : Building small libraries in public places in Mazandaran Province Iran. // *IFLA Journal*, 2009, №35.

ДАРЕНИЕ ОТ ЦЕННИ ДОКУМЕНТИ НА ДИМИТЪР КУДОГЛУ

РАДКА КОЛЕВА

На 25 май т.г. пловдивчанката историк Райна Каблешкова дари на Народна библиотека „Иван Вазов“ три изключително ценни архивни документа, разкриващи дейността на Дома на благотворителността и народното здраве „Димитър Кудоглу“ в Пловдив – *ПРОТОКОЛНА КНИГА, КНИГА НА ПОСЕТИТЕЛИТЕ НА ДОМА* и *ЗЛАТНА КНИГА НА БЛАГОТВОРИТЕЛИТЕ*. Това са документи от архива на една също така голяма личност – дядо ѝ Недко Каблешков, свързал трайно живота си с Д. Кудоглу.

Кой е Димитър Петров Кудоглу и защо дарените документи са така високо ценени, макар че те представят само част от високоблагородното му дело.

Благотетелят е роден на 21 август 1862 г. в с. Малко Габрово, Ксантийско, в семейство на будни българи и е закръмен от ранно детство с чувство на патриотизъм и родолюбие. Първоначалното си образование получава в родното си село, после учи в гръцко училище на остров Хиос и завършва образованието си във френския колеж в Цариград. Владеещ пет езика (български, френски, немски, гръцки и турски), той продължава работата на баща си – търговия с тютюн със седалище в Ксанти – и скоро става голям и известен тютюнотърговец. През 1903 г. напуска Ксанти и се заселва в големия център на търговия с тютюн – Дрезден, Германия.

Макар и далече от родината, Кудоглу не забравя земяците си. С лични средства през 1908–1909 г. приспособява своя сграда в родното си село за амбулатория и аптека. Подарява бащината си къща за училище. Финансово подпомага бежанците, дошли в Пловдив след Балканската война. През Първата световна война открива в Пловдив 11 трапезарии за нуждаещи се. Той дава щедро лептата си на инвалиди, на старопиталища, на сиропиталища, на благотворителни, културни, просветни, спортни юношески дружества, комисии, комитети, на църкви, манастири, на студенти, ученици, на бедни и болни. Изразходваните от него средства за благотворителност надхвърлят 3 милиона лева.

Още през 1920 г. в Българската академия на науките той внася 100 000 лв., с които е основан фонд на негово име за награди или да се издават литературни трудове. Внася 80 000 лв. във фонда на народния поет Иван Вазов и 100 000 лв. за поета Ц. Бакалов-Церковски.

Венец на неговата всестранна дейност в полето на милосърдието и дарителството обаче е създадената на 1 декември 1926 г. Фондация Дом на благотворителността и народното здраве „Димитър Петров Кудоглу“ в Пловдив. Управлението на Дома се възлага на Ефория, в която влизат: Д. П. Кудоглу (учредител) и членове: Г. Преславски (пловдивски окръжен управител), П. Дренски (кмет), Г. Ямболиев (председател на Окръжна постоянна комисия), д-р Добрев (подпредседател на Червения кръст), Хр. Лъчков (председател на Пловдивска търговска камара), Димитър Ат. Турдоглу, Константин Ат. Турдоглу и Недко Каблешков (избран от Ефорията за неин председател).

Дарението се състои от четириетажна масивна сграда в центъра на Пловдив (на стойност 5 милиона лв.) и два тютюневи склада на ул. „Иван Вазов“ (на стойност 15 милиона лв.), като наемът от 800 000 лв. да се внасят ежегодно за издръжка на Дома.

Министър-председателят А. Ляпчев внася в XXI Народно събрание законопроект за Дома на благотворителността и народното здраве „Димитър Петров Кудоглу“ в Пловдив. Във встъпителните си думи той казва: „Мой дълг е пред Народното събрание да изкажа благодарността на правителството и на целия български народ към този добър човек... той в цялата си житейска дейност се е ръководил преди всичко от принципа, че създава с труда си блага и пести от спечеленото не толкоз за лични изгоди и разпиляване, колкото за обществената полза“.

На третото четене на законопроекта – след заключителното благодарствено изказване на народния представител Никола Мушанов и след бурни ръкопляскания, законопроектът е приет.

Дом „Димитър Петров Кудоглу“

С Указ № 797 на цар Борис III от 22 декември 1926 г. е утвърден законът за Дома. Благодарствени поздравления Кудоглу получава от Ал. Цанков – председател на XXI обикновено народно събрание, от А. Ляпчев – министър-председател, от Светия синод и от много други.

След пълното обзавеждане на Дома, след назначаването на лекарите, сестрите и другия персонал на 8 октомври 1927 г. става освещаването и официалното откриване. По изричното настояване на Кудоглу церемонията е трябвало да бъде съвсем скромна. Пловдивчани обаче ѝ придават такава сърдечност и тържественост, каквито рядко са виждани. На освещаването лично присъства дарителят Кудоглу, пристигнал специално от Германия заедно със съпругата си.

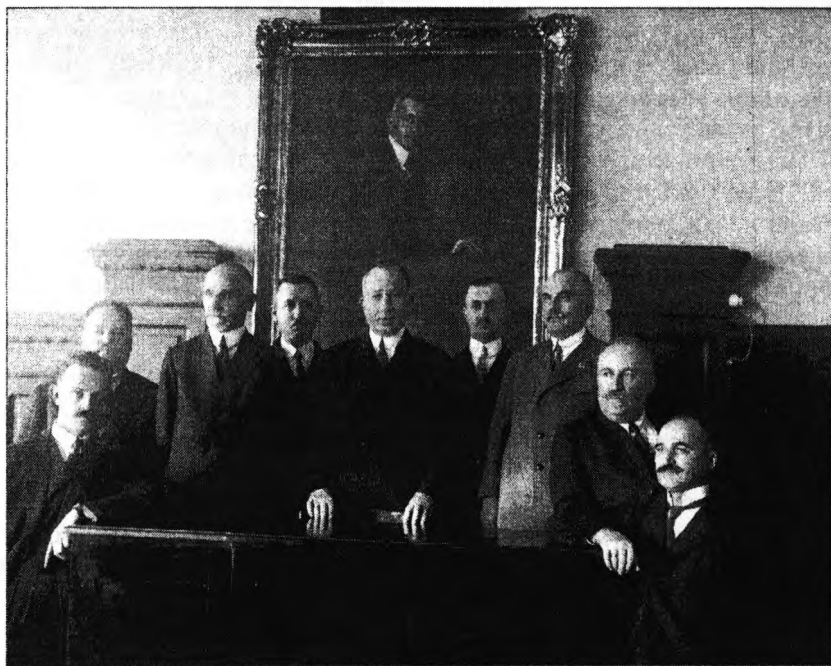
В този голям празник вземат участие министър-председателят Андрей Ляпчев и съпругата му, директорът на народното здраве

д-р Кесяков, директорът на полицията г-н Преславски, професорите д-р Ватев, д-р Берон, д-р Руменов и др. Тук е и цялата местна власт начело с окръжния управител г-н Димчев и кмета д-р Костов. След църковния обред на освещаването, извършен от епископ Харитон, речи държат председателят на Ефорията Недко Каблешков, министър-председателят Ляпчев, кметът на града, който поднася адрес за почетно гражданство на дарителя, изписан на пергамент.

Речта си Димитър Кудоглу завършва с думите: „Благодаря, благодаря милион пъти за честта, която ми правите. Никога няма да забравя симпатиите, що ми проявихте, при освещаването на този Дом, който е ваш, който е Дом на целия български народ. Добивам нови сили за доброто на нашия народ. Силно вярвам, че и за България ще настанат по-радостни, по-светли и по-щастливи дни и че слънцето на свободата, правдата и истината ще изгрее върху всички краища на нашата хубава родна земя!“

Кой е Недко Каблешков, от чийто архив са дарените документи. Роден е през 1867 г. в Копривщица. Учи гимназия в Одрин, след което завършва правни и по-

литически науки в гр. Лвов, Полша. Завърнал се в Пловдив, Каблешков е назначен за член на Окръжния съд, а впоследствие е прокурор. От лятото на 1895 г. започва самостоятелна адвокатска практика.

Димитър Кудоглу (в средата)
и Недко Каблешков, председател на Ефорията (вляво), 1927 г.

Свързан до края на живота си (1964 г.) с Пловдив, той играе важна роля в обществения и културен живот на града. Общински съветник е през периода 1899–1901 г. Председателства Дружеството на пловдивските журналисти (1926–1936), известен е като публицист и оратор от класа. Основател е на в. „Пловдивски вестник“. Член е на „Дома за изкуствата и печата“. Инициатор е за откриване на университет в Пловдив. Голямо негово дело е енергичната му намеса в борбата за спасяването на пловдивските евреи. Каблешков организира и ръководи тържествата в Пловдив по повод 70 години от рождението и 50 години писателска дейност на Иван Вазов и урежда посрещането на народния поет в града на тепетата. По негово предложение след това ул. „Станционна“ е преименувана на ул. „Иван Вазов“.

През 1950 г. подарява на Народна библиотека „Иван Вазов“ голям брой книги и периодични издания, подобен жест прави и за Етнографския музей. През 1948 г. дарява на Пловдивската община вилата си в с. Бойково с няколко декара гора около нея. Освен дейността му в Ефорията той активно участва в живота на благотворителните дружества „Майчина грижа“, „Инвалид“, „Съюза за закрила на децата“. Избиран е за председател на Върховния комитет на благотворителността. През тази година с подкрепата на Народна библиотека „Иван Вазов“ и общественици на Недко Каблешков е присъдено високото отличие „Почетен гражданин на Пловдив“ посмъртно.

„Книгата на посетителите на Дома“ е вълнуващ документ за признателност и благопожелания към делото на Д. Кудоглу. В нея са включени впечатленията на отделни личности и колективни посетители от 1927 до 1940 г.

На първа страница са се подписали царица Йоана и принц Кирил, посетили дома на 31.I.1940 г. Първите, които посещават Дома и написват посвещения са г-н А. Ляпчев и неговата съпруга Констанца Ляпчева на 8.XI.1927 г. Той пише: „Добро дело, началото на което бе честит да тури г-н Д. П. Кудоглу, дано да бъде последвано и от други благодетели“. Следват благопожеланията на кмета д-р П. Костов и на директора на полицията. Невъзможно е да се изброят всички, които са се разписали в книгата. Но не можем да не отбележим и чуждото присъствие – преподавателите от Френския колеж и техните възпитаници от осмите класове, Британската секция на Международната женска лига, посетители от Виена, от Ордена „Успение Богородично“, от Белград, Прага, Женева, група окръжни съветници от Пловдив, медицинските фелдшери при Пловдивската държавна болница. От много доктори от страната и чужбина.

От писателите:

Дора Габе (25.IV.1930): „С чувство на благоговение пристъпих прага на този дом на човешкото дело и си излизам с по-голяма вяра в хората“.

Мара Белчева: „Тази е първата стъпка към човешчина, достойна да бъде възпяна от най-вещия поет“.

Другият дарен документ е „Протоколна книга на Ефорията“, който включва документи от всички заседания – от 1926 до 1933 г., от 1-ви до 76-и протокол.

Всъщност това е историята на Дома „Димитър Кудоглу“. Тук откриваме: учредителния акт, правилника за вътрешния ред и управлението, финансовите документи, материалната база, назначенията, персонала, правилника на диспансера, тарифите за услугите (бедните се обслужват даром), правилника за функциониране на отделите при диспансера, разходите, приходите, заплатите, годишните бюджети. Наред с медицинските отделения, четем, че в Дома е организирана и библиотека с местни и чуждестранни книги и списания.

Протоколната книга завършва с постановление на Министерски съвет от 4.X.1932 г. за освобождаването на Дома от мито и всякакви други данъци и такси.

Третият дарен документ е „Златна книга на благодетелите на Дома“. Съгласно чл. 8 от правилника Ефорията прогласява и постановява да се запишат в Златната книга имената на „всички завещатели, дарители“ на по-крупни суми или имоти и на тия, които имат заслуги към Дома. За съжаление в нея е записан със златни букви само Пловдивският окръжен съвет, който прави крупно дарение от 160 000 лв., а по-късно още 250 000 лв., за да открие, мебелира и обзаведе противобясна станция към Дома.

Бих искала да завърша със заключителните думи след приемането на закона за Дома на Ал. Цанков пред XXI обикновено събрание: „на... бъдещите поколения на човешкото милосърдие и благотворителност, в които нуждаещите се и страдащите от опасни болести ще намират помощ и подкрепа и от благородната Ви инициатива... те ще черпят поука и пример за любов към ближния и светъл патриотизъм“.

Какво направиха бъдещите поколения?

Национализираха дома и прекратиха дейността му, събориха този уникален архитектурен паметник, за да разширят на негово място сградата на пощата. Складовете – предавани, препродавани, днес са в частни ръце и пустеят.

СЪВМЕСТИМОСТ В ОБМЕНА НА БИБЛИОГРАФСКА ИНФОРМАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ И ПРАВИЛА

МИЛЕНА МИЛАНОВА

Развитието на системата от международни стандарти за библиографско описание вече в продължение на около половин век се стреми към поддържане и осигуряване на съвместимост при обмена на библиографска информация, намаляването на разходите и на усилията по нейното създаване. Развитието на информационното общество, навлизането на новите информационни и комуникационни технологии, появата на нови медии за пренос на данни, повишаването на бързината на увеличаване на документалните потоци са част от причините, които предизвикват постоянни промени и усъвършенстване на подходите за каталогизиране на всички видове документи. Усилията на колегията са насочени не само към подобряване и допълване на правилата и стандартите, но и към разработването на нови форми на тяхното съществуване или на нови правила, които да съчетават и изпреварващо да отговарят на новопоявяващите се изисквания.

След изследването на ИФЛА за функционалност на библиографските записи¹ усилията се насочват към отразяване на концептуалния модел в нормативните документи. Целта е да се постигне отразяване на определените според изследването FRBR същности и връзките между тях, а също и обхват на основните данни, които са задължителни за националните библиографски записи. В резултат ИФЛА разработва ново обединено издание на стандартите за библиографско описание ISBD Consolidated². То съчетава – по примера на Англо-американските правила за библиографско описание, в едно издание и в една обединена структура описанията на всички видове библиографски обекти. Както отбелязва Gordon Dunsire, основна цел на обединения международен стандарт е да осигури съвместимост в обмена и споделянето на библиографска информация на международно ниво чрез определяне на елементите от данни, които да бъдат използвани като основа на записи с метаданни и механизъм за идентифициране и представяне на също такива елементи в зависимост от езика на записа³. Появата на изданието стана факт през 2007 г. В първото издание не са включени примери, като е взето решение тяхното допълнително представяне да стане в отделно, самостоятелно издание и след по-

¹ IFLA. Functional Requirements for Bibliographic Records FRBR. http://www.ifla.org/files/cataloguing/frbr/frbr_2008.pdf/13.05.2010.

² IFLA. International Standard Bibliographic Description (ISBD). Preliminary Consolidated Edition. 2007. http://www.ifla.org/files/cataloguing/isbd/isbd-cons_2007-en.pdf/16.05.2010.

³ Dunsire, Gordon. UNIMARC, RDA and the Semantic Web. // IFLA. General Conf. and Assembly, 75. – Milan, 2009. <http://www.ifla.org/files/hq/papers/ifla75/135-dunsire-en.pdf>/30.10.2009.

дбирането на подходящи примери, които да обхващат отделните области от библиографското описание, различните материали, различните практики и азбуки. Само две години по-късно, след усилената работа на специалистите, се подготвя допълнение с подобрени примери на 16 езика⁴, а също и въвеждане в стандарта за библиографско описание на нова област^{5, 6}.

Елементът от библиографското описание *Общо означение за материал*, който съответства на същностите от модела FRBR произведение, форма на проявление или форма на физическо представяне, е решено да бъде даден в отделна област 0 *Форма на съдържание и вид на носител*^{*}. Област 0 е задължителна и цели да подпомага потребителя в процеса на идентифициране на дадено произведение и формата му на проявление⁷. Отделянето на елемента в предлагащата библиографското описание област го прави независим по отношение на съдържанието и носителя на ресурса. Развитието на областта е свързано с определени изисквания, които гарантират нейното лесно разбиране и използване от потребителите. Необходимо е тя да подпомага бързото идентифициране и подбор на ресурсите, релевантни на търсенията на ползвателите. Структурата, категориите и терминологията, включена в областта, трябва да са ясно разграничими, така че да се избягва всякакво колебание и неразбиране от страна на потребителите. Категориите носители е необходимо да са гъвкави, като допускат включване на нови форми и типове ресурси, които е възможно да се появяват или да бъдат доразвити. Използването на елемента трябва да бъде приложимо за целите на всички ползватели, независимо от тяхното местонахождение. В областта е необходимо да се включи съществуващата терминология, с което се цели да се избегне възникването на евентуални затруднения както за специалистите, така и за потребителите, свързани с правилното разбиране на нови термини и понятия. От съществено значение е и гарантирането на съвместимостта и безпрепятствения обмен на информация между различни професионални общности, използващи други подходи за описание на ресурси (например: издателства, музеи, архиви), както и съвместимост със съществуващите практики за библиографско описание (например: Англо-американски правила за библиографско описание)⁸.

Област 0 се състои от три елемента: *Форма на съдържание*, *Определител за съдържание*, *Вид на носител*. Задължителен е първият елемент, който определя основната форма, под която се проявява даден ресурс. Вторият елемент се при-

⁴ IFLA. Full ISBD Examples. Preliminary edition. 2009. http://www.ifla.org/files/cataloguing/isbd/isbd-examples_2009.pdf/13.05.2010.

⁵ IFLA. International Standard Bibliographic Description (ISBD): Area 0 Content Form and Media Type Area. http://www.ifla.org/files/cataloguing/isbd/area-0_2009.pdf/13.05.2010.

⁶ Rodriguez, Elena Escolano, Howarth, Lynne, Willer, Mirna, Bosancic, Boris. News of ISBD. // IFLA. General Conf. and Assembly, 75. Milan. 2009. <http://www.ifla.org/files/hq/papers/ifla75/107-escolano-en.pdf>/03.01.2010.

^{*} Оригинаалното наименование на област 0 е *Content Form and Media Type Area*. Предлагащият превод не претендира за изчерпателно терминологично съответствие, което по наше мнение е необходимо да бъде постигнато като следствие от дискусия по установяване на новата отраслова терминология.

⁷ International Standard Bibliographic Description (ISBD). Area 0. Content Form and Media Type Area. 2009. http://www.ifla.org/files/cataloguing/isbd/area-0_2009.pdf/05.05.2010.

⁸ IFLA. International Standard Bibliographic Description (ISBD). Area 0...

прилага при описанието на ресурси, когато е необходимо допълнително пояснение на съдържанието им (елементът определя типа на съдържанието, наличието или отсъствието на движение, размерите или сетивото, чрез което се възприема ресурсът). Третият елемент се отнася до носителя, чрез който се предава съдържанието на ресурса. Например библиографското описание на книга ще бъде предложено от пояснението: *Текст*. Ако книгата е публикувана в електронен вид, е необходимо да се даде информация и за носителя на текста: *Текст : електронен*. При описанието на видеокасата ще трябва да включим следните сведения: *Образ (подвижен) : видео*⁹. Въвеждането на новата област в библиографското описание облекчава потребителите и позволява лесното разграничаване на различните форми на проявление на отделните произведения.

Логично изследванията на ИФЛА за функционалните изисквания към различните аспекти на библиографските и контролните записи рефлектират в разработването и на ново издание на Англо-американските правила за каталогизация. Те получават ново име *Описание на ресурс и достъп до него*¹⁰ (*RDA*), нова структура и съдържание, а същевременно предлагат и нова практика за прилагане. Правилата са проектирани за прилагане в дигитална среда, предназначени са за използване в международен мащаб и са съобразени с практиките както на библиотеки, така и на издателства, архиви, музеи. Като безспорно предимство на RDA е и тяхната независимост от каквато и да е специфична структура и схема с метаданни. Позволяват интегриране на данните към всички съществуващи подходи, схеми, стандарти, формати за библиографско описание¹¹.

При разработването на RDA проблемите с определянето формата на съдържанието и вида на носителя са решени чрез прякото използване онтологията на схемата с метаданни ONIX (Online Information Exchange)¹². Тази схема е предназначена за издателската общност и съдържа множество елементи, прилагани в библиотечните каталогизационни практики¹³. В процеса на разработването на RDA се създава рамка RDA/ONIX за категоризация на ресурсите. Тя е проектирана за нуждите на всяка общност, която използва категории с метаданни за определяне формата на съдържанието на ресурс или вида на носителя. Рамката включва библиографските същности и връзките между тях според функционалните изисквания за записите с библиографска информация и контролните записи. Разбира се, RDA не се ограничават само до тези изисквания, тъй като целта на тяхното създаване е те да могат да се ползват от всички институции, създаващи информационни ресурси и поради тази причина рамката обединява и категориите, използвани в концептуалния модел на CIDOC за обмен на информационно културно наследство (CIDOC Conceptual Reference Model (CRM)), в схемите Dublin Core (DCMI), IEEE Learning Object Metadata (LOM) и машинночетимия формат MARC 21¹⁴. Така се постига съвместимост между схемите с метаданни, прилагани за управление на музейни сбирки, уеб публикуване, образователни институции, издателската ин-

⁹ Пак там.

¹⁰ RDA: Resource Description and Access. <http://www.rda-jsc.org/rda.html>/13.05.2010.

¹¹ Dunsire, Gordon. Цит. съч.

¹² ONIX. <http://www.editeur.org/8/ONIX>/14.05.2010.

¹³ Caplan, Priscilla. Metadata Fundamentals for All Librarians. – Chicago, 2003, p. 129–135.

¹⁴ Dunsire, Gordon. Цит. съч.

дустрия и библиотеките. Трябва да се отбележи, че разработването на област 0 в ISBD е следствие от съвместна инициатива на групата по развитие на Общо означение за материал към IFLA (Material Designations Study Group) и Комитета за разработване на RDA (JSC for Resource Description and Access)¹⁵. Това води до гарантиране на съвместимост на ниво международни стандарти за библиографско описание на ресурсите и най-разпространените Англо-американски правила за описание, като в рамката RDA/ONIX е включена и категоризацията на съдържание и вид на носителя според област 0 на стандарта ISBD.

Усилията за постигане на безпрепятствен обмен на библиографска информация не могат да останат единствено на ниво библиографско описание. Те рефлектират и върху машинночетимите формати, използвани в библиотечната общност. MARC 21 и UNIMARC са в процес на постоянно обновяване и допълване с цел осигуряване съвместимост, безпрепятствен обмен на библиографска информация, приспособимост към стандартите и адаптивност към уеб среда.

Под въздействието и развитието на RDA в MARC 21 се въвеждат промени, отразяващи структурата на правилата. Те са свързани с описанието на ресурси на много нива и категоризацията на съдържание и носител. Решението за подходите за каталогизиране на монографии, състоящи се от много части, все още подлежи на обсъждане¹⁶. По отношение формата на съдържание и вида на носителя се въвеждат промени в блок 3 на машинночетимия формат, като се определят нови полета, свързани с вида на съдържанието, със средата и с носителя. Такива промени се въвеждат и в MARC 21 Authority и MARC 21 Holdings¹⁷.

Формат UNIMARC, от своя страна, като следствие от обвързаността му с ISBD, без съмнение също ще претърпи изменения под въздействие на промените в международните стандарти за библиографско описание и най-вече поради въвеждането на новата област 0.

Поради факта, че структурата на двата формата е подчинена на различни съдържателни стандарти за библиографско описание, настъпващите промени се налага да бъдат приложени в различни техни части, но смисловите изменения остават идентични. Отдавна библиотечната общност извършва безпрепятствен обмен на библиографска информация между системите, използващи различни формати, най-вече чрез разработването на сравнителни таблици. Измененията в структурата на форматите, наложили се под въздействие на съществени изменения в стандартите и правилата за библиографско описание, водят до необходимостта от актуализиране на съществуващите таблици, които трябва да отразят съответствието между отделните елементи във форматите след въвеждането на промени. За постигането на всички нива на съвместимост са разработени и сравнителни таблици между елементите на форматите и набора от данни с някои схеми с метаданни (MARC 21 към MODS, Dublin Core, Digital Geospatial Metadata, GILS, ONIX, UNIMARC към Dublin Core, EAD)^{18, 19}.

¹⁵ **Rodriguez**, Elena Escolano. Цит. съч.

¹⁶ **Dunsire**, Gordon. Цит. съч.

¹⁷ **MARC Standards**. RDA in MARC. <http://www.loc.gov/marc/RDAinMARC29.html>/ 14.05.2010.

¹⁸ **MARC Standards**. MARC Mappings. <http://www.loc.gov/marc/marcdocz.html>/ 15.05.2010.

¹⁹ **UNIMARC Core Activity**. UNIMARC formats and related documentation. <http://www.ifla.org/en/publications/unimarc-formats-and-related-documentation/> 15.05.2010.

Комитетите за развитие на форматите извършват огромна работа и по развитието на MARC 21 и UNIMARC като схеми с метаданни, чрез използването на семантиката на маркиращия език XML (Extensible Markup Language). Езикът е разработен специално за уеб и предлага гъвкава рамка за описване на документалната структура и метаданните и за съхраняване и предаване на документи. Той е платформа, независима от специфичен хардуер или софтуер. Създаден е с цел да е приложим навсякъде в интернет, да поддържа широк набор от приложения, да е разбираем за потребителя, да позволява лесното създаване на документи²⁰. XML се превръща в основния език на уеб. Множество от схемите с метаданни се дефинират чрез използването на XML. Версии на XML, съгласувани с MARC, вече са валидни и се представят като международни стандарти, които са освободени от структурата на записа, но които позволяват да се запазват други характеристики на MARC формата, етикетите, подполетата и индикаторите и действително осигуряват стандартен път за представянето им в XML²¹. Като пример може да послужи MARCXML²², версия на структурата на MARC запис в XML. Подобна схема е разработена и за нуждите на UNIMARC²³.

В процес на разработване е схема XML за ISBD, която да се превърне в инструмент, приложим към технологиите и услугите на семантичния уеб. Едни от целите, към които е насочена тази дейност, са стремежът за постигане на съгласие и определяне пътя на развитие на стандартите ISBD в уеб среда, осигуряване на съвместимост между подобни продукти като схемата MARC/DC XML, най-малкото на концептуално ниво с наличните технологии и услуги на семантичния уеб, разработването на софтуерни продукти и услуги²⁴.

На ниво формати разработените схеми XML – като UNIMARC/XML Slim, MARC/XML, MODS и др., позволяват записите, създадени в среда XML, независимо от формата, който е използван, да бъдат съвместими в мрежова среда. В този смисъл се очаква схемата ISBD/XML да позволи постигане на съответствие, основано на независимостта на ISBD от какъвто и да е формат или схема. В XML е възможно обозначаване само на вида на елемента, без той да бъде наименован, което стандартът ISBD позволява да бъде приложен към неговата структура. Стандартът дефинира вида на елемента и правилата, според които се определя този елемент. В схемата XML ще се опишат видовете елементи и техните свойства, а този, който ще прилага стандартите ISBD за библиографско описание на ресурси, ще трябва да създаде своя собствена схема XML, в която всички отделни елементи, използвани за библиографско описание, ще бъдат обединени от вида на елементите според схемата ISBD/XML. Например в схемата ISBD/XML ще бъдат описани всички

²⁰ **Extensible** Markup Language (XML) 1.0. <http://www.w3.org/TR/REC-xml/#sec-well-formed>/16.05.2010.

²¹ **Скворцов, В.** Форматы MARC21, UNIMARC, RUSMARC, их настоящее и будущее. <http://www.rba.ru/rusmarc/publish/mar.htm>/16.05.2010.

²² **MARCXML.** MARC 21 XML schema. <http://www.loc.gov/standards/marcxml/30.10.2007>.

²³ **Skvortsov, Vladimir, Pashkova, Alla, Zhlobinskaya, Olga.** UNIMARC XML Slim Schema: Living in new environment. // *World Library and Information Congress: 71th IFLA General Conference and Council.* – Oslo, 2005. <http://archive.ifla.org/IV/ifla71/papers/064e-Skvortsov.pdf>/15.05.2010.

²⁴ **Rodriguez, Elena Escolano.** Цит. съч.

свойства на елемента *основно заглавие*, както са определени в стандарта ISBD, без да бъде дадено конкретно име на този вид елемент. Съставяйки собствена схема XML за библиографско описание, съответната институция може да нарече елемента според собствените си виждания, но свойствата ще отговарят на тези, представени и дефинирани в схемата ISBD/XML. Създаването на тази схема ще доведе до съвместимост на определено ниво между съществуващите схеми с метаданни и елементите, и правилата на стандартите ISBD²⁵.

Светът на библиографската информация все по-активно и целеустремено навлиза в нова среда, тази на семантичния уеб. Невъзможно е да останем встрани от промените, които предопределят нашето бъдещо развитие. Необходимо е да си дадем сметка, че всяко забавяне и колебание ще ни изхвърли от позициите на специалисти, можещи да осигурят бърз, адекватен и безпрепятствен достъп до информацията, полезна и необходима на нашите потребители. Усилията на цялата общност са насочени към осигуряването на съвместимост между съществуващите продукти, но не на основата на отричането на различията между подходите, а на основага на съвместна дейност, чрез която тези различия да бъдат доведени до безпрепятствен обмен на библиографска информация. Време е и ние да се включим адекватно в тези процеси, като обединим усилия и създадем необходимите условия за развитие на каталогизационните практики и подходи в съзвучие с международните събития.

²⁵ Rodriguez, Elena Escolano. Цит. съч.

ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА НА КРАЕВЕДСКИ ДОКУМЕНТИ ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ОПАЗВАНЕ И ДОСТЪП ДО КНИЖОВНОТО НАСЛЕДСТВО В РЕГИОНА

ЦВЕТАНКА ПАНЧЕВА

Краеведската дейност на регионалните библиотеки претърпя значителни трансформации с развитието на новите технологии. Благодарение на тях тя запази същността и предназначението си на уникален информационен ресурс и важен сегмент в културно-популяризаторските и патриотично-образователните библиотечни прояви, но едновременно с това стана и част от глобалното информационно пространство, носеща своя специфика и колорит. Как се постигна това?

Изградени бяха автоматизирани бази данни „Краезнание“ (в някои библиотеки и „Персоналия“), които представляват част от информационните ресурси, достъпни за ползване в интернет. Това направи търсенето на информацията с краеведско съдържание много по-бързо, ефективно, многоаспектно. Предлаганата библиографска информация е главно за книги и статии, отнасящи се до разнообразни теми, проблеми и личности, свързани с конкретни селища или области. Тя е особено ценна и се използва активно както за изследователски цели – проучване на историческото минало, природните забележителности, стопанския напредък, културните обекти, народното творчество и др. теми, свързани с отделните населени места, така и за подпомагане на образователния процес и на културните изяви в регионите. Библиографските сведения в базата данни „Краезнание“ са кумулирани в електронен вид за около 20-годишен период и представляват съществен информационен потенциал за всяка регионална библиотека – от няколко десетки хиляди описания.

Утвърди се практиката да се създават електронни краеведски библиографии (тематични и персонални) под формата на мултимедии, съчетаващи същинската библиографска информация с интересно поднесени биографични и фактографски данни, снимкови и портретни изображения, музикални произведения, пълни текстове на част от описаните документи. В някои от тях са осъществени и връзки към други електронни ресурси със същата тематика, позиционирани в интернет.

Постигнато беше усъвършенстване на краеведската библиография и в *традиционно-библиографски аспект* (по прецизността на библиографското издирване; по пълнотата на елементите в библиографските описания; подобрена беше структурата на указателите и на предлаганите възможности за търсене на информация – раздели, подраздели, препратки и др.; по разнообразието на справочия апарат от показалци; на допълнителна фактографска/биографична информация, приложения, летописи и др.) и чрез *мултимедийните ефекти и автоматични препратки към различните структурни части* (наличие на връзки „библиографско описание – пълен текст/графично изображение/звук“; наличие на междутекстови/вътрешнотекстови връзки; наличие на връзка с външни за библиографията ресурси по

темата; възможност за непрекъснато допълване, обогатяване и прецизиране на текста, библиографските описания и изображенията, добавяне на справочен апарат, осъществяване на допълнителни връзки с външни електронни ресурси и др.).

През последните няколко години се създадоха многофункционални и информационно наситени сайтове на регионалните библиотеки. Чрез тях постепенно и целенасочено те се развиха като центрове за обществена информация, включително и с местно съдържание. Като посредници на краеведска информация, дейността на библиотеките е много разнообразна и има собствена специфика в различните региони. На повечето от сайтовете се осъществяват връзки към информационни ресурси, свързани с: местните органи за управление (областна и общинска администрация, съдебна власт и др.), селищата в региона, културни институции и културни прояви, природни и исторически забележителности (вкл. защитени паркове, резервати и др.), учебни заведения, местни медии, туристически обекти, здравни и социални заведения, неправителствени организации, местни конкурси, фестивали и др., провеждани с определена периодичност. По този начин на потребителя на местна електронна информация е предоставена възможност да използва освен краеведските ресурси, изграждани в самата библиотека, и тези, предлагани от други местни институции – според профила и географския им обхват.

Все повече от библиотеките предпочитат да използват съвременни технологии, за да заместят използването на оригинални краеведски източници с техни дигитални копия, а също за да осигурят по-широк и пълен достъп до притежаваните печатни източници.

Основните цели на дигитализацията на писмени документи в библиотеките днес могат да се определят в три направления:

- *опазване* на съдържанието – чрез създаване на траен дигитален архив; на физическия носител – чрез използване на дигиталното копие и по този начин предпазване на оригинала от унищожение;

- *достъп* – предоставяне на пълния текст на документа или на негови части/фрагменти за широко ползване в интернет; изграждане на метаданни, позволяващи идентификация на дигиталното копие, на съдържанието вътре в него;

- *популяризиране* – чрез специализирани сайтове, портали, презентации, книжни издания, каталози, изложби и др.

Макар и да имат различни подходи към избора на източниците за дигитализация, регионалните библиотеки поставят на преден план два аспекта, свързани с краезнанието – *съдържанието* на публикациите (т.е. да се отнасят за края, да отразяват спецификата на региона/населеното място, неговото историческо, стопанско, културно развитие) и *местоиздаването* им (в края). Допълнителни критерии, който влияят на подбора, могат да бъдат:

- *ценност* на съдържанието – от гледна точка на тематика, фактологична достоверност, документален характер и др. под.;

- *уникалност* на документа – по отношение на вида и формата му (ръкописи, старопечатни книги, карти, графични издания, снимки, редки книги с обков или с уникална подвързия, с бележки по полетата и автографи, миниатюрни издания и др. под.);

- по хронологичните му рамки (много стари издания);

- по брой екземпляри (малки тиражи, библиографска рядкост);

- физическо състояние на оригинала (дава се приоритет на дигитализирането на повредени документи и на такива, които са застрашени от унищожение);

- изяснени авторски права;
- висока степен на търсене от читателите;
- труден достъп за ползване на оригиналите или липсата им в други библиотеки, което ги прави особено ценни за библиотеката, която ги притежава.

Дали комбинирането на всички тези критерии или други фактори вземат връх при избора на печатните източници за дигитализация в регионалните библиотеки е трудно да се прогнозира, но практиката показва, че приоритетно е *дигитализирането на местния периодичен печат*. Естествено превес имат вестниците от периода 1878–1944 г., в които доминира краеведската информация. Те представляват интерес за специалисти в различни области на знанието, защото съдържат ценна информация за историческите събития, обществените и политическите борби, стопанското развитие, социалните брожения, културния живот в градовете и в регионите, открояват дейността на местните учреждения и организации, фиксират колорита на местните нрави. Като огледало на живота в отделното селище, в тях е документирано в голяма степен и местното творчество и проявите на местния елит. Именно затова информацията, съдържаща се в тези вестници, е обект на много проучвания, поради което и самите оригинали са силно повредени от многократно използване и се нуждаят от спешна реставрация и ограничаване на ползването им. По тези причини приоритетната им дигитализация е очевидна. И макар на този етап да не са големи възможностите за дигитализация в регионалните библиотеки, повечето от тях започват именно от сканирането на местния периодичен печат.

Сред добрите практики* на дигитализация на този вид документи могат да бъдат изтъкнати:

► *Списание „Сердика“: Столична библиотека*

Изданието е ценен извор на информация за столицата, защото отразява основни параметри на общинската дейност, на обществения и културния живот на София, описва основни събития за града. Публикувани са и статистически сведения от демографски, стопански, благоустройствен и културен характер. То е дигитализирано за целия период на издаването му (1937–1952), в който са публикувани 1167 статии в 99 броя. Изградена е система от метаданни на базата на предварително направените библиографски описания на статиите, в която основните елементи от описанието се явяват търсещи полета за връзка с текста. Точките за достъп до дигитализираното изображение са: автор, заглавие, подзаглавие, източник, година, брой, анотация, географски понятия, тематика, имена, за които става дума. Ползвателите имат възможност за вариантно търсене и безплатно ползване на сканираните текстове от списанието чрез страница на Столичната библиотека в интернет.

► *Проект „Варненски периодични издания“ (1880–1944)*

Той е част от по-мощен проект – „Варненска дигитална библиотека“, който е създаден с цел опазване и популяризиране на културно-историческото наследство. Чрез него регионалната библиотека във Варна участва в проекта EuropeanLocal, финансиран по програма eContentplus на Европейската комисия. В ход е изграждането на дигитална колекция, включваща 187 заглавия местни периодични издания,

*В настоящето изложение са използвани данни от сайтовете на съответните регионални библиотеки и от презентациите на участниците в международната конференция „Европейска дигитална библиотека – съвременни подходи и политики за опазване и разпространение на културното наследство“, 23–24 март 2010 г. <http://www.libvar.bg/conferences/conference-march2010/programa.html>.

от която до момента достъпни в интернет са пълните текстове на 17 заглавия. На електронната страница на регионалната библиотека е оповестен списъкът на периодичните издания, които ще бъдат дигитализирани по проекта. Обърнато е внимание, че това са документи с важно значение от гледна точка на културно-историческото наследство на Варна и региона, с вече изтекли авторски права. Системата от метаданни (синхронизирана с използвания в Europeana формат ESE), която представлява вход към пълните текстове на варненските вестници е проектирана на две равнища:

- с връзка към каталога на периодичните издания (с търсене по заглавие, местоиздаване, предметна рубрика) и възможност за разглеждане на сканираното копие по година, брой, страници;

- с връзка към описанието на съставна част от периодично издание (с елементи на описанието – вид на материала (напр. статия), заглавие, източник, дата, анотация, съдържа, лица, предметни рубрики, гео-маркери) и възможност за достъп до конкретен дигитален текст.

В настоящия етап свободен достъп за потребители в интернет до дигиталните копия се осъществява само чрез каталога на периодичните издания на варненската регионална библиотека.

► *Проект „Регина – ПИ“: Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив, Столична библиотека, Регионална библиотека – Бургас, Регионална библиотека – Велико Търново*

Проектът предвижда:

- изграждане на „Обединен каталог на български периодични издания. Дигитална колекция до 1944 г.“ – за онлайн обслужване на потребители през интернет и централен сървърен комплекс за съхраняване на дигиталното съдържание;

- изграждане на работни места за дигитализиране на периодичните издания в три от библиотеките участници;

- цялостна интеграция на отделните точки в единна система и въвеждането на типова технология за сканиране, графична обработка и комплектоване на дигиталните копия.

Софтуерът предполага търсене по: вид на изданието, заглавие, първа година на издаване, местоиздаване, издателство, печатница, място на отпечатване, имена, за които става дума, тематика, географски понятия. Каталогът включва информация за всички притежавани в четирите библиотеки периодични издания, но местните издания са съществена част, с приоритет при дигитализирането. На този етап библиографските данни и сканираните източници не са достъпни за ползване в интернет.

► *Проект „Описване на исторически документи“ по програма SPA за подкрепа за малки проекти на Корпуса на мира, финансиран от Американската агенция за международно развитие. Регионална библиотека – Шумен. Част от този проект включва дигитализирането на колекция „Местен периодичен печат“*

Дигитализирането на местни периодични издания в този случай е подчинено на идеята за създаване на електронни библиографии, с прикачени към отделните библиографски описания сканирани текстове. Такъв е примерът с библиографския указател „Шуменски общински вест 1940–1944 г.“. Вестникът е изцяло дигитализиран и аналитично библиографски описан, а от всеки запис има връзка към сканирания текст на съответния брой. Предстоящо е представянето на шуменската периодика до 1944 г. във виртуалното пространство – именно с тази електронна библиография.

Особено важно е да се подчертае, че при дигитализацията на периодичните издания се предлагат софтуерни решения на различни нива, например:

- осъществяване на търсене чрез електронния каталог на периодичните издания по определени параметри, отнасящи се до заглавията, годишнините и броевете им;

- възможности за търсене и достъп до отделни сегменти в дигиталния масив – статии, бележки, съобщения, дори реклами и обяви (от варненски периодични издания) – чрез осигурени метаданни за тях (автор, заглавие, подзаглавие, източник, година, брой, анотация, географски понятия, тематика, имена, за които става дума и др.). Особено полезни в тази връзка се оказват съществуващите традиционни краеведски картотеки с аналитични описания на статии от стари местни периодични издания, защото точно те се превръщат в основа на метаданните (напр. описанията на статиите от сп. „Сердика“);

- последващо използване на създадената система от метаданни и дигиталните копия за изработване на мултимедийни краеведски библиографии и други издания.

Освен местни периодични издания опити за дигитализиране има и за други видове документи с краеведско съдържание. В рамките на посочените проекти и инициативи се извършва или планира дигитализиране на:

- *пощенски картички и фотографии* от Варна XIX–XX в., което включва и изграждане на съответна база данни със следните елементи – вид на материала, заглавие, описание (какво точно представлява изображението), формат, година на издаване, лица, предметна рубрика, гео-маркери. Предвидената за дигитализация колекция „Пощенски картички и фотографии от Варна XIX–XX в.“ включва 2500 обекта от периода 1850–1944 г. Целта и на тази база данни както и при описанията на статии от периодичните издания е да се свърже дигиталното изображение с библиографско описание, което да позволи идентификацията му и да даде достатъчно възможности на потребителя за търсене. На този етап базата данни с придружаващите я изображения не е достъпна за ползване в интернет;

- *портрети и снимки* – Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. Част от тях имат краеведски характер, документират местни събития, институции, личности. Изгражда се база данни „Портрети и снимки“ с метаданни, съобразени със спецификата на документите – индивидуални и групови портрети, снимки на събития и обекти, фотокартички. Специфичните полета са свързани с името на портретуваното лице, други имена на лицето, биографични данни, име на фотографа, вид на снимката, оригинал ли е или копие. Важни с оглед на краеведската информация са и данните, включвани в полета „Географски рубрики“, „Година и място на фотографията“, „Издател“, „Анотация“. Сканирани и описани са над 2500 единици от общо 4000 в цялата колекция. Няма сведения за описаните документи с краеведска насоченост. Все още търсенето в базата данни и дигиталното копие не са предоставени за ползване чрез страницата на Народна библиотека „Иван Вазов“ в интернет;

- *старопечатни, редки и ценни издания* – например „Своден каталог на старопечатни, редки и ценни колекции“ – Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив, Регионална библиотека – Велико Търново, Регионална библиотека – Кюстендил, Регионална библиотека – Търговище. Сред дигитализираните документи има и такива с краеведско съдържание или пък издадени в съответния регион, т.е. местен печат. Каталогът е представен за ползване в интернет чрез страницата на Народна библиотека „Иван Вазов“ само с частични дигитални изображения: образ, корица,

екслибриси и автографи и др. Същият подход е възприет и при представянето на подобни издания, притежавани от няколко институции в град Кюстендил:

- *некнижни документи (музикални и озвучени текстови произведения, визуални документи)* – Регионална библиотека – Търговище. Работи се по дигитализацията на грамофонни плочи, компактдискове, DVD, аудиокасети, видеокасети и др. Търсенето се извършва чрез библиографските данни от „Електронен каталог некнижни произведения“, които включват и специфични елементи като: вид, носител, вид на авторската отговорност, международен стандартен номер, награда. Каталогът е достъпен за търсене в интернет, но няма осигурена връзка до пълното съдържание на произведението. Като интересни примери, именно с краеведска насоченост могат да се посочат:

- *видеозапис, телевизионен филм:*

ХРАМ Свети Иван Рилски, Търговище

(Седемдесет) 70 години храм Свети Иван Рилски – Търговище [Видео DVD]: 120 години от рождението на Митрополит Андрей. – Б. м., Б. г. – 1 DVD : (22 min., 42 sek.), stereo, цв.; 12 см

Филмът се съхранява в отдел „Краезнание“. – *Субтитри на руски и английски език.*

- *видеозапис, телевизионен филм:*

ХРАМ Свети Иван Рилски, Търговище

Посещение на Негово Преосвещенство Варненски и Великопреславски Митрополит Кирил, членове на Светия Синод и гости от чуждестранни православни църкви [Видео DVD]: Търговище – 30.10.2006 г. – Б. м., (2006). – 1 DVD : (22 min., 42 sek.), цв. : 12 см

Филмът се съхранява в отдел „Краезнание“.

Посочените данни илюстрират не само значителни постижения в областта на дигитализацията на документи с краеведско значение, а и подсказват решения как чрез тази технология да се спасят застрашени от физическо унищожение материали, като те се архивират и прехвърлят на електронен носител и се осигури широк достъп до тях в интернет, а също като се популяризира съдържанието им по начин, предпочитан от все по-широк кръг потребители (особено от т.нар. интернет-поколение).

Осъществените проекти дават основание да се направят някои изводи, засягащи важни технологични решения в библиотеките:

- Дигитализацията на документите се възприема от библиотеките като процес на предоставяне на сканирано пълнотекстово копие, задължително интегрирано с идентифициращи го метаданни (електронен каталог, бази данни), осигуряващи възможности за търсене на информация.

- Осъзната е необходимостта метаданните да се структурират според международни формати и изисквания, за да не се възпрепятства бъдещо участие на библиотеката в международни проекти, в европейски и световни дигитални библиотеки.

- Самите дигитални копия също се обработват според съществуващите международни предписания за трайно архивиране и организиране на дигитални архиви.

Все по-отчетливо, включително и при дискусиите на национални форуми, свързани с дигитализацията, се открояват по-важните съпътстващи я проблеми като:

- липсата на политика в областта на дигитализацията на културни ценности, на национална стратегия и приоритети, засягащи отделните културни институции, отсъствие на регистър на вече дигитализираните културни паметници;

- липса на системна комуникация между библиотеките за съгласуване на намеренията и за обмен на източници;

- сериозни трудности при намирането, обучението и мотивирането/стимулирането на различни специалисти (фотографи, IT специалисти, опитни библиографи, познаващи международните формати и стандарти) и при изграждането на умения за работа в екип – особено в условията на ниското заплащане на труда в библиотеките;

- липсата на опит в създаването на подходяща организация на работата, изискваща координирането на дейностите на различни структури в библиотеката, особено при работата по международни и национални проекти за дигитализация;

- невъзможност да се осигури трайно финансиране за ефективното функциониране на системата и нейната техническа поддръжка след приключване на проектите, които са я финансирали;

- лошото физическо състояние на оригиналите, особено на местните периодични издания, както и множеството липсващи броеве и годишници от тях в много от библиотеките, намалява темповете и качеството на дигитализацията. Това изисква значителни допълнителни усилия от страна на библиотечните специалисти, свързани с издирването и изискването на липсите и повредените екземпляри от други библиотеки, което значително затруднява и забавя процеса на сканирането.

Независимо от очертаващите се трудности и проблеми пред библиотеките, които дигитализират своите най-ценни фондове и специализирани колекции, постигнатите резултати са видими и обнадеждаващи. Създадените дигитални колекции спомагат за увеличаване на информационния потенциал на библиотеката и привличане на повече онлайн потребители, повишават авторитета ѝ пред местните власти, стават гарант за пълноценното ѝ участие в авторитетни проекти (напр. *Europeana Local*) за опазване и достъп до културното многообразие на регионите. Съществуващата практика показва и друг положителен аспект, свързан с дигитализацията. Именно кандидатстването по проекти за дигитализация на ценни документи направи наложително обединяването на регионални библиотеки и изграждане на консорциуми за съвместна дейност. Това позволява в дългосрочен план формулиране на единни подходи при изграждане на метаданните и архивирането на изображенията, кооперирано използване на техниката, координиране на списъците на дигитализираните обекти, по-прагматично изразходване на финансовите средства.

А за да изберем най-правилните решения относно дигитализацията в своята библиотека, трябва да познаваме не само същността ѝ, но и да сме информирани и да подхождаме с уважение към усилията, решенията и постиженията на онези, които вече развиват такава дейност, за да вървим заедно напред.

БЕЛИТЕ ПОЛЕТА И БЕЛЕЗИТЕ НА ВРЕМЕТО

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ПРИПИСКИТЕ В СТАРОПЕЧАТНАТА КОЛЕКЦИЯ НА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ“ – ВЕЛИКО ТЪРНОВО

ЖИВКА РАДЕВА

Темите, внушенията, рецепцията на важните за всички нас възрожденски текстове са широко представени в българската наука. Приписките също предизвикват интереса на изследователя с оглед на възрожденските процеси и като „оценка на дадено събитие“¹. В следващите редове ще представя друг поглед върху уникалната информация, съхранена между затворените корици, която характеризира книжовната култура и читателя през XIX и началото на XX в.

Старопечатната колекция на Народна библиотека „Петко Славейков“ брой 1070 тома, формирана е на регионален принцип и чрез дарения. Проучването установи, че бележките по белите полета са обичайна практика за просветените търновци – на брой те са около 500 (върху всяка втора книга). За съжаление част от ценните сведения са унищожени при подвързване, подлепване, подпечатване. Не са издържали на времето, губейки информационния си заряд, и текстовете, изписани с молив. Приписките в старите книги носят следи от общуването с текста, характеризират нагласата за четене и притежание, както и вписването на възрожденските текстове в българското обществено пространство. Внимателното им разчитане показва формирането на особен тип книжовност и предоставя информация на няколко нива.

На първо място те идентифицират личността и личностното присъствие.

Възрожденският човек стремително иска да покаже, че е част от важен за времето процес – книжовния, и да остави своя следа чрез писмени свидетелства. Белите полета съхраняват множество знаци за притежание – от безсловния, но категорично документиращ присъствие автограф, през лаконично-ултимативното „Тази книга е моя“ до пространното „Настоящата книга под название... принадлежи...“. Във вариант „Из книгите (от библиотеката) на...“ разбираме, че книжният том е част от неясна като обем, но очевидно важна колекция, която е спътник в живота на възрожденеца и се формира според книжовните му интереси.

¹ Радев, Иван. Приписките по старопечатните книги – свидетелства за нова чувствителност. // *Библиотекар*, 1989, № 11, с. 44–48.

В посока на утвърждаване на личностното и неговата възрожденска проява са екслибрисите. По белите полета се срещат лични и фирмени графични знаци, които идентифицират гордите собственици-ценители и известни книжари. Впечатляващ е семплият, елегантен, шрифтово оформен в червено екслибрис на Драган Манчов, който дори днес буквално свети върху вече пожълтялата хартия. Запазени са и няколко художествено издържани екслибриса. Между тях е графичният книжовен знак на Цани Гинчев в национално-патриотичен стил – българското лъвче е поставено на черна основа и носи ясни послания.

Между графичните изображения срещаме композиции с хералдични детайли и царски символи с директна препратка към очевидно живата идея за принадлежност към престолния град. Чувството на търновци за държавност, усещането за пряка връзка със старото българско царство внушават не само изящните образци на екслибрисовото изкуство, но и някои уточняващи бележки – Никола Ганчев, притежателят на „Новый завет“ (1850), например държи да отбележи, че живее на улица „Болярска“.

В колекцията се срещат и рисувани книжни знаци, а също и възстановки на лични печати. Всички те отразяват духа на времето, вниманието към книгата. И още, свързани са с индивидуалността и самочувствието на възрожденците, представят ги като ценители на графичното изкуство и като патриоти.

Книголюбието на възрожденеца има и други прояви. Той старателно възстановява липсващи части – титулни страници с важна информация за изданието, цели пасажки от текста и дори илюстрации. Грижата към книгите се проявява и

чрез „подновяване“. Прави впечатление, че макар и маргинално често се посочва цената на книгата, на подвързията. Така разбираме, че „Новый завет“ (1867) е закупен от книжаря за 40 гроша (!), че златаришкият екземпляр на „Славик“ (1864) е

подвързан подобаващо за 16 гроша черковни пари чак в разградското село Хюсенче (дн. Осенец). Тези уточнения не са демонстрация на възможности, а семейна и институционална отчетност и документиране на готовността за финансови жертви в полза на книжовността.

Като черта на характера на възрожденеца изпъква желанието му да датира своите бележки. Разработена е цяла система за означаване, с която може да се удостовери участието на личността в обмена на книги и идеи. Незначително на пръв поглед вписване е съпътствано от година, месец, дата, дори час. Тази пунктуалност е възпитавана и е следствие от дългогодишна практика. От нея можем да удостоверим, че книгите са в обръщение дълго след Освобождението, дори до 20-те години на XX в. и чрез тях Възраждането се вражда в духовните процеси на следосвободенска България. Особено силно е усещането за документалност и присъствие, когато става дума за наистина важните четива. Върху форзаца на „Български народни песни“ на братя Миладинови стои надпис: „Тази книга я четох. 6 октомври 1896 г. Христо Капитанов“.

От приписките долавяме ясно изразени претенции за ученост. Търновецът знае чужди езици, най-вече френски и руски, има специално отношение към грамотността, към родната лексика и синтаксис. Върху последния лист на „Цветособрание“ (Цариград, 1858) след заглавие „Погрешки“ са представени 53 сгрешени (според читателя-притежател) думи, а към „Българска граматика“ на Й. Груев (Виена, 1862) са приложени допълнения и коментар, вероятно след работа и размисъл по засегнатите проблеми. Когато книжното тяло не предлага достатъчно празно място за писане, възрожденецът старателно подлепва допълнителен лист и представя мнението си по теми, които го вълнуват. В екземпляр от „Начално ръководство“ (прев. П. Р. Славейков, Цариград, 1868) е изложено виждане за отношенията между цар Иван Асен II и сръбския крал Владислав, за съдбата на мощите на сръбския светец Сава. Краткият исторически разказ е без връзка с книгата-носител, без адресат и очевидно може да бъде прочетен само в рамките на семейството, но е характеризиращ като стремеж за задочна изява. В него ясно прозира желанието на образования и книжовно изкушен възрожденец да стане пишещ и да разказва търновската история.

За Пресвета Царя.
1 денъ книжна
1. жито 8 афривъ
свѣтъ прѣдѣла да ги ѿме!
сплѣзъ, и въ торѣ си кааѣсѣ
да ги олаарѣтъ, та да ги
погѣра вънѣ на 16. даѣтъ
и да ги дарѣтъ съѣтра
на глѣдно. свѣтъ 3. даѣтъ
ти лѣдѣтъ въ садѣтъ пакѣ
3. даѣтъ да ги дѣтъ
пакѣ на вѣстѣа денѣ съ
пѣкѣтъ 2. даѣтъ и лѣдѣтъ
2. садѣтъ пакѣ 2. даѣтъ
лѣдѣтъ пакѣ денѣ 18. 1.
жито да б. денѣ да ги
свѣтъ.

Приписките разкриват книжовните пристрастия на значими за българската култура личности. По форзаца и титулните страници се срещат редове, изписани от Петко Славейков, Матей Преображенски, Никола Пиколо, Бачо Киро, Христо Иванов Книговезеца. Белите листи в книжното тяло предоставят информация за известни търновски фамилии (Смилови, Златарски, Каранешеви), документират родова принадлежност, желанието за съхранена родова памет. Изглежда невероятно, но точно чрез свободните от печатан текст пространства става ясно присъствието на д-р Васил Берон във възрожденските културни процеси. Той е авторът, който чрез личния си подпис удостоверява оригиналността на изданията на своите книги; той е приятел, ценител и съмишленик, на когото възрожденските писатели обичат да подаряват своите творби; той е „екзаменаторът“, оставил толкова траен спомен

сред учениците, че това да бъде отбелязано. В рамките на семейството настолните четива често са използвани като лекарствени справочници – последната полупразна страница явно е подходящо място за важни семейни рецепти. В „Псалтир“ (1855) четем „за треската цар...“ с подробно описани съставки. На други места този тип информация е поверена на „Търговското ръководство“ (1858) – много разпространено и използвано в Търново, от което само в Народната библиотека има 8 екземпляра. Там намираме 12 рецепти, вероятно свързани със здравословните проблеми в семейството. В друг том са вписани точните дати и часове, в които са родени петте деца в един търновски дом.

Многобройните дарствени надписи представят търновци като организирани и витални хора, за които книгите са скъпи и желани подаръци. Чрез тях се засвидетелства специално отношение, отправят се поздрав и добри пожелания, те са знак за сърдечно приятелство и заслуги. Поводите са най-често празнични – Възкресение Христово („за душевно спасение и телесно ползование“), краят на учебната година. Приписките още веднъж заявяват възрожденската практика, ценностната система и институционалните традиции, които не могат да нарушат дори извънредни събития. Книгата-дар е опора за духа дори в тежките дни след Априлското въстание, в ужасяващата реалност на търновския затвор и съд, бесилките, черкезите, башибозука.

Бъв времето, когато България добива реални измерения чрез родния край, приписките документират регионалната обвързаност и съпричастие на книголюбите. Има случаи, в които личността остава в сянка и анонимна, като се подчертават единствено националната и селищната принадлежност. Върху екземпляр от „Българский вероизповеден вопрос...“ (Букурещ, 1864) четем: „Тази книга принадлежи на един българин, родом от Търново 1869. 18 марта“. По същата причина белите полета пазят имената на Трявна, Елена, Златарица, Сухиндол, Беброво, Жеравна. Става ясно, че книгите пътуват, сменят местожителството и собствениците си, а селищната идентификация ту съпътства, ту замества личностната.

Старите книги са хранилище (сейф) за важното не само в живота на отделния човек, но и на града, на обществото. Така трябва да бъде осмислена бележката за смъртта на султан Абдул Меджид през юли 1861 г.² Понякога приписките предлагат информация, която успоредява регионалното с националното. В „Кратка българска история“ на Добри Войников (Виена, 1861) е записано: „1892 – силно земетресение... часа 7“. Пример, че традицията значимите събития да се вписват по белите полета на важните книги, е жива и след Освобождението, срещаме в екземпляр от „Новый завет“ (1853). В добре запазения том четем: „На 6 ноем. 1893 г. в София [е] погребан бивший б[ългарски] княз Александър Батенберг...“. След години същата ръка е изписала: „...с железницата дойде на 9.12.1901 в неделя митрополит Антим I“.

От старите книги добиваме и друга информация. Институционалното присъствие в градския живот и в книжовните процеси преди и след Освобождението се долавя от печатите на Търновската мъжка гимназия, българското читалище „Надежда“, ученическото дружество „Братска обич“ (1883), ученическото археологическо дружество (1927–1928) и др. Чрез старателно изписаните молитвени текстове разбираме за дълбоката религиозност на търновци. Множеството имена в учебниците свидетелстват, че те рядко са били за индивидуално ползване. При-

² Добри дела : Как трябва да ги разгледува християнин и да ги прави. – Цариград : Книгопеч. А. Минасоглу, 1860.

писките афишират родолюбиви чувства („От любов към родния си град подарявам“) и правят важни разяснения. Върху издадената на гръцки език брошура по черковния въпрос³ ръката на дарителя грижливо е изписала: „Това е речта, с която х[аджи] Николи Д. Минчев борил гръцката патриаршия като народен български представител през 1860 г.“.

Внимателният прочит открива два типа бележки – регулярни и спонтанни. В първите се оглеждат претенциите на просветената градска общност и емоционалният живот на възрожденския човек – приятелски взаимоотношения, учредженски порядки, трайна личностна нагласа на пишещия и общуването му с текста. Преднамерено положените ръкописни бележки представят модел на мислене и поведение; имат най-често документираща, но също коригираща и информираща функция; носят известна интимност, щрихи от семейната атмосфера. Те са заявка за отложен във времето, малко вероятен, но все пак възможен диалог със следовниците.

При спонтанните приписки белите полета са използвани като хартия „под ръка“ – пазят рисунките на несигурни детски ръце (особено вдъхновяващ за това е „Рибният буквар“), редове от домашното по граматика. При използването им за бързи сметки от рода на „дадох-взех“ впечатляват различните парични единици, които са в обръщение – доказателство за големия паричен поток, за сложния и разнообразен паричен обмен през Възраждането.

Поглед към инвентарните номера, чрез които възрожденските книги стават част от обществения книжовен фонд, показва, че търновци късно се разделят с тях – едва през 30-те и 40-те години на ХХ в.:

Инв. № 732 – **Евангелие** поучително : за сичките недели през годината, за господските и богородични празници и за по-големите святии / Събрал от славянски и от гръцески Софроний, епископ врачанский. – [3. изд.]. – Букуреш : Книгопеч. Стефан Расидескува, 1865.

Инв. № 1001 – **Кръстевич**, Гаврил. История българска : Т. I. – Цариград : Печ. Македония, 1869.

Инв. № 461 – **Добри** дела : Как трябва да ги разгледува християнин и да ги прави. – Цариград : Книгопеч. А. Минасоглу, 1860.

Инв. № 991 – **Дринов**, Марин. Поглед върху произхождането на българският народ и началото на българската история. – Пловдив : Книжарница на Хр. Г. Данов и сие в Пловдив, Русчук, Велес, 1869.

Инв. № 388 – **Пространний** православний катихизис / Превел Х. Г. Данов : Издали И. Г. Трувчев и Х. Г. Данов. – Белград : Княжеско-сръбската книгопечатня, 1858.

Инв. № 429 – **Гранитски**, Анастас. Разговори француско-български и Правила за произношението на француските букви / Издал със свое иждивение Георгий Дончов книгопродавец. – Букуреш : Книгопечатница на Йосифа Романов и съдр., 1859.

Причините са ясни (някъде те са посочени) – смяна на поколенията, въвеждане на нова лексика, правопис, учебни програми, които оставят старите писмена извън семейните интереси и новия дневен ред на времето. В Търновската народна библиотека те попадат осъзнато и преднамерено. В основата на високия дарителски вот е идеята да бъдат запазени, защото са полезни и ценни и за да се ползват „на ползу роду болгарскому“.

³ Минчоолу, хаджи Никола. Отговор г. С. Каратеодориди. – Цариград, 1860.

НОРМАТИВНИЯТ КОНТРОЛ В ТЕКУЩАТА НАЦИОНАЛНА БИБЛИОГРАФИЯ НА БЪЛГАРИЯ

СИЛВИЯ ФИЛИПОВА

Една от основните функции на текущата национална библиография е информационната. Винаги е съществувал стремеж за разкриване на съдържащите се в нея данни за всички възможни категории потребители. Към книжните й бюлетини има голям брой показалци, които дават възможност за достигане до съответните сведения. В електронните бази данни се създават възможности за търсене и намиране на информация по съществени елементи от библиографските записи, в съвременната терминология определени като „точки за достъп“. За отделните категории потребители, разграничени в две основни групи – крайни и институционални, имат приоритет различни данни. Но най-често се правят информационни търсения по следните елементи – имена на лица, заглавия на документи (т.нар. „форми на физическо представяне“), място, град или година на издаване, международни стандартни номера, предметни рубрики, класификационни индекси и др. Водещият теоретик по проблемите на националната библиография ст.н.с. д-р Антоанета Тотоманова изтъква, че трябва да се усъвършенства търсенето в информационните й бюлетини и бази данни в две посоки – от една страна, увеличаване на броя на точките за достъп, които всъщност разширяват възможностите за достигане до необходимата информация, и от друга, усъвършенстване на търсенето. Възможността за достигане до пълнотекстова информация засега остава една смела мечта, но тя чертае възможности и перспективи, които биха повишили значително качеството на националната библиография като информационен източник(5).

Националната политика по този въпрос напълно съвпада с международните тенденции, които са формулирани на Конгреса по национална библиография, проведен в Париж през 1977 г., потвърдени от Програмата на ИФЛА за универсален библиографски контрол и международен MARC (1974–2003) и разширени от Международната конференция на националните библиографски служби, проведена в Копенхаген през 1998 г. На международно ниво са създадени насоки както по отношение на видовото разнообразие на точките на достъп, които е желателно да се използват в националните библиографии, така и по отношение на качеството на информационното търсене и намиране на конкретни данни. Конгресът по национална библиография (1977) препоръчва стандартизиране на търсенето на имената на индивидуалните и колективните автори и унифицираните заглавия, като се съставят списъци или нормативни бази данни. Международната конференция на библиографските служби (1998) вече предлага приемане на международните стандарти и принципи за контрол върху формите на имената на лица, организации, географски обекти, предметни рубрики, класификационни схеми и др.

Целта е да се достигне до цялата релевантна информация, съдържаща се в националната библиография, по даден въпрос. Постигането на пълнота, точност и бързина на информационното търсене в автоматизираните бази данни не се получава автоматично. Необходим е механизъм при въвеждане и търсене на информацията, който да доведе до желаните резултати. В Програмата на ИФЛА за библиографски контрол и международен MARC е разработена на международно ниво система за контрол върху точките за достъп в националните библиографии. В българската теоретична литература започва да се налага терминът „нормативен контрол“, с който се обозначава дейността по създаване и поддържане на контролирани точки за достъп. Предварително се определят информационно-търсещите елементи. Те се въвеждат по един и същи унифициран начин във всички съответни библиографски записи. Формите им на представяне се стандартизират и се наричат „установени точки за достъп“. През 2009 г. ИФЛА публикува изследването „Изложение на международните принципи на каталогизацията“ (3). В него установените точки на достъп за библиографските записи са разделени на основни и допълнителни. Като най-важни за информационното търсене са определени основните установени точки за достъп „за името (наименованието) на създателя или първото споменато име на създател, когато са посочени повече от един; установената точка за достъп за произведение/форма на проявление (може да включва и установената точка за достъп за създателя); основното заглавие или заглавието, съставено от каталогизатора за формата на физическо представяне; годината(ите) на публикуване или появяване на формата на физическо представяне; контролирани предметни рубрики и/или класификационни индекси за произведението; стандартни номера, идентификатори и ключови заглавия за описвания обект“ (3, с. 9). Като допълнителни установени точки за достъп са посочени „имена на други създатели, освен първия; имена на лица, фамилии или колективни органи, изпълняващи функции, различни от тези на създателя (напр. изпълнители); варианти на заглавия (напр. паралелни заглавия, заглавия на колонититула); унифицирана точка за достъп за серията; идентификатори на библиографския запис; език на формата на проявление, въплътена във формата на физическо представяне; място на публикуването; вид на съдържанието; вид на носителя“ (3, с. 9).

За да не се променят във времето, установените точки за достъп се включват в бази данни, където се превръщат в „стандартизирани основни рубрики“ на съответните контролни записи. ИФЛА създава препоръки за съдържанието и представянето на контролните записи, изложени в международни документи като „Ръководство за контролни записи и препратки“ (GARR) (8), „Ръководство за предметни контролни записи и препратки“ (9) и „Функционални изисквания към контролните данни“ (6). През 2009 г. е предложен за обсъждане проект на документа „Функционални изисквания към предметните контролни данни“ (7). Към тях трябва да се добави и международният формат за контролни записи UNIMARC/Authorities (11). Те успяват да очертаят основните наднационални критерии и изисквания по отношение на тези контролни записи, които биха станали част от международен обмен между бази данни на националните библиографии и на споделена каталогизация на международно ниво.

Автоматизацията в българската национална библиография навлиза в началото на 90-те години на XX в. В процеса на изграждането на библиографски бази данни по видове документи почти всички елементи от библиографския запис се използват като точки за достъп. Може да се търси по имена на индивидуални и колективни

автори, думи от заглавията на документите, места на издаване, наименования на издателства, години на издаване, заглавия на серии, класификационни индекси и предметни рубрики. В Серия I на българската национална библиография „Български книгопис“ се въвежда и нормативният контрол върху някои видове точки за достъп, най-често използвани при информационното търсене. От препоръчаното на международно ниво прилагане на стандартизация при имената на индивидуалните, колективните автори и унифицираните заглавия в нашата страна се осъществява контрол само върху имената на индивидуалните автори с първична и вторична авторска отговорност. Включвайки всички лица, участващи в създаването на документите, се използват основни установени точки за достъп за първия създател на съответните форми на физическо представяне, както и допълнителни установени точки за достъп за всички останали имена на индивидуални автори. Използването на допълнителните установени точки за достъп разширява възможностите на нормативния контрол и дава възможност да се разкрие в пълнота цялостното творчество на дадено лице, като се посочват не само тези библиографски записи, където той е единствен или първи създател, но и участието му като съавтор, редактор, съставител, преводач, илюстратор и др. Националната библиография няма реална възможност да започне контрол върху колективните автори и унифицираните заглавия, но те остават като перспектива за бъдещо развитие.

Нормативен контрол започва да се прилага и по отношение на елементи от библиографския запис, които разкриват съдържанието на документите. Това са предметните рубрики, въпреки че през 90-те години международната общност все още не ги посочва изрично в препоръките си. Но в „Изложението на международните принципи на каталогизацията“ (3), издадено през 2009 г., те вече са определени като основни установени точки за достъп, които са обект на нормативния контрол в библиографските бази данни. Ръководител на направлението е ст.н.с. д-р Антоанета Тотоманова. Благодарение на осъществяваната от нея и нейния екип далновидна политика нормативният контрол в националната библиография започва своето развитие, отчитайки международните тенденции и перспективи.

Съобразявайки се с първия и най-важен принцип на каталогизацията според ИФЛА, а именно нуждите и удобството на потребителите (3), в националната библиография се въвежда контрол и върху някои елементи на библиографския запис, важни за информационното търсене на национално ниво, въпреки че са определени като допълнителни установени точки за достъп според международните препоръки. Това са наименованията на сериите и издателствата. Според „Изложението на международните принципи на каталогизацията“ (3) заглавията на сериите могат да се определят като унифицирани точки за достъп до сериите, а наименованията на издателствата – като имена на колективни органи, изпълняващи функции, различни от тези на създателя. Предпочитани за нормативен контрол са основните точки за достъп, но не се отрича използването на допълнителни точки за достъп за национални нужди. Българската национална библиография не нарушава международните изисквания като използва наименованията на сериите и издателствата като контролирани точки за достъп.

Нормативният контрол на точките за достъп се проявява в две направления. От една страна, необходимо е конкретният информационно-търсещ елемент да се идентифицира пълно и точно, за да бъде вярно представен като точка за достъп и да се разграничи напълно от други елементи с подобни характеристики. Ако името на едно лице се въвежда като контролирана точка за достъп, то трябва да

бъде представено в стандартизирана форма, която го характеризира напълно и го разграничава от други лица със същите или сходни имена. Ако наименованието на издателство се представя като контролирана точка на достъп, то основната форма трябва да се разграничава от имената на всички останали издателства в базата данни. Тя трябва да бъде уникална и да събира цялата информация в електронна среда за съответния библиографски обект.

От друга страна, нормативният контрол е средството за управление на контролираните точки за достъп. Той фиксира не само основната стандартизирана форма, която се присвоява на съответния библиографски обект, но и отчита всички негови вариантни форми, които се появяват в електронна среда. Те също се записват като препратки и от тях се изграждат връзки към основната точка за достъп. Във „Функционалните изисквания към контролните данни“ нормативният контрол се определя като един общ процес на идентификация на обектите в дадена база данни и управление на точките за достъп, които им се присвояват(6). Формата на представяне на основната точка за достъп е определена от националните правила за библиографско описание. У нас това са националните стандарти за библиографско описание по видове документи, „Ръководството за азбучни каталози на книги“(4) и международните препоръки и стандарти, които вече се прилагат на национално ниво.

Нормативен контрол може да се извършва в рамките на библиографската база данни. По този начин се контролират наименованията на издателствата в „Български книгопис“. От 1999 г. се определя стандартизирана форма за представяне на конкретно издателство, която се въвежда във всеки запис, където то е отбелязано. Това е основната точка за достъп на наименованието му, чрез която може да се съберат всички библиографски записи на документи, издадени от съответното издателство. Отбелязани са и всички варианти на представяне, които го характеризират в различни времеви периоди. Формата на основната точка за достъп се определя според съответните правила от „Ръководството за азбучни каталози“(4). Когато имаме едно и също наименование за повече от едно издателство, добавяме и мястото, където се намира. Като пример ще посоча издателствата на Техническите университети в София, Варна и Габрово. Те се означават по следния начин: Технически университет – София ; Технически университет – Варна ; Технически университет – Габрово. Оформя се и една група от лица, които сами издават книгите си. Те са обединени от основна точка на достъп с наименование „Самиздат“. След нея се добавя мястото, където е издаден описваният документ. Имената на отделните лица-издатели се представят като вариантни точки за достъп. Нормативният контрол се извършва ръчно от библиографа, който създава съответния библиографски запис. Българската национална библиография отразява книгоиздаването на територията на нашата страна. Издателствата са част от тази картина. За нуждите на статистиката, книгоиздателската общност и всички крайни потребители със сходни интереси се създава възможност за пълнота на информационното търсене по този белег. Това е най-бързият начин на контролиране на установените точки за достъп. Той е удобен за поддържане в национални бази данни, тъй като е икономичен. Не е предпочитан за международен обмен на информация, защото не се стига до създаване на контролни записи. Унификацията на точките за достъп в голяма степен зависи от професионализма и личните качества на съставителя на библиографския запис. Субективният фактор затруднява последователността и точността на нормативния контрол.

Стремежът за усъвършенстване на контрола върху установените точки за достъп води до създаване на контролни записи, събирани и поддържани в контролни файлове, т.нар. „нормативни бази данни“. Във „Функционалните изисквания към контролните данни“(6) контролният запис е определен като съвкупност от информация за илюстрация на един обект (същност), чието име е използвано като контролирана точка за достъп при библиографски цитирания, записи в библиотечния каталог или библиографския файл. Обикновено библиотеките структурират контролните данни в съответствие с ръководства и спецификации като изложените в Ръководството за авторитетни записи и препратки (GARR)(8) на ИФЛА и/или национални правила за библиографско описание. Контролираните точки за достъп на заглавията на сериите, имената на индивидуалните автори и предметните рубрики в българската национална библиография са организирани в нормативни бази данни. Те се различават помежду си по своята същност. Общото между тях е, че нормативният контрол се прилага от библиографа, който създава и поддържа библиографските и нормативните бази данни. Не е изградена автоматична връзка между контролните и съответните библиографски записи, която значително би повишила качеството на тази дейност.

Монографичните серии са определени като продължаващи ресурси според последния стандарт ISBD (CR), който се използва в нашата национална библиография от 2007 г. Но те не могат да се съберат и опишат самостоятелно, както се постъпва с периодичните издания. Информация за тях има само в отделни книги, която понякога е много оскъдна. За да могат да бъдат обособени и изследвани като самостоятелен вид издания, е необходимо да бъдат отбелязани като библиографски факт. Регистрирането на новите серии в текущите броеве на „Български книгопис“ е уникална информация, която не може да бъде открита в други източници, още повече събрана и обобщена за цялата издателска продукция на територията на нашата страна. Допълнителни сведения за тяхното по-нататъшно развитие, прекратяване или преобразуване в нови серии може да се получи само от годишните кумулативни указатели „Български книгопис“, където се поддържа показалец на сериите. Ако някоя институция или конкретен потребител се интересува от появата, развитието и края на определена серия, той би трябвало да преглежда годишните показалци на сериите за един немалък период от време, за да получи пълна информация за дадената поредица. Сведенията, които се поддържат в националната библиография, са уникални и много полезни за дейността и политиката на издателства и печатници, като статистическа информация и за различни специфични нужди на крайните потребители. Затова стремежът да се контролират наименованията на сериите като точки за достъп в електронна среда е напълно обясним, въпреки че не е част от международните препоръки.

Нормативната база данни на монографичните поредици започва да се поддържа от 1994 г. Направено е предварително издирване на всички серии, включени в „Български книгопис“ след 1944 г. По този начин съществуването, промените, краят или преобразуването им за един голям период от време (1944–1994) се отразяват в новосъздадената картотека на наименованията на сериите. Тя става основа за контролните записи на монографичните поредици в електронна среда. Целта е, от една страна, да се контролират имената им в библиографските бази данни на книгите, а от друга – да се използват техните записи в текущите броеве на „Български книгопис“ и показалците на сериите в годишните кумулативни указатели на книгите, които по това време все още се подготвят за издаване. Международните изисквания

за наименованията на стандартизираните заглавия все още не са издадени. Българската национална библиография тръгва по свой път, като обединява описанието на монографичните серии като продължаващи ресурси с дейността по нормативния контрол. Техните записи са съобразени с представянето им в отделните броеве на „Български книгопис“ като библиографски записи на продължаващи издания. Те притежават всички задължителни елементи и разделителни знаци според съответния международен стандарт ISBD (S). Използват се българските стандарти БДС 15687-83 Библиографско описание на периодичните издания(2, с. 65) за описанието на серията в нормативната база данни и БДС 15419-82 Библиографско описание на книгите(1, с. 40–43) за отбелязването ѝ в библиографския запис на съответната книга и залагането ѝ като точка за достъп в електронна среда.

Всяка нова серия получава серийно описание в нормативната база данни. Нови са не само сериите, които започват да излизат, но и тези, които претърпяват съществени промени. Правилата за променените продължаващи издания са валидни и при сериите. Те се приемат за нови при промяна на заглавието или издателя. Много издателства не се съобразяват с точните наименования на сериите. Думи като поредица, библиотека, серия, колекция се използват от едно и също издателство за едно и също заглавие, без да се смята, че с нещо се променя самата поредица. Но при библиографирането тези думи в началото на заглавието определят мястото на серийното описание в азбучния ред. По този начин може една серия да бъде въведена няколко пъти, което налага задължително прецизиране на наименованията им чрез нормативния контрол. За основна стандартизирана рубрика се приема името на поредицата, използвано в съответното серийно описание, изпълняващо и ролята на контролен запис в нормативната база данни. Когато се появи съществена разлика в заглавието на дадена поредица, тя се приема за нова и се създава нов контролен запис за нея, в който промененото заглавие се превръща в нова основна стандартизирана рубрика. Тя определя наименованието на съответната серия като точка за достъп в електронна среда. Несъществените промени в заглавията не се въвеждат като вариантни точки на достъп. Те се отразяват в забележките към библиографските записи на книгите и контролните записи на съответните монографични поредици.

Нов контролен запис на монографична поредица може да бъде направен при промяна на издателството. Това не води задължително и до промяна на наименованието. Две и повече поредици с едно и също заглавие се разграничават като точки за достъп в електронна среда, като се добавят имената на издателствата, които ги поддържат. Не всички реално съществуващи серии са издателски. Поредици се поддържат и от организации, асоциации, фондации и др., които прибягват до услугите на различни издателства. Например Поредица „Минало несвършено“ се издава от Института за изследване на близкото минало и Фондация „Институт Отворено общество“ от 2007 г. Почти всички книги от тази серия са издадени от двете институции. Но една от тях е издадена през 2008 г. от издателство „Сиела“, въпреки че е отбелязана като издание на гореспоменатите организации. Според действащото правило при смяна на издателството поредицата се приема за нова. По този начин тя се въвежда два пъти, въпреки заявената обща концепция от двете институции. Като резултат се получава разпокъсване на сведенията за серията като цяло. Това правило не отразява и особеностите на авторските серии, които много често са избрани или събрани съчинения на даден автор, например серията „Избрани произведения“, поддържана от Йордан Янков Урумов. При

тях издателството играе второстепенна роля за целостта на серията. Но всяка промяна в издателството води до нов контролен запис. Тези разминавания между формалния белег за нова поредица и реалната концепция и номерация на серията като цяло все още не са намерили своето решение и създават информационен шум и дублиране на стандартизирани серийни записи. Появиха се и авторски серии, издадени лично от автора, т.е. „самиздат“, например поредица „Мил роден край“, издавана от автора на отделните книги от нея Васил Марков. Монографичните поредици като вид продължаващи издания имат свои особености, които не са отчетени напълно и очакват своето прецизиране. В нормативната база данни е предвидена връзка между старите и нови серии, която дава възможност да се проследи тяхното развитие.

Базата данни на монографичните поредици успешно осъществява нормативния контрол върху техните наименования като точки за достъп в националната библиография. Тя обаче не отговаря напълно на международните препоръки за структурата на контролния запис. Не отчита тези разлики в наименованията на сериите, които не са достатъчно съществени, за да ги представят като нови, но все пак съществуват и могат да създават проблеми при търсенето им. Като пример мога да посоча поредица „Монетосечене и монетна циркулация на Балканите“, която понякога се среща като поредица „Монетосечения и монетна циркулация на Балканите“ и има обща номерация. Не трябва да се подценява фактът, че в електронна среда резултат от търсенето се получава само при точно формулиран въпрос. Не се поддържат вариантни точки за достъп, които препращат от неприета към приета форма на наименованието, което създава възможност за безрезултатно търсене.

Текущата практика на националните библиографии в повечето страни показва, че контролният запис обикновено съдържа основна стандартизирана форма за име на даден обект, която е посочена като предпочитана за представяне в нейните бюлетини и библиографски бази данни, както и вариантни форми на даденото име или сродни имена, също използвани като контролирани точки за достъп. Като допълнение контролният запис може да съдържа информация, присъща за обекта (лице, колектив, произведение, предмет и др.), както и за връзките му с други обекти, представени от сродни точки за достъп. Контролният запис също включва информация, идентифицираща правилата, по които е създадена точката за достъп, използваните източници, агенцията, отговорна за създаване на контролираната точка за достъп. Международните препоръки се покриват с посочените изисквания за съдържанието на контролния запис.

В българската национална библиография контролен файл със записи, структурирани според международните тенденции и изисквания, е нормативната база данни на индивидуалните автори с първична и вторична авторска отговорност. Тя започва своето изграждане през 1992 г. Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ поддържа контролни записи на имената на всички автори, редактори, преводачи, илюстратори, съставители, автори на предговори, послеслови, критични статии и др., отразени в библиографските записи на националната библиография. Основната стандартизирана форма на имената, наречена контролна рубрика, претърпява развитие в процеса на изграждане и поддържане на нормативната база. Първоначално за контролна рубрика се приема само името на български език, т.е. оригиналното име. Впоследствие се въвежда още една основна форма за записите на латиница – транслитерираната форма на оригиналното име от български език на латиница. Тя е необходима не само за целите на нашата национална библиография,

но и за азбучните каталози на латиница, поддържани от библиотеката, както и при едно международно или международно сътрудничество, където водеща азбука е латиницата. Направлението „Национална библиография“ носи отговорност за представянето на националните творци пред международната общност. То определя формата на оригиналното име на българските автори. Според международните изисквания тя е водеща на международно ниво. Чрез нея даден автор може да бъде издирен в различни библиографски бази данни по целия свят. Тя е определена от ИФЛА като международната основна точка за достъп до творчеството на дадено лице в международни бази данни. В нормативната база данни се включват и преводни автори с цел да се въведат контролни рубрики за формите на имената им на български език. Те се използват в рамките на нашата страна, т.е. имат национално значение. Преводните автори, използващи латинска азбука, също имат две основни контролни рубрики – оригиналното име и преводната форма на български език. По-сложно е представянето на тези автори, които имат оригинално име на чужда кирилица. Българската форма се запазва като основна в рамките на нашата национална библиография, но освен нея се издирва и въвежда оригиналното име на кирилица, след което се предлага и транслитерирана форма от оригиналното име на латиница. Таблицата за транслитерация, която се използва в електронните бази на националната библиография, е публикувана в „Ръководството за азбучни каталози“(4).

Нормативната база данни на българските автори представлява интерес не само за националната ни библиография, но и за международното сътрудничество. То обаче може да се осъществява само при наличие на съвместимост между нашите и чуждите контролни записи. Затова е важно нашите контролни записи да бъдат съобразени с международните изисквания и стандарти. Те най-точно са формулирани в документа на ИФЛА „Функционални изисквания към контролните данни“(6), който е окончателно приет през 2009 г. Там са определени 11 „същности“ или „обекта“, които могат да се използват като контролирани точки за достъп в електронна среда – лице, фамилия, колектив, произведение, форма на проявление, форма на физическо представяне, физическа единица, понятие, предмет, събитие и място. На всеки един от тези обекти се присвоява име и идентификатор, както и пояснителни характеристики, т.нар. „атрибути“, които го идентифицират. За да се установят критериите за контролен запис на индивидуален автор, отговарящ на международните препоръки, е необходимо да се проучат изискванията за обекта „лице“ в комбинация с обекта „име“, както и определенията за тях атрибути.

Името представлява група от букви и думи, чрез които даден обект е известен. В изследването на ИФЛА се определят насоките и тенденциите за формата на името като контролирана точка за достъп. Лицата могат да бъдат представени с реални имена, псевдоними, религиозни имена, инициали или отделни букви и цифри. Могат да имат собствени, майчини, бащини или фамилни имена, династични, благороднически имена и др. Като атрибути на името са посочени: лично име; презиме; цифра; титла/обръщение; други части на индивидуалното име. Личното име може да се използва самостоятелно или в комбинация с презиме или фамилно име. Презимето може да бъде бащино, фамилно, име на клан или династия, благородническа фамилия, прякор, прозвище, сложна или съставна фамилия. Комбинацията от име и презиме за представяне на индивидуалните автори, която се посочва във „Функционалните изисквания към контролните данни“(6), не е достатъчна за разграничаването на популярни български имена като Иван Ива-

нов. Стоян Стоянов, Димитър Димитров и др. За идентификация на дадено лице обикновено се използва пълна форма на името, която включва лично, бащино и фамилно име. Може да се каже, че ние сме надскочили международните изисквания по този въпрос. Цифрите като характеристика на името обикновено са римски и са свързани с малкото име на владетел, духовен водач и др. В българската библиографска практика се срещат имена като „Борис I, цар“, които се формират според международните изисквания. Допуска се добавянето на думи за обръщение към благородни, титуловани или почетни особи, благороднически, църковни и почетни титли, например „Симеон, епископ“. Други части на индивидуалното име могат да бъдат думи, обозначаващи произход, местожителство, временно обитаване и др. като Леонардо да Винчи, Паисий Хилендарски и др. Международните тенденции отдавна са приети като неразделна част от българската практика за формата на имената на индивидуалните автори.

С терминът „лице“ се обозначава реален субект или библиографска идентичност, създадена или приета от индивид или група. Повечето от авторите, включени в нормативната база на българската национална библиография, са реално съществували индивиди. Но се срещат и лица, които са известни като творци под друга самоличност. Има прочути български писатели, които въсъщност са известни само под псевдоним, т.е. друга библиографска идентичност – например Елин Пелин, Ран Босилек, Радой Ралин и др. Тук могат да се включат и колективните псевдоними като библиографска идентичност на група хора – например Трендафил Акациев. Характеристики на лицето могат да бъдат датите на раждане, смърт и др.; титли; други обозначения, свързани с даденото лице (напр. свети, младши и др.); пол; място на раждане; място на смърт; страна, с която лицето се идентифицира (т.е. националност); място на пребиваване; група, към която лицето се числи като работа, членство и др.; адрес; език на лицето; поле на активност; професия/работа; биография. Това са характеристиките, които ИФЛА приема като необходими за идентификацията на едно лице в съответния контролен запис. Кратките записи не се ползват с уважение и авторитет на международно ниво. Стремешт е да се представи пълно дадено лице, така че да не остане възможност за объркване с друга личност с подобни характеристики.

Контролният запис на българските автори постепенно се усъвършенства и приближава до международните тенденции. Непрекъснато се въвеждат нови методически указания за формата и съдържанието на записите в стремежа си да го подобрят. В различни периоди са прилагани текущи инструкции от 1992, 1994, 1999, 2003, 2005 и 2008 г. В действащата от 2009 г. в българската национална библиография „Методика за създаване на контролни записи за имена на лица с интелектуална отговорност“ са определени следните характеристики за лицата, за които има създадени контролните записи: години, където се попълват годините на раждане и смърт; страна, където се въвежда страната, към която авторът се причислява по националност; език или езици, на които авторът има публикувани произведения; други сведения. В последното поле се въвеждат биографични данни за професия и област на знанието; образование; титли, научни, военни или духовни степени и звания; месторабота и членство в съюзи и организации; награди, отличия, почетни звания.

Вижда се, че позициите на нашата библиографска общност по отношение на пълнотата на контролния запис срещат международна подкрепа. Българските контролни записи на имената са доста пълни. Притежават почти всички упомена-

ти по-горе атрибути. Но международните изисквания стигат по-далеч. В нашите контролни записи се отбелязват само годините на раждане и смърт, докато в препоръките се посочват дати. Освен това са включени данни за пол и адрес, които ние не попълваме. Като отделен атрибут е определено поле на активност, различно от професия/работа. Активността на един творец преди всичко е творчеството му. Неслучайно в националната библиография винаги е застъпвано мнението, че трябва да се отбелязва областта, в която авторът има произведения. Това е неговото поле на активност. В международните препоръки то е отделено като отделна характеристика, независима от сведенията за професия и работа. Единствените незадължителни сведения в нашите записи са за образованието на дадено лице. Но те биха могли да се включат към атрибут „библиография/история“.

Наред с точки за достъп, взети от елементите на библиографското описание, т.е. от описателната каталогизация, в националната библиография се контролират и предметните рубрики, които разкриват съдържанието на регистрираните произведения. Търсенето по съдържание е едно от основните начини за намиране на информация. То може да се нареди сред най-използваните информационни запитвания на потребителите. Неслучайно ИФЛА създава международни препоръки за нормативен контрол върху предметните рубрики, публикувани през 1993 г.⁽⁹⁾ В момента се предлага за междунационално обсъждане проект за „Функционални изисквания към предметните контролни данни“, който ще определи международните изисквания и перспективи в тази област. Нормативна база данни на предметните рубрики у нас започва да се поддържа от 1993 г. Като основа се използва картотеката от предметни рубрики за предметния каталог на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Тя успява да обедини предметизацията за нуждите на националната библиография и за предметния каталог, която от 1969 г. до този момент се е развивала в различни посоки. Всъщност се постига така препоръчаната на международно ниво стандартизация на информационното търсене. Нормативната база представлява рубрикатор, в който са определени контролните рубрики, подрубрики и типове рубрики. Стремещт е да се контролира търсенето, като се изчистят възможностите за използване на синоними или сродни предметни термини, които биха намалили възможността за достигане до търсената информация. Предметният рубрикатор покрива рубриките на предметния каталог, които на практика са доказали своята ефективност при търсене по конкретен проблем или тема. Като част от неговото поддържане се приема и постоянното му обогатяване с нови предметни рубрики. Текущата редакция спомага за усъвършенстването му. Нарастването на рубрикатора би могло да става и с по-голяма бързина, ако попълването му не се съобразяваше с възможностите на фишовия предметен каталог, които са по-ограничени в сравнение с машинния каталог и библиографските бази данни.

Крайната цел на ИФЛА е насочена към осъществяване на нормативен контрол на междунационално ниво и обмен на контролни записи между националните библиографии на отделните страни. Но тя не може да се осъществи на практика без съвместимост в електронна среда. През 1991 г. е създаден и препоръчан от ИФЛА за международно ползване форматът за контролни данни UNIMARC/Authorities⁽¹¹⁾. Преработен и преиздаден през 2001 г., той се използва от страните с развити национални библиографии като САЩ, Великобритания, Франция и др. В българската национална библиография се прилага софтуерният пакет CDS/

ISIS и се създава собствен формат за машинночетими данни за контролни записи на имена, който е съобразен с международния формат UNIMARC/Authorities. Но с предстоящото включване в системата за споделена каталогизация COBISS, ще започне да се използва и международният формат COMARC/Authorities, който всъщност е версия на международния формат UNIMARC/Authorities. След като българската национална библиография стане част от международната система COBISS, нейните контролни записи ще могат да се обменят във формат UNIMARC/Authorities. Този преход може да доведе до качествен скок в развитието на нормативния контрол в националната библиография. Имената на индивидуалните автори в COBISS системата се въвеждат като точки за достъп заедно с годините на раждане и смърт. Ставайки част от тази система и съобразявайки се с нейните изисквания, ще се подобрят контролираните точки за достъп на имената в националната библиография. Ще се добавят годините на раждане и смърт като част от формите на имената на българските творци с първична и вторична авторска отговорност, с което ще достигнем международните предпочитания. В именните контролни записи се включват елементи като дата на раждане и смърт на съответните лица, пол и адрес. Разработена е система за контролиране на колективните автори и създаване на контролни записи за тях, която ние бихме могли да използваме за разширяване на нормативния контрол в националната библиография. Предвидени са контролирани точки за достъп за унифицирани заглавия, които също могат да се използват за усъвършенстване на търсенето в националната ни библиография. Монографичните серии и издателствата ще продължат да се контролират като точки на достъп на национално ниво. Но едно много важно предимство на COMARC/Authorities е автоматичният нормативен контрол. Той се осъществява от нормативната база и всяка промяна на контролните рубрики автоматично води до промяна в съответните библиографски записи.

Нормативният контрол в българската национална библиография започва своето развитие с навлизането на автоматизацията през 1992 г. Той се прилага по различен начин в зависимост от националното или международното предназначение на търсенето. Поддържа се контролирано търсене на наименованията на издателствата в библиографските бази данни на книгите. Изгражда се нормативна база данни на сериите, чиито описания същевременно се използват в текущите книжки на „Български книгопис“. Поддържат се и нормативни бази данни с международно значение, съобразени с изискванията и препоръките на ИФЛА, като контролния файл на имената на лицата с първична и вторична авторска отговорност и контролния файл на предметните рубрики. Постиганията на нормативния контрол в националната библиография са свързани с далновидните библиографски решения и упорития труд на настоящия екип от библиографи под ръководството на ст.н.с. д-р Антоанета Тотоманова. Поставя се правилна основа за неговото развитие, залагат се международните тенденции като национални насоки, утвърждава се контролирането на най-важните точки за достъп. С приобщаването на българската национална библиография към международната система за споделена каталогизация COBISS възможностите за развитие на нормативния контрол значително нарастват.

Надяваме се, че пътят, по който вървим, ще ни направи активна част от международното сътрудничество и от междунационалния обмен на библиографска информация.

Литература

1. БДС 15419-82 Библиографско описание на книгите. – София, 1982. – 56 с.
2. БДС 15687-83 Библиографско описание на периодичните издания. – София, 1984. – 67 с.
3. **Международни** принципи на каталогизацията / Прев. Александра Дипчикова. – 2009. – 17 с.
http://www.ifla.org/files/cataloguing/icp_2009-bg.pdf
4. **Ръководство** за азбучни каталози на книги / Анастасия Лютова и др. – София : Нар. библ. Св. св. Кирил и Методий, 1989. – 405 с.
5. **Тотоманова**, Антоанета. Мястото и ролята на националната библиография в дигиталната епоха. // *Пътят към книгите и информацията : Юбилеен сборник, посветен на 65-год. на Татяна Янакиева*. – София : Нац. библ. Св. св. Кирил и Методий, 2009, с. 216–230.
6. **Functional** requirements for authority data. A conceptual model. – München : K. G. Saur, 2009. – 70 p. (IFLA series on bibliographic control ; Vol. 34)
7. **Functional** requirements for subject authority data : Draft. – 2009. – 69 p.
<http://nkos.slis.kent.edu/FRASAR/report090632.pdf>
8. **Guidelines** for authority records and references. – 2nd ed. – München : K. G. Saur, 2001. – 46 p. (IFLA series on bibliographic control ; Vol. 23)
9. **Guidelines** for subject authority and reference entries. – München : K. G. Saur, 1993. – 62 p. (UBCIM Publications, N. S. ; 12)
10. **Plassard**, Marie-France. Authority Control in an International Environment : the UNIMARC Format for Authorities. – 2001. – 22 p.
<http://www.nii.ac.jp/publications/CLK-WS/2-1Plassard.pdf>
<http://www.nii.ac.jp/publications/CJK-WS/2-1Plassard.pdf>
11. **UNIMARK** manual – authority format. – 2nd ed. – München : K. G. Saur, 2001. – 197 p. (UBCIM publications. New series ; 22)

СПРАВКИТЕ ЗА НАУЧНО ЦИТИРАНЕ

ВЪЗМОЖНИ ЛИ СА В БЪЛГАРСКИ УСЛОВИЯ?

ЕЛЕНА ЯНАКИЕВА

Настоящото изследване е провокирано от рязко увеличения брой на запитванията за цитатни справки, постъпили в Националната библиотека през последните години. Причината се крие не само в задължителното изискване за представяне на такава справка, свързано с научното развитие на българските учени, но и с оценката на отделните учени или институти. Благодарение на осигурения достъп до двете международни бази данни Web of Science и Scopus, стана възможно изготвяне на справки за цитирания на български учени в чужди списания. Откриването на цитирания в български списания обаче е изключително трудно – единственият възможен начин е чрез установяване на масив от периодични издания, тематично свързани с изследователските интереси на заявителя на справката, последвано от преглеждане на библиографията след или вътре в статиите на избраните списания. Това отнема много време и труд, а рискът да се пропуснат цели заглавия на списания или на отделни цитирания е голям. Проблемът стана особено актуален днес, когато се преосмисля институционалното развитие на науката у нас и се осъществяват законодателни промени.

Значението на научните изследвания в съвременното общество на знанието е безспорно, а библиометричните и наукометричните изследвания – позната практика в редица страни. Двата основни начина са: анализ на цитиранията и определяне качеството на списанията, в които се публикуват научните изследвания, като за целта се използват специализирани бази данни, наречени цитатни указатели, или индекси на научното цитиране. Те съдържат сведения за всяка статия от разработваните от тях списания: библиографско описание, анотация (незадължителна) и списък на цитираната в статията литература. Основните функции са информационна, т.е. провеждане на информационно търсене по различни критерии, включително и в списъците на цитираната литература, и аналитична – създаване на индекс и графики на цитиранията, както и цитатни връзки между дисциплините. Индексът за цитиране е общоприетата мярка за значимост на научната работа на даден учен или колектив и се определя от количеството препратки към публикация или автор в други източници, като се отчита не само тяхното количество, но и качеството, т.е. кой цитира дадената статия.

За цитатни справки и определяне качеството на научните списания се използват данните от **Science Citation Index (SCI)** и **Journal Citation Reports (JCR)**, продукти на Института за научна информация (ISI) във Филаделфия, САЩ. Индексът за цитиране **Science Citation Index (SCI)** или неговата уеб версия **Web of Science (WoS)** съдържа библиографските описания на всички статии във водещите американски и други списания по основните научни области – над 10 000, както и доклади от конференции. Разработеният уникален метод за търсене – *cited reference searching*, позволява навигиране в документите. Проследяването на публикации преди и след появата на основната статия се осъществява чрез две основни функции: *Cited references* (библиографията към основната статия) и *Times cited* (брой цитирания на основната статия от други автори след нейното написване). Така може да се открие влиянието на определен автор или документ върху други изслед-

вания. Разработени са и различни аналитични средства, най-важните от които са Citation Maps и Analyze Tool.

Journal Citation Reports (JCR) е указател, в който чрез степента на цитиране на списанията се определя тяхната научна стойност, а формалният измерител е импакт факторът – ИФ (Impact Factor – IF) на всяко списание. Той се пресмята, като броят на цитиранията на публикуваните статии за предходните две години се разделя на общия брой статии. Общоприето е мнението, че това е най-важният критерий за съпоставка на нивото на научните изследвания в близки научни области. Използването на ИФ за оценка на качеството на дадено списание се основава на предположението, че списание, което публикува голям брой статии, които се цитират активно от други учени, заслужава внимание; колкото по-висок е ИФ, толкова научната стойност на списанието е по-голяма.

Преди няколко години Web of Science обедини цитатното търсене и хипервръзките в уеб, за да създаде нова платформа – ISI Web of Knowledge. Тя стартира през 2002 г. и е следващата логична стъпка в развитието на продукта – обединява данни от списания, патенти, доклади и уеб ресурси по точни, обществени и хуманитарни науки, както и различни средства и технологии. Повечето списания са на английски език или с версия на английски, а само американските са над 40%. Така концепцията за цитатно индексирание и търсене, създадена през 1955 г. от Юджин Гарфилд, която революционизира научните изследвания, беше продължена и до-развита. Предимствата на системата са безспорни:

- информира за влиянието на даден автор върху останалите изследователи;
- открива творчески теории и концепции;
- измерва влиянието на работата на колеги и конкуренти;
- следва посоките на най-горещите идеи;
- определя дали теорията се потвърждава, променя или внедрява;
- открива как се прилага дадена концепция;
- проверява точността на цитиранията;
- открива релевантни статии, изпуснати при търсене по предмет.

За подбора на научната периодика в ISI е разработена сложна методика, която отчита различни количествени и качествени показатели в тяхната взаимна връзка. Освен останалите възможности системата от хиперлинкове се използва като източник на данни за картографиране на науката, т.е. установяване на структурата на отделни дисциплини и връзките между тях.

Другата наложила се подобна база е **Scopus** на издателство Elsevier. Разработването ѝ започва през 2002 г. с амбицията да конкурира американския продукт; днес тя съдържа библиографски данни на статии от над 17 000 списания от различни области, цитати от прегледана литература, уеб ресурси, както и инструменти за наукометричен и библиометричен анализ. Системата разработи идентификатор на авторите, които имат публикувани статии в нея, инструмент за проследяване на цитати, чрез който потребителите могат да установят коя статия се цитира, от кого и колко пъти, както и тъй наречения H index – индекс на най-популярните цитати. Индексът е създаден от проф. Дж. Хърш от Калифорнийския университет, като основната цел е да се оценят въздействието и обемът на научната дейност на всеки отделен автор, в зависимост от броя на цитиранията и публикациите. Всеки автор се оценява на базата на произведенията му, публикувани след 1996 г. Индексът показва броя на статиите, публикувани във времето, като отчита активното и пасивното публикуване, както и броя на цитиранията на даден автор, за да се проследи влиянието му върху други автори.

Двете споменати системи се конкурират, но и допълват, качеството на предлаганата информация е високо, а значението им – огромно.

През последните години обаче в специализираната литература все повече се налага мнението, че използването на посочените специализирани бази данни се оказва недостатъчно, а основният аргумент е, че в тях се включва главно англоезична периодика. За останалите списания се изисква задължително библиография и резюмета на английски език (или транслитериране на цитирани статии от други езици). Така например в ISI попада само 1,7% от китайската научна периодиката, 10% от японската, 5% от руската. Другият аргумент е, че аналитичното представяне на световната наука се ограничава до 1% от най-цитираните организации, сред които не попадат реномирани университети и организации. Именно поради това се заговори за необходимост от национални индекси за цитиране, а редица страни вече създадоха такива индекси. В Китай бяха създадени следните продукти: Chinese Science Citation Database (CSCD), подготвян от Центъра за документация и информация при Китайската академия на науките; China Scientific and Technical Papers (CSTPC), подготвян от Института за научна и техническа информация, и Chinese Social Science Citation Index (CSSCI) – подготвян от Нанкинския университет и Хонгконгския научно-технически университет. Първият индекс е за фундаментални науки, вторият – за приложни, а третият – за обществени и хуманитарни. Подборът на източниците е строг и се основава на издания на водещи световни и национални реферативни служби, мнение на експерти, наличие на статут на национално научно общество на организацията – издател, наличие на научно рецензиране при редакцията, тираж на изданието, способност на редакцията да привлича видни автори, наличие на известни автори в редколегията. Създадени са и следните аналитични продукти: CSCD (Chinese Scientometric Indicators) – за наукометрични индикатори; CSTPC, изготвящ отчета Chinese S&T Journal Citation report, CSSCI – за статистически анализ на състоянието на обществените науки в Китай.

В Япония беше създадена Citation Database for Japanese Papers, в която се обработват над 1000 издания. Тайван разработи Taiwan Humanities Citation Index, в който са включени над 35 000 статии и над половин млн. цитирани в тях източници, при това и цитирания вътре в текста на статията. В Полша беше създаден Polish Sociology Citation Index с основния аргумент, че изследванията по социални и хуманитарни науки имат по-голямо значение за културното и научното измерение на отделните нации и в много по-малка степен носят глобален характер.

Амбициозният опит на Испания за създаване на индекс, чрез който да бъдат обхванати научните списания във всички испаноезични страни, за съжаление бе неуспешен.

Сериозни успехи постигна Русия. Въпреки мненията, че руски индекс за цитиране не е нужен, тъй като осъществяването му е трудно и скъпо, а руските учени могат да публикуват в реномирани чужди списания, надделява становището за ползата от него. Отчита се, че научните списания, базите данни и всички останали информационни ресурси са част от общата информационна инфраструктура на науката и образованието във всяка страна. Един национален индекс за цитиране отразява научната култура на нацията, нейните информационни и технологични възможности и интелектуален потенциал.

През 2005 г. Федералната агенция по наука и иновации (Роснаука) обявява конкурс на тема „Разработване на система за статистически анализ на руската наука на основата на данни от Руски индекс за цитиране“. Спечели го Научната електронна библиотека (НЭБ), която става главен изпълнител в проекта за създаване

на Руски индекс за научно цитиране (РИНЦ). Така започва нов етап в развитието на НЭБ, свързан с развитието на руските електронни ресурси за наука и образование, публикуване на руски научни списания в интернет, създаване на национална библиографска база данни за научна периодика, разработване на инструментариум и услуги за аналитични анализи, наукометрични и библиометрични изследвания. В проекта е аргументирана необходимостта от създаването на руски индекс за цитиране. По-важните аргументи са следните:

- недостатъчно пълно представяне на руската научна периодика в споменатите две международни бази данни. От около 3000 руски научни списания в тях са включени около 150, като повечето от тях са преводни. Причините са различни – езикова бариера, особености на цитирането, качество на списанията, липса на онлайн достъп и др. Част от тях лесно могат да се отстранят – например, превод на списанието или поне на библиографското описание на английски език и публикуване онлайн;

- сложно използване на чуждите бази за статистически анализ, а това е основното в проекта;

- трудно идентифициране на организацията и на автора;

- нужда от стимулиране на руските издателства да повишат качеството на списанията;

- цените на чуждите бази.

Създадената база данни за цитиране събира и обработва пълно библиографската информация за статиите в списанията, анотациите и пристатийните списъци на цитираната литература. Освен библиографската и цитатната информация в РИНЦ се включват и сведения за авторите и организациите, в които те работят. Така се решават следните основни задачи:

- създадена е информационна система за публикациите на руските учени с широки възможности за търсене;

- ефективна система за навигация в масива от научна информация и осигуряване на достъп на руските потребители до пълните текстове на публикациите;

- инструментариум за статистически анализ на руската наука и Единен регистър на публикациите на руските учени.

РИНЦ работи активно от края на 2006 г. Към март т.г. включва над 2 млн. публикации на руски автори и цитиране на тези публикации в над 2000 руски списания, с което се превръща в мощен ресурс за справочно-библиографска информация, но и в незаменим инструмент за оценка на научната работа. Достъпът е безплатен, но е нужна персонална регистрация в eLIBRARY (също безплатна). Успехът на индекса зависи до голяма степен от предоставянето на статиите в електронен формат, но това все още невинаги се прави. Проблемът не е маловажен, тъй като проучванията показват, че средният брой на цитиранията в печатна статия е 2,74, а в безплатна електронна версия – 7,3, като разликата расте. Едно от предимствата от появата на РИНЦ е, че принуди издателите да допълват книжния формат с електронен, а като следствие от това се промени и скоростта на обмен на научната информация.

В индекса има и модул статистика. Чрез него може да проследи кой, кога и защо ползва индекса. Това е важно както за издателите (те виждат кои списания са интересни), така и за учените (те разбират кои списания са престижни и е добре да публикуват в тях). Може да се види и кога авторите от един колектив се цитират взаимно (т.нар. кръгово цитиране), както и кога чужди учени цитират руските. Установяването на рейтинга на цитирането на авторите позволява да се установи и рейтингът на научните издания. Той може да е за всяко издание поотделно или за определена област, отнесено към общия брой на получените от списанието цитирания.

Поначало РИНЦ е замислен като търсеща машина на платформата на НЭБ eLIBRARY.RU. Авторите могат да изискат своите публикации и да установят колко пъти са цитирани от други автори. Освен това са представени пълни текстове на над 300 списания, половината от които на открит достъп, а това е шанс да се види публикацията, в която има препратка към работата на съответния автор.

През последните години Сърбия също създаде национален цитатен указател. Системата се поддържа от Центъра за оценка на образованието и науката, съвместно със Сръбската национална библиотека, а финансирането е от Министерството на науката и технологичното развитие. Включени са около 1 190 000 цитирания от около 110 000 статии, публикувани в 357 сръбски списания. Освен библиографското описание на статиите, базата съдържа данните от библиографията и цитиранията във всяка статия. Статиите в списанията, които са в режим на открит достъп, са достъпни пълнотекстово. За описание се използва форматът Dublin Core, което позволява лесен обмен на данните с международните системи. Продуктът дава възможност за вътрешна оценка на списанията, както и за съпоставимост с включените списания във WoS. Най-стойностните списания се предлагат за допълнително финансиране от сръбското правителство. Възможно е търсене в заглавията на статиите, в абстрактите, в пълния текст, в заглавията на цитираните статии, както и по имената на авторите – цитирани и цитиращи. Системата поддържа услугата mySCIndex, но само за регистрирани потребители.

Споменатият превес на англоезични и по-точно на американски списания в Web of Science стана причина за разработването на друг мащабен проект – Euro-Factor. Целта му е оценката на европейските списания да се осъществява в европейски условия, като чрез съвременни изчислителни методи се анализира научната стойност на над 500 европейски биомедицински списания. Причината е, че импакт факторът се прилага за оценката на списанията основно в Европа и Азия, и по-малко в САЩ, макар да е формулиран там; чрез ИФ се сравняват европейските с американските списания и съответно учени, които обаче работят в много различни условия (например финансирането на научните изследвания в САЩ е в пъти повече, отколкото в Европа). Това дава нереалистична картина на самите европейски списания и изследвания. Затова учени от Германия и Австрия разработиха европейски фактор за оценка на научните списания (European Journal Quality Factor или съкратено: European Factor). Чрез него европейските списания се сравняват помежду си при европейски условия и се оценяват от гледна точка на европейския пазар.

Каква е ситуацията в България?

По литературни данни въпросът за създаване на български указател за цитираната научна литература се поставя за първи път от д-р Д. Томов през 1983, 1984 и 1987 г. на проведените във Варна национални конференции по наукометрия и лингвистика на научния текст. През 1992 г. по инициатива на проф. Хр. Мутафов, ръководител на Центъра за информация по медицина, група експерти и представители на ВАК обсъждат проект за изграждане на Български цитатен указател (БЦУ). Реализацията започва през 1994 г. с частично финансиране на Фонд научни изследвания към Министерството на образованието, младежта и науката. От началото на 1995 г. до края на 2000 г. са обработени 55 периодични издания, 460 книжки с 2545 публикации и 33 889 цитирани статии. БЦУ е замислен като система от указатели:

- на източниците (статии, монографии и др.);
- предметен указател;
- указател на цитиранията;
- указател на организациите;

- указател за цитиращи/цитирани списания;
- указател за цитирани/цитиращи списания.

Търсенето е по: заглавие на статия, автор (цитиращ/цитиран), научен институт, ключови думи, език и вид на документите и др. За съжаление след настъпилите структурни промени натрупаният масив не е предаден на Централната медицинска библиотека (ЦМБ), поради което от 1993 г. в нея се изгражда и функционира нова автоматизирана библиографска база данни „Българска медицинска литература“. Тя съдържа информация за статиите от всички налични в ЦМБ български научни медицински списания и сборници. Включени са над 24 500 статии от 150 списания и сборници, а броят им се увеличава непрекъснато. Всеки запис на статия съдържа сигнатурата на списанието, в което е публикувана статията, неговия ISSN, пълно библиографско описание, предметна рубрика, ключови думи, пристатийна библиография. За предметизиране на статиите се използва контролиран речник на биомедицинските термини и медицинските предметни рубрики (MeSH), които се прилагат и при търсенето в MEDLINE. Изградената база данни „Българска медицинска литература“ позволява предоставяне на публикационни и цитатни справки за нуждите на авторите.

Преди няколко години възникна идеята за създаване на друг отраслов указател – „Български цитатен указател – аграрни науки“, но поради различни причини той не беше реализиран.

Тук трябва да отбележим, че интерес към наукометрията в България съществува отдавна, има теоретичните публикации, но почти няма мащабни изследвания. Изключение са последователните усилия за наукометрична оценка на български списания и учени, които полага Жак Ескенази. Той оценява ефективността на славистичния езиковедски печат, свързаните с общото езикознание издания и списанията за отделните езици, като проследява публикационната активност на българските езиковеди за периода 1970–1998 г. и чуждите цитати за българските езиковедски публикации. По-късно разширява обхвата на списанията, като включва исторически, културологични и др., и доказва на българска почва твърдението на американския историк на науката Д. де Сол Прайс за различната структура на естествените и хуманитарните науки, което обяснява ниската стойност на коцитирането в предложените клъстери по разглежданата тематика.

Усилия за проследяване на българските научни изследвания полага и НА-ЦИД. Центърът създава информационни продукти, свързани с българската наука, и поддържа „Списък на българските научни издания, реферирани в бази данни на световноизвестни информационни центрове“. Включването на тези издания в споменатите системи е косвена оценка за тяхната научна стойност.

Какви възможности има българската национална библиотека, за да отговори на нарастващия интерес към разглежданата тематика?

В Европа отдавна действа информационната система CRIS (Current Research Information Systems), която препоръчва поддържане на национални бази данни за научни организации, учени, изследователски групи, проекти и програми. Събраната информация се използва за различни цели, включително за оценка на научните изследвания и прилагане на резултатите от тях. В последно време усилията са насочени към унифициране на методологията за събиране на данните и тяхната стандартизация, като един от препоръчваните начини е чрез прилагане на формата CERIF (Common European Research Information Format).

В съответствие със споменатата система и в рамките на мрежата COBISS.Net, в която участва и българската национална библиотека, Институтът по информаци-

онни науки на Словения предлага на страните участнички бесплатно приложение за регистриране на изследователите и изследователските организации, както и въвеждане и описание на цялата научна продукция на авторите по предварително определена номенклатура на публичните научни изяви (E-CRIS). На тази основа могат да се съставят пълни персонални библиографии, които са добър атестат при кандидатстване в различни научни проекти и програми и начин за оценка на отделни учени и колективи. Системата предлага и връзка към библиографски системи в рамките на COBISS.Net, както и към Web of Science и Journal Citation Reports. Това обаче е само един от инструментите за оценка на научната дейност; за съжаление не се предвижда въвеждане на информация, която би могла да се използва за цитатни справки по националните публикации, което е другият основен инструмент за тази оценка.

Форматът COMARC/B за съжаление също не предлага решение. Известна информация дава поле 321 – „Забележки за рефериране и позовавания на други ресурси“ и индикаторите „Информация за рефериране в друг ресурс“ и „Цитат в библиографския каталог“, но това не дава възможност за извършване на справки за цитирания.

Ето защо ми се струва, че е добре професионалната общност да обмисли възможността за добавяне на допълнителна информация към съществуващите национални библиографски бази за статии от списания. Обработката може да обхване всички списания с изключение на медицинските, или да обхване само научните списания по социални и хуманитарни науки поради особеностите в тях, споменати по-горе. Опитът по съставяне на индекси за цитиране по социални и хуманитарни науки показва, че се обработват само научните статии в предварително определен кръг от списания, като се изключват уводни статии, кратки съобщения, художествени произведения, интервюта, писма. Библиографски се описват както цитираните, така и цитиращите статии.

Въпросът е дискуссионен, свързан с много усилия, време и изпълнители, но резултатът без съмнение ще подпомогне развитието на науката у нас.

Литература

Богоева, Л., Хр. Мутафов. Български цитатен указател. Състояние, възможности и перспективи. // *Социална медицина*, 2001, № 3, с. 38–40.

Ескенази, Ж. Информационна значимост на езиковедския славистичен печат. // *Език и литература*, 1993, № 2, с. 58–70.

Ескенази, Ж. Формални критерии за оценка на езиковедските списания. // *Български език*, 1997–1998, № 2, с. 88–97.

Ескенази, Ж. Формални критерии за оценка на езиковедските публикации. // *Съпоставително езикознание*, 2003, № 1, с. 82–93.

Ескенази, Ж. Формални критерии за оценка на езиковедските публикации. 2. Български цитати. // *Съпоставително езикознание*, 2007, № 3, с. 120–133.

Ескенази, Ж. Цитационният показалец „Българско езикознание“ : Проблеми на реализацията. // *Библиотека*, 2010, № 1, с. 31–35.

Рожков, С., Л. Иванчева, С. Шапошник. Публикационна активност и цитируемост на българските учени – състояние и тенденции. // *Стратегии на образователна и научна политика*, 2000, № 3, с. 46–55.

Стоева, Л., Н. Казански. Някои аспекти на публикационната активност на учените от БАН в чуждестранни научни списания. // *Стратегии на образователна и научна политика*, 2000, № 3, с. 56–61.

Chen, Kuang-hua. The construction of the Taiwan Humanities Citation Index. // *Online Information Review*, vol. 28, 2004, № 6, p. 410–419.

http://lea.univ-lille1.fr/Menue_du_Site/Publications/Acrobat/VICER-EUROFACTOR.pdf
<http://scindeks.nb.rs/Default.aspx?lang=en>

СПИСЪК НА АВТОРИТЕ

Ефросина Ангелова-Пенкова

*Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“,
Отдел „Библиография, статистика на книгите
и национална ISBN агенция“*

доц. д-р Алберт Бенбасат

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
Катедра „Печат и книгоиздаване“*

Петър Величков

*Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“,
Редакционно-издателски отдел*

доц. д-р Елена Георгиева

*Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“,
Катедра „Библиотекознание и масови комуникации“*

проф. дфн Ани Гергова

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
Катедра „Библиотекознание, научна информация
и културна политика“*

н.с. Татяна Дерменджиева

*Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“,
Отдел „Библиография, статистика на книгите
и национална ISBN агенция“*

доц. д-р Александър Димчев

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
декан на Философския факултет*

ст.н.с. II ст. д-р Александра Дипчикова

*Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“,
председател на Научния съвет*

н.с. Илона Калоянова

*Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“,
ръководител на Отдел „Библиография, статистика
на продължаващи издания и национална ISSN агенция“*

ст.н.с. I ст. д-р Стоянка Кендерова

*Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“,
ръководител на Отдел „Ориенталски сбирки“*

Румяна Койчева

ст.н.с. II ст. д-р Радка Колева

Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив, директор

гл. ас. д-р Милена Миланова

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
Катедра „Библиотекознание, научна информация
и културна политика“*

ст.н.с. II ст. д-р Цветанка Панчева

*Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“,
ръководител на Направление „Дигитална библиотека“*

н.с. д-р Живка Радева

*Регионална библиотека „П. Р. Славейков“ – В. Търново,
ръководител на Отдел „Справочно-библиографски и краезнание“*

н.с. Силвия Филипова

*Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“,
Отдел „Библиография, статистика на книгите
и национална ISBN агенция“*

ст.н.с. II ст. д-р Елена Янакиева

*Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, ръководител на
Направление „Библиографско и информационно обслужване“*

доц. д-р Татяна Янакиева

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
Катедра „Библиотекознание, научна информация
и културна политика“*

**Изисквания на Редакционно-издателския отдел
на НБКМ към предаваните за публикация текстове:**

© Бележките се отбелязват с индекси, а не с номера в скоби на същия ред преди точката – Правилно¹. Неправилно(1).

© Текстовете да се предават изписани с шрифт Times New Roman. Ако са написани с друг шрифт, авторът сам трябва да прехвърли текста на Times New Roman, за да може да възстанови изгубени данни и т.н.

© Транскрипциите (от старотурски, арабски, гръцки и т.н.) да се изписват също с Times New Roman, защото пакетът съдържа всички нужни букви. Ако са написани с друг шрифт, авторът сам трябва да прехвърли текста на Times New Roman, за да може да възстанови изгубени данни и т.н.

© Текстовете да не се форматират, т.е. да се предават равнени вляво и без отстъпи.

© Илюстративните материали да се сканират най-малко на 300 пиксела.

© Илюстративните материали задължително да се предават едновременно с основния текст и с текстовете под тях. Формат JPEG или TIF.

© Текстовете в графиките, диаграмите, таблиците задължително да са изписани с Times New Roman.

Уважаеми колеги,

Абонаментът за 2011 г. на сп. „Библиотека“ започна!

Цената остава непроменена – 24 лв. за шест книжки.

Приведете сумата до 10.12.2010 г. на сметка:

IBAN сметка: BG20UNCR76303100112993, BIC код:

UNCRBGSF, УниКредит Булбанк.

Бизнес център София Батенберг, 1000 София.

За контакти и информация: Юлияна Павлова –

Административно-стопански отдел, тел. 988 28 11 (вътр. 292),

e-mail: yu.pavlova@nationallibrary.bg